

«At regiere over Hierterne»

Sang og subjektivering av allmuen under de danske skolereformene 1780-1830

Sigurd Arnekleiv Bækkelund

Masteroppgave i historie

Universitetet i Oslo

Institutt for arkeologi, konservering og historie (IAKH)

Våren 2021

© Sigurd Arnekleiv Bækkelund

2021

«At regiøre over Hierterne.» Sang og subjektivering av allmuen under de danske skolereformene 1780-1830

<http://duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Innhold

Sammendrag	v
Forord	vi
Innledning	1
Historiografi	3
Teori - sang og subjektivitet	6
Avgrensning og periodisering	8
Kilder og metode	11
Disposisjon	13
Kapittel I: «Sædernes Dannerinde» og sangens kultiverende kraft	15
Kunstene, karakterdannelsen og kulturen	17
Moralisme for en skilling – og kampen mot de «Musikalske Giöglerier»	21
Enkelt og ukunstlet – <i>Volklied</i> som stilideal	23
Delkonklusjon	25
Kapittel II: Skolen i støpeskjeen. Sangfaget under skolereformene, 1789-1814	27
Fra botssalmer til Blaagaard og <i>Børnevennen</i> – nye pedagogiske idealer	29
Skolekommisjonens lovarbeid	35
Forankring i følelser og forstand – sangens pedagogiske funksjon	39
Delkonklusjon	41
Kapittel III: Gud, dyd og ublu skjøger. Sang som moraldidaktisk kommunikasjonsform	42
Tro og tydelighet i <i>Evangelisk-christelig Psalmebog</i>	44
På dydens smale sti	48
«Sledske Anton», seksualmoral og sangens eksemplariske funksjon	51
Musikk og arbeidsetikk	55
Delkonklusjon	58
Kapittel IV: Tilhørighet og fellesskap. Sang, patriotisme og standsidentitet	59
Konstruksjonen av en patriotisk identitet	60
Den patriotiske fedrelandskjærligheten	63
Til helstatspatriotismens beste?	65
Standsidentitet og syngende skomakere	66
Delkonklusjon	69

Kapittel V: Mellom inderlighet og «vrælende Miskmask.» Regulering av sangutøvelsen i	
klasserommet	70
Sang som inderlighetspraksis	71
Stillstand og reform. Fra skolelov til sangkomité	74
Sifferskrift og salmodikon – nye musikkpedagogiske teknologier	77
Oversyn og kontroll – den innbyrdes undervisningsmetoden	81
Delkonklusjon	83
Konklusjon	84
Bibliografi	88
Primærkilder	88
Forskningslitteratur	94
Vedlegg: Oversikt over utgivelser med sanger til bruk i skolen 1777-1830	102

Sammendrag

I denne oppgaven undersøker jeg hvordan skolesang ble brukt som et middel til å forme og regulere allmuens selvforståelse og verdisyn i tidsrommet rundt de danske skolereformene 1780-1830. Med utgangspunkt i datidens estetiske debatter argumenterer jeg for at musikk – og da særlig sang – ble tilskrevet et sett egenskaper som gav den en særlig stor påvirkningskraft på de syngendes sinnelag. Sang ble framholdt som et middel til moralsk foredling, samtidig som den ble antatt å kunne bidra til å innprente ideologiske og moraldidaktiske budskap på en effektiv måte. Disse formative kvalitetene gjorde den også velegnet til å påvirke allmuen. Dette var det bakenforliggende argumentet da myndighetene iverksatte en omfattende reform av de danske allmue- og kjøpstadskolene mellom 1789 og 1814, hvor sang endte opp med å bli lovfestet som et skolefag.

I skolen fikk sangfaget en klar funksjon. I sangene som ble produsert eller mobilisert til bruk i skolen formidles myndighetenes og sangprodusentenes verdi-, religions- og samfunnssyn i en fortettet form. Salmene i den nylig utarbeidede *Evangelisk-christelig Psalmebog* (1798) skulle kommunisere en rasjonalistisk teologi. Arbeidsviser skulle bidra til at allmuebarna internaliserte en sterk arbeidsetikk, mens patriotiske sanger skulle sosialisere dem inn et standsdelt borgerfelleskap, der de ble bevisste på den funksjonen de var tenkt til å fylle i samfunnet og staten.

Jeg leser skolesangen som en form for subjektivering, der myndigheter og sangprodusenter forsøkte å forme og påvirke allmuebarnas egenrefleksjon og selvforståelse. Dette skjedde både gjennom at det ble arbeidet for å appellere til allmuebarnas forstand gjennom klare, entydige og moraliserende tekster, men også gjennom at sang var tenkt som et middel til inderliggjørelse. Datidens sangprodusenter, pedagoger og andre skribenter framholdt at sang hadde følelsesframkallende egenskaper, og dermed også kunne gi moraldidaktiske budskap en form for følelsesmessig forankring. Dette gjaldt ikke bare på overordnet nivå, men kom tydelig fram i sangtekstene, der det ble appellert til allmuebarnas egen samvittighet og identifikasjon med det sungne. I lærermanualer som ble skrevet for å veilede undervisningen framheves det hvordan det skulle synges med inderlighet og høyspent konsentrasjon. Diskusjonene vedrørende sangens antatte iboende egenskaper, de moraldidaktiske tekstene og normene for undervisning og framføring i skolestuene vitner om en bevissthet rundt sangens kraft til å innprente tenkemåter hos allmuen og gi dem en form for subjektiv forankring.

Forord

En masteroppgave har kanskje én forfatter, men den blir aldri til i isolasjon. Det foreliggende arbeidet har blitt gradvis til som resultat av fruktbare og givende diskusjoner med mine omgivelser. Den fremste inspirasjonen kom fra min første veileder Erling Sandmo, som gikk bort på tragisk vis i oppstartfasen. At prosjektet likevel lot seg gjennomføres, er takket være mine to eminente veiledere, Ellen Krefting og Klaus Nathaus, som på oppmuntrende vis har hjulpet meg med å plassere funnene mine i en større kontekst – og tålmodig funnet seg i å stadig lese utkast av typen sveitserost på veien fram mot mål.

Da jeg dro på arkivreise til et pandemipreget København i august 2020 ble jeg godt mottatt av Jens Henrik Koudal, Jens Hesselager og Claus Røllum-Larsen, som gav stor inspirasjon til det videre arbeidet. Her hjemme har jeg fått gode innspill fra Kim Priemel, Merethe Roos, og ikke minst Anne Sigrid Refsum og Siv Gøril Brandtzæg, som tok seg bryet med å skanne og oversende Iørn Piøs *Produktionen af danske Skillingsviser* i sin helhet da stengte grenser gjorde det umulig å få tak i den på annet vis. Alle faglige feil og mangler står likevel helt og holdent på min egen kappe.

En internasjonal pandemi har naturligvis gitt noen begrensninger på kilde- og litteraturtilfang. Utrykte kilder har vært svært vanskelig å få tak i. Heldigvis har mye trykt materiale vært digitalt tilgjengelig via det Kongelige Bibliotek. Der dette ikke har vært tilfelle, har stipend til digitalisering fra Thorleif Dahls legat vært til stor hjelp, særlig i innspurten. Det samme er tilfelle med UiO:Nordens masterstipend.

Og selvsagt, en takk til dem jeg har rundt meg. Til Sandrine Schau, Helle Janss Haugli og Nora E. S. Kvam for solid korrekturlesning. Til Jon Carlstedt Tønnessen for uendelig mye mer enn jeg har plass til å skrive her. Takk til Sveinung Næss og Anna Grøgaard for faglige samtaler og gode ord i gangen. Og ikke minst til mine medkontorister, Jakob Kaaby Hellstenius og Magne Klasson, som alltid gir meg noe å strekke meg etter. Takk til bestemor og bestefar, som alltid var der fram til dere ble borte i februar. Takk til mor, som fortsatt er her, tross alt, og er varm og lun og den eneste i hele verden som ler ubetinget av selv de verste vitsene mine. Takk til far som er sindig, klok og tålmodig.

Og til Tobias. Du får det til å synge i meg.

Blindern, 8. juni 2021

Sigurd Arnekleiv Bækkelund

Innledning

Han hadde høye forhåpninger. Det handlet om moral og sedelighet. Om hjertets forbedring og karakterdannelse. Og, ikke minst, om folket og «de Tusindes Lyksalighed»:¹

At Musiken, naar den udøves og anvendes paa en Maade, der svarer til Hensigten, kan formilde Sæderne, forædle Følelserne, udbrede Fryd og Selskabelighed blant Folket, og overhoved have stor Indflydelse paa den moralske Characters Dannelse, derom kan ikkun tvivle, [...] at en Nations Cultur fremmer dens Lyksalighed.²

Ordene var skrevet av den dansk-norske helstatens mektigste musiker, kongens hoffkapellmester Johann Abraham Peter Schulz (1747-1800). Året var 1790, og formålet hans var å moralsk foredle det danske folket. For hoffkapellmesteren hadde nemlig musikk – og da især sangen – en særegen kraft. Den hadde en følelsesmessig innvirkning som fremmet «Hiertets Dannelse og Characterens Moralitet.»³ Og den kunne, som han gjentatte ganger betonte, virke moralsk kultiverende på folket i sin helhet. For Schulz var ikke spørsmålet hvorvidt musikk faktisk besatt denne kraften, men hvordan potensialet kunne realiseres. Planen var enkel, men ambisiøs. Han foreslo at myndighetene skulle opprette et lærerseminarium der det ble gitt omfattende musikkundervisning. Slik kunne lærerne spre musikken videre til allmuebarna.

Det kan fortone seg underlig at Schulz foreslo at myndighetene skulle bruke tid og ressurser til å utbre sang blant dem han kalte den «mindst dyrkede Folkeklasse.»⁴ Det var tross alt nok av hendelser i samtiden som krevde myndighetenes oppmerksomhet. Et halvt år tidligere hadde det franske eneveldet kollapset og blitt erstattet av et konstitusjonelt monarki i det som i løpet av de neste årene skulle sende sjokkbølger ut over store deler av Europa. I Danmark-Norge stod regimet stødigere, men også her var det tegn til oppbrudd: I løpet av de siste tiårene på 1700-tallet iverksatte myndighetene en rekke dyptgripende samfunnsreformer. I den danske

---

¹ Schulz' tekst ble først utgitt på tysk under tittelen *Gedanken über den Einfluss der Musik auf die Bildung eines Volks*, men nesten umiddelbart oversatt i to omganger samme år, først anonymt som en selvstendig publikasjon, deretter av redaktør Knud Lyne Rahbek (1760-1830), som lot den trykke i det liberale tidsskriftet *Minerva*. Her siterer jeg fra sistnevnte, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 200.

² Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, 195.

³ Schulz, gjengitt i Høgel, 198.

⁴ Schulz, gjengitt i Høgel, 200.

riksdelen forsøkte man å reformere og effektivisere det tradisjonelle agrarsamfunnet gjennom landboreformene, der eierstrukturen ble lagt om med formål om å gjøre flere bønder selveiende. Prosessene hadde akselerert etter at kronprins Frederik og en krets liberale aristokrater overtok statsstyret etter et maktkupp i 1784. I takt med at de danske bøndene fikk en friere rolle, kom det også krav om at de måtte opplyses slik at de kunne fylle sin nye samfunnsposisjon.⁵ Det Schulz ikke nevnte, men som han etter all sannsynlighet var klar over via sine kontakter i statens ledende sjikt, var at myndighetene et halvt år tidligere hadde nedsatt en sju Manns kommisjon for å arbeide med en omfattende reform av de danske allmueskolene. En endring var altså allerede i gang da hoffkapellmesteren så sitt snitt til å minne om musikkens gavnlige egenskaper. Over de neste 24 årene kom skolekommisjonen til å arbeide fram et sett med fire nye skolelover som skulle dekke Danmark og hertugdømmene Slesvig-Holstein. Her ble sang, ved siden av lesing, skriving, regning og religion et av de sentrale fagene, og det ble også – ikke ulikt det Schulz hadde foreslått – opprettet lærerseminarier der musikkundervisningen var et sentralt element.

Hvordan kunne sang og musikk få så stor prioritet under en tid med så store omveltninger? Og hva la Schulz i retorikken om musikkens «Indflydelse paa Sæderne» og «Folkets Dannelse»?⁶ I denne studien vil jeg undersøke hvilke egenskaper musikk – og da især sang – ble tilskrevet i samtiden, og deretter se på hvordan disse egenskapene ble forsøkt realisert i stor skala gjennom de danske skolereformene. Schulz og hans meningsfeller var ikke i tvil. Sangen ble tenkt å virke formativt på mennesket, og skolen var derfor en velegnet arena for å bruke den til å påvirke folket. Problemstillingen blir derfor som følger: Hvordan ble sang brukt til å forme, påvirke og regulere allmuens tanke- og handlemønster under de danske skolereformene?

Jeg vil argumentere for at sang hadde en dobbel funksjon: Den skulle, slik Schulz påpekte, i kraft av sine iboende egenskaper ha en moralsk innvirkning, og det på kollektivt nivå i form av at den var tenkt å bidra til å utvikle en «Nations Cultur.»⁷ Samtidig hadde den et disiplinierende potensial. Sang ble ansett for å være velegnet til å fremme og forankre et budskap, og sangprodusenter og myndigheter brukte den til å regulere allmuens tanke- og handlemønster etter et sitt samfunns- og verdisyn.

---

⁵ Larsen, Nørr, and Sonne, *Da skolen tog form*, 2:77.

⁶ Schulz, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 196–98.

⁷ Schulz, gjengitt i Høgel, 195.

Historiografi

Målene om å foredle og forme allmuen begrenset seg naturligvis ikke til sang. Opplysningsbestrebelse overfor allmuen har vært tema for en rekke studier de siste par tiårene. Historikeren Peter Henningsen har argumentert for at myndighetenes og elitens syn på allmuen gradvis endret seg rundt 1780-tallet. Der bøndene gjerne tidligere hadde blitt sett på som dovne og dumme, ble de nå ansett for å være en potensiell ressurs, men preget av dårlige sosiale omstendigheter og manglende opplysning.⁸ Følgelig var det også nødvendig med oppdragelse og opplysning. Idéhistorikeren Ingrid Markussen har argumentert for at skolereformene ble en arena for spredning av kameralistisk tankegods som blant annet skulle sikre at allmuebarna lærte å bli virksomme og lydige borgere.⁹ Historikeren Juliane Engelhardt har tatt utgangspunkt i opplysningsperiodens mange patriotiske selskap og argumentert for at det ble igangsatt et – for å gjenta hennes noe anakronistiske betegnelse – «socialpsykologisk prosjekt» rettet mot allmuen, der det gjaldt å sikre at de bredere lag av folket hadde en selvforståelse i tråd med selskapenes samfunns- og moralsyn.¹⁰ Det er naturlig å lese skolesang som ledd i lignende opplysnings- og disiplineringsbestrebelse, der det gjaldt å forme allmuens tankemønster. Jeg vil imidlertid også argumentere for at sangen hadde en egenartet funksjon i kraft av at den ble tilskrevet visse følelsesframkallende, moralsk foredlende og pedagogiske egenskaper. Dermed er ikke sang bare å forstå om et av mange midler til opplysning og disiplinering, men et som var tenkt å ha en spesiell effekt på allmuen.

Skolesangens funksjon har vært neglisjert i den tidligere forskningen. Selv om sang var et av fem fag som ble innført i danske kjøpsteder og landskoler skolelovene i 1814, har faget har fått en birolle i den mer generelle danske skolehistoriografien. Historikeren Joakim Larsen, som i 1893 utgav den første omfattende beretningen om de danske skolereformene, vektla enkeltpersoner, institusjoner og prosessen rundt skolekommissjonens lovarbeid. Følgelig ble sang hovedsakelig kun nevnt i forbindelse med lovendringer eller lærerseminarier.¹¹ Da idéhistorikeren Ingrid Markussen omtrent hundre år senere skrev om den bredere institusjonelle og ideologiske bakgrunnen for de danske skolereformene, ble sang kun nevnt i forbindelse med undervisningen forut for reformene, og her hadde sang en langt mer beskjeden og uforpliktende rolle.¹² Sangfaget er også fraværende i de to nyeste større verkene om dansk skolehistorie. I

---

⁸ Henningsen, *I sansernes vold*, 2006, 2:632.

⁹ Markussen, *Visdommens lenker*; Markussen, *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte*.

¹⁰ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 244.

¹¹ Larsen, *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie*.

¹² Markussen, *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte*, 70–74.

historikerne Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonnes *Da Skolen tog Form* (2013) refereres det kun unntaksvis til at sang kunne ha didaktiske og disiplinerende funksjoner, men henvisningene utbroderes aldri. Det samme er i stor grad tilfelle i *Pædagogikens Idéhistorie* (2017) av Ove Korsgaard, Jens Erik Kristensen og Hans Siggard Jensen, der sang og estetikk stort sett kun blir tilgodesett med noen spredte bemerkninger.¹³

Skolesangen er altså mer eller mindre fraværende i den mer generelle historiografien. Men den har fått noe mer oppmerksomhet av musikkvitere. Den første inngående behandlingen ble gjort som del av musikkviteren Karl Clausens monografi over dansk sangkultur fra 1780-1930.¹⁴ Framstillingen er bred, men Clausen vektlegger aktører, sjangre og enkeltutgivelser. Selv om han også refererer til sangens funksjon, gjør han lite for å knytte denne til aktører og interessenter. Framfor alt er maktperspektivet i tekstanalysen fullstendig fraværende. Dette er på tross av at langt på vei de fleste av tekstene har et tydelig moraldidaktisk eller ideologisk budskap. De neste par tiårene ble det vist større interesse for aktørene og institusjonene enn skolesangene i seg selv. Pedagogen Knud Arnfred publiserte i 1971 en oversikt over de viktigste aktørene bak skolesangen mellom 1790 og 1850. Her ble, som ventelig er, enkeltpersoner tillagt en avgjørende betydning.¹⁵ Det samme var tilfelle i Jan Maegaards artikkel *At give hensigtsvarende Underviisning i Musiken* to år senere. Han satte riktignok aktørene sterkere i sammenheng med institusjonelle endringer og refererte i større grad til aktørenes egne publikasjoner og idéer, men uten å utbrodere dem eller sette dem i en bredere idéhistorisk kontekst.¹⁶ Også i Kirsten Ostenfelds studie av de pedagogiske forsøkene med sifferskrift og salmodikon på 1820-tallet lå fokuset heller på enkeltaktører og deres bestrebelsers enn den bredere ideologiske konteksten.¹⁷

Senere har aktørfokuset blitt utfordret av mer sosialhistoriske tilnærminger. I 1998 publiserte musikkviteren Henning Bro Rasmussen en studie av den danske musikk lærerprofesjonens historie. Her tok han for seg den doble funksjonen mange lærere i

---

¹³ Unntaket er i kapitlet om den pedagogiske nyhumanismen, der det blir lagt vekt på estetikk som del av dannelsen. Men det er ikke like relevant i denne kontekst, all den tid denne pedagogikken i all hovedsak rettet seg mot de bedrestilte lag av folket. Se Korsgaard, Kristensen, and Jensen, *Pædagogikens idéhistorie*.

¹⁴ Clausen, *Dansk folkesang gennem 150 år*. Det har også vært skrevet flere overfladiske oversiktsartikler, men disse behandler skolesangen med et tidsspenn på flere hundre år – eller omhandler andre deler av skolevesenet i en helt annen periode, slik som Bengt Johnssons beretning om musikkulturen i de danske latinskolene forut for 1739. De har derfor begrenset analytisk verdi i denne sammenheng, og kommer ikke til å bli behandlet inngående her. Noen av disse mindre publikasjonene har heller ikke vært tilgjengelige på grunn av pandemistengte grenser. Se Aarsbo, *Dansk Skolesang i det 16.-18. Aarhundrede*; Johnsson, *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*, 1973. Berg, *Træk af dansk musikpædagogik historie*; Lund and Tønnesson, 'Patriotism, Discipline and Joy in Early Nordic School Songbooks'.

¹⁵ Arnfred, 'Sang bliver et skolefag. Træk af skolesangens historie i I. halvdel af det 19. århundrede'.

¹⁶ Maegaard, 'At give hensigtsvarende Underviisning i Musiken'.

¹⁷ Ostenfeld, 'Psalmmodikon i Danmark'.

rurale strøk fylte som pedagoger og kirkemusikere, og viste til hvordan sang fra begynnelsen av hadde hatt en viktig rolle i den danske lærerutdannelsen. Den sosialhistoriske interessen preger også Lissa Nicolajsen, som i 2006 utgav den hittil mest omfattende monografien om sangfagets utvikling i den danske landskolen på 1800-tallet. Her vier hun mye plass til et mikrohistorisk eksempel fra skoledistriktet Kundby på Nord-Sjælland. Nicolajsens eksempler demonstrerer imidlertid også hvor vanskelig det er å skrive om skolesangen som historie nedenfra: Utover å gjøre rede for hvordan lokale lærere ble eksaminert i musikk og hvilke salmer som ble valgt ut for musikk- og religionsundervisningen, har hun funnet få ting som gir noe hint om allmuens egne tanker og forestillinger i møte med musikken.

Nicolajsen framhever også den pedagogiske konteksten sangfaget ble til i, og trekker forbindelser til samtidige tendenser innen pedagogikken, om enn uten å spesifisere nøyaktig hvordan disse fikk konkret betydning i utformingen av sangfaget under de danske skolereformene. Pedagogikken er også hovedelementet i Wilfried Gruhns historie over sangundervisningen i tyske skoler fra 1800 til 1980-tallet, hvor han tar for seg didaktisk metodeutvikling og institusjonelle endringer under de prøyssiske skolereformene. Hverken Nicolajsen og Gruhn forsøker å analysere sangens tilskrevne betydning i et bredere perspektiv enn det særskilt pedagogiske. Hos Gruhn fastslås det riktignok at skolesangen skulle «tjene menneskets foredling, styrke dets seder og fremme religiøs oppbygning», men det gjøres ikke noe forsøk på å utbrodere og forklare hva samtiden la i disse konnotasjonene eller konkret hvordan de skulle få betydning.¹⁸

Det har imidlertid vært emnet for musikkviteren David Gramit, som i monografien *Cultivating Music* (2002) tar for seg den tyskspråklige diskursen rundt musikk mellom 1770 og 1848. Her viser han hvordan komponister, diktere og pedagoger mot slutten av 1700-tallet argumenterte for at musikken hadde en kultiverende funksjon, og at det ble diskutert hvordan den tyske allmuen kunne moralsk foredles gjennom musikk og sang. På den ene siden betydde dette at man måtte produsere musikk som også nådde ut til folket, på den andre siden at musikk også måtte læres bort i skolene. Ved å undersøke tyskspråklige lærermanualer fra første halvdel av 1800-tallet viser Gramit også hvordan lærerne ble oppfordret til å regulere barnas sang ned i minste detalj, for dermed å disiplinere og kontrollere barnas egen musikkforståelse.¹⁹ Gramit klarer med dette både å gi en forholdsvis helhetlig forklaring på den estetisk-musikalske motivasjonen bak skolesangen, samtidig som han viser at den bar på et potensial for maktutøvelse. Studien er likevel ikke uten svakheter. Gramit holder seg stort sett til å studere

---

¹⁸ Gruhn, *Geschichte der Musikerziehung*, 45. Egen oversettelse.

¹⁹ Gramit, *Cultivating Music*, 106–7.

det diskursive innholdet i tidsskriftsinnlegg, didaktiske manualer og avhandlinger over musikkens egenskaper, men følger i mindre grad disse tankene inn i undervisningsinstitusjonene for å undersøke konkret hvordan barna skulle kultiveres gjennom musikk.

Denne oppgaven vokser dermed ut av fire hovedmangler i den tidligere forskningen. Den første og mest overordnede er at skolesangen i stor grad – og særlig i dansk kontekst – kun har vært gjenstand for studier som tar utgangspunkt i pdeagogiske, institusjonelle og sosialhistoriske spørsmål, men i liten grad studert i en bredere kultur- og idéhistorisk sammenheng. Den andre mangelen er at ingen av de ovenstående, med unntak av Gramit, har diskutert sangen med utgangspunkt i de subjektive innvirkningene den ble tilskrevet i samtiden. Men, som eksemplet Schulz viser, var det tydelige forventninger til at sang bidro til å framkalle et visst sett følelser, som igjen gav grobunn for et mer moralsk sinnelag. Dette vil særlig bli emne i første kapittel, der jeg kontekstualiserer Schulz' og andres skrifter i transnasjonale estetiske debatter, med særlig vekt på de tyske språkområdene. Der Gramit holder seg på et mer overordnet nivå, vil jeg også se hvordan disse idéene kunne sirkuleres og realiseres i en bestemt institusjon – nemlig den danske allmueskolen.

Den tredje mangelen er det faktum at ingen – med unntak av Clausen og Nicolajsen, som begge kun refererer helt overordnet – har gått inn i sangene for å studere *hva* som ble sunget i skolen. Med bakgrunn i nettopp å ha analysert antakelsene om at sang hadde iboende følelsesframkallende og moralsk kultiverende egenskaper, vil jeg argumentere for at sangen ble brukt nettopp for å fremme bestemte moral- og samfunnsforestillinger. Dette leder over til det siste og mest avgjørende aspektet, nemlig fraværet av maktperspektiv i de tidligere forskningsbidragene. Sangen ble antatt å kunne virke formativt på subjektet, og ble da også brukt til å påvirke og regulere allmuens tanke- og handlemønstre. Med unntak av Gramit, som kun gjør noen korte bemerkninger med basis i estetiske metadiskusjoner over sangens egenskaper, er det ingen som har tatt tak i dette perspektivet.

Teori – sang og subjektivitet

Sang ble tilskrevet en formativ kraft, og den skulle bidra til å påvirke allmuens tenkemåte og handlingsmønstre. Jeg leser dette som en form for disiplinering av allmuen, og kommer i det følgende til å trekke på den franske idéhistorikeren Michel Foucaults makt- og subjektforståelse.²⁰ I en serie forelesninger holdt ved *Collège de France* mot slutten av 1970-

---

²⁰ Foucault opererer sjelden med begrepsdefinisjoner, og makts- og subjektforståelsen er skiftende opp gjennom forfatterskapet. Denne utlegningen representerer snarere en perspektivering på basis av tekster Foucault skrev på

tallet forsøkte Foucault å forklare den moderne statens maktteknikker, ikke som en direkte repressiv kontroll av undersåttene, men indirekte gjennom å forme deres selvforståelse og subjektivitet. Makten, hevdet han, virker altså ikke bare direkte utenfra som én parts dominans over en annen, men også produktiv i det individuelle selvet. Nøkkelordet her er subjektet, som Foucault definerer som objekt både for ytre og indre kontroll: «There are two meanings of the word ‘subject’: Subject to someone else by control and dependence; and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge.»²¹ Statsmakten virker gjennom at den fremmer bestemte former for selvkontroll hos individene, med basis i den enkeltes samvittighet og selvrefleksjon.

Denne prosessen vil jeg i det følgende sammenfatte i begrepet subjektivering, og jeg vil lese sangen som et middel til å påvirke allmuens tenke- og handlemønstre. Sang kan forstås som et middel til å framkalle selvrefleksjon, både fordi den representerer italesettelse av et tekstlig budskap og gjennom at den virker følelsesmessig tilbake på subjektet. Slik kan man lese sangene som et bidrag til å disiplinere og regulere allmuens tanker og atferd, fordi de appellerte til allmuens egen subjektivitet og selvforståelse. Mange av sangene som ble brukt i skolen skulle bidra til å framkalle bestemte refleksjoner eller handlinger – for eksempel i form av en virksom arbeidsetikk – som passet de styrende og sangprodusenter. Jeg vil derfor lese sangene som et ledd i et forsøk fra makthavernes og sangprodusentens side på å disiplinere og subjektivere de bredere lag av folket.

Her inngår følsomhet som en viktig komponent. Som vi så av Schulz’ innlegg ble sang i seg selv ansett for å virke følelsesframkallende. Flere sanger inneholdt også en retorikk preget av følelsesuttrykk som bidro til å forsterke og forankre det moraldidaktiske budskapet. Dette kunne ha gjort det relevant å se skolesangene i lys av den emosjonshistoriske vendingen som har vokst fram i de kulturhistoriske fagene de siste tiårene. Her har man særlig tematisert emosjonenes historisitet, gjerne med vekt på språklige ytringer. Dette har vært tilfelle for historikeren William M. Reddy, som har lansert begrepet *emotive*, følelsesytringer, som han forstår som en form for språkhandling med refleksiv tilbakevirkning på subjektet.²² Tanken om at emosjonelle ytringer har tilbakevirkende kraft på subjektet er utvilsomt av interesse for den kommende analysen – skolesangene var fullstappede av følelsesretorikk – men jeg vil ikke begrense meg til å lese skolesangene som emotive utsagn. Subjektivering er et begrep med større grad av plastisitet enn *emotiv*, ettersom det ikke avgrenser seg til å beskrive

---

andre halvdel av 1970-tallet, enn en fullstendig redegjørelse for hva Foucault til enhver tid kan ha lagt i sine ulike begrep.

²¹ Foucault, ‘The Subject and Power’, 781.

²² Reddy, *The Navigation of Feeling*, 128.

følelsesytringer, men også i større grad åpner for å tematisere andre forhold som påvirker subjektdannelsen. 1700-tallets sangprodusenter og skolereformatorer diskuterte ikke bare sangens følelsesmessige potensial, men også hvordan elementer som språklig entydighet og høyspent oppmerksomhet skulle fremme allmuebarnas konsentrasjon om et moraldidaktisk budskap. Følgelig vil jeg lese skolesangen som ledd i en bredere subjektiveringsprosess der ikke bare følelser, men også en appell til konsentrasjon, innlevelse og forståelse har en sentral rolle i å regulere og forme den syngendes selvforståelse. Dette er altså ikke en emosjonshistorisk studie i streng forstand, men en undersøkelse som tar for seg det bredere forholdet mellom følelser, makt og subjektdannelse.²³

Avgrensning og periodisering

I denne oppgaven kommer jeg til å fokusere på tidsrommet 1780-1830. Dette er dels fordi denne perioden i stor grad overlapper med perioden da det danske skolevesenet ble reformert. De første forsøkene på en omfattende skolereform kom på initiativ fra private godseiere på 1780-tallet, før en skolekommisjon arbeidet med et landsdekkende lovverk i perioden 1789-1814. Dette er samtidig også perioden da det vokste fram en forestilling om at allmuen kunne kultiveres og disiplineres gjennom sang. Prester og diktere begynte å skrive moralsk oppbyggelige sangtekster som skulle erstatte de – etter øvrighetens og sangprodusentenes sigende – usedelige visene som allerede ble sunget i allmuen. Nordeuropeiske filosofer og musikere, blant dem Schulz, begynte å diskutere hvordan musikk hadde en moralsk kultiverende kraft på folket. Jeg kommer til å følge disse utviklingslinjene parallelt fram til ca. 1830, da dette tankemønstret i økende grad begynte å bli erstattet av en mer nasjonalromantisk sangkultur. Denne periodiseringen inkluderer altså også tiåret etter skolelovene ble vedtatt. Dette er i første omgang fordi de første større sangbøkene for skolen utkom i årene rett etter skolelovene ble vedtatt i 1814, men også fordi det på begynnelsen av 1820-tallet ble initiert tiltak for å fremme og bedre sangundervisningen i skolen.

Det var ikke kun gjennom skolen myndighetene forsøkte å påvirke allmuen. Som jeg skal vise i første kapittel, ble det også skrevet moralske viser for allmuen mer generelt. Men skolen har det til felles med kirken at det var en institusjon der myndighetene kunne nå ut til flest mulig. Skolelovene i 1814 fastslo minst seks års undervisningsplikt for alle allmuebarn. Dermed var det ikke bare mulig å påvirke så mange som mulig, men man kunne også gjøre det fra en tidlig alder av. Å snakke om skolen i entall vil likevel være reduktivt. Det danske

---

²³ I det følgende kommer jeg til å bruke betegnelsen «følelser» i stedet for «emosjoner», ettersom førstnevnte ligger tettere opp mot 1700-tallets terminologibruk.

skolesystemet bar preg av at det dansk-norske samfunnet var delt etter sosiale og geografiske skillelinjer, og det fantes en rekke skoleformer som var tilpasset ulike behov. I latinskolen hadde det blitt gitt universitetsforberedende undervisning i flere århundrer, mens barn fra de bedrestilte delene av borgerskapet ofte gikk i den borgerlige realskolen – om de da ikke mottok privatundervisning i hjemmet. Her kommer jeg imidlertid til å konsentrere meg om de skoleformene som omfattet allmuen. Det var disse som var det primære objektet for skolekommisjonen som utarbeidet loven. Heller ikke disse skolene var et enhetlig system av like skoler, men bar preg av variasjoner mellom by og land. Derfor utarbeidet også skolekommisjonen fire ulike lover – én for landskolene, én for kjøpstadskolene, én for hertugdømmene Slesvig-Holstein og én for hovedstaden København, der lappeteppet av ulike skoletyper var spesielt komplekst. Særlig viktig ble loven for allmueskolene på landet, der brorparten av den danske befolkningen bodde – og det er også i hovedsak denne jeg kommer til å orientere meg etter. Hertugdømmene Slesvig-Holstein hadde en annen befolkningssammensetning og skolestruktur enn Danmark, og Norge, som forsvant ut av helstaten noen måneder før lovene ble vedtatt, var aldri innbefattet utover kjøpstedene. I det følgende kommer jeg derfor til å konsentrere meg om den danske riksdelen.²⁴

Dette er ikke en sosialhistorisk studie. Likevel – ettersom oppgaven omhandler én sosial gruppes forsøk på å påvirke og disiplinere en annen – er det naturlig å gi en kort avklaring av de sosiale aktørene. Objektet for reformene, allmuen, var naturligvis ingen homogen gruppe. Begrepet betegner de bredere lag av folket som ikke var del av borgerskapet eller aristokratiet. Ettersom åtti prosent av den danske befolkningen bodde på landet, var mange av disse bønder, men de kunne også omfatte dagarbeidere og tjenestefolk, både i byen og på landet.²⁵ På 1700-tallet ble også betegnelsen «bondestanden» brukt. Som Peter Henningsen har påpekt, hadde denne termen en dobbelt betydning. Den viste ikke bare til dem med landbruket som yrkesvei, men også den nederste standen i standshierarkiet.²⁶ Det hendte også at sangprodusenter brukte den tvetydige betegnelsen «borger.» Da var det ikke primært for å konnotere en sosial middelklasse, borgerskapet, men for å betegne alle medlemmer av det politiske fellesskapet av innbyggere i den dansk-norske staten. Historikeren Michael Bregnsbo har argumentert for at

---

²⁴ For en omtale av det danske skolevesenet sett i forhold til hertugdømmene og Norge, se Larsen, Nørr, and Sonne, *Da skolen tog form*, 2:143–45. For ordens skyld vil jeg bruke betegnelser som «Danmark» og «dansk» der jeg omtaler riksdelen Danmark, mens forhold som angår helstaten, vil bli omtalt som «dansk-norske.»

²⁵ Larsen, Nørr, and Sonne, 2:33.

²⁶ Se f. eks. Hjort, 'Bondestandens Lov', i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen* (red.), 39. Som Peter Henningsen har påpekt, kunne begrepet «Bondestand» konnotere både dem med landbruket som yrkesvei, men også fjerdestanden. Her brukes det som oftest i førstnevnte betydning. Se Henningsen, *I sansernes vold*, 2006, 1:293–95.

sistnevnte betydning ble stadig viktigere fra slutten av 1700-tallet, og at bøndene i kjølvanet av landboreformene i større grad ble regnet som medborgere.²⁷ For å hindre begrepsmessig forvirring vil jeg i det følgende bruke begrepet borger for å betegne det politiske medborgerskapet, mens jeg bruker begrepet borgerskap for å betegne den sosiale middelklassen.

Det er om mulig enda mer komplisert å gi en presis betegnelse på dem som fremmet sangene i skolen. Den fremste aktøren er naturligvis den dansk-norske enevoldsstaten, som fra 1784 i all hovedsak var styrt av en krets med reformvennlige, tysktalende aristokrater. Lenger ned i embetsverket fant man prester, embetsmenn og, etter hvert, profesjonelt utdannede lærere. Blant dem som diskuterte sangens kultiverende potensial – og produserte og utgav sangtekster og melodier – finner vi yrkesmusikere, komponister og litterater, men også lærere og, framfor alt når det kommer til diktningen, teologer. Langt på vei de fleste av disse hadde i en eller annen form en relasjon til statsapparatet, enten gjennom ansettelse som hoffmusikere, geistlige eller som pedagoger i latinskolen og etter hvert også allmueskolen. Noen av dem, som Schulz, hadde sterke bånd til den innerste kretsen av reformvennlige aristokrater som hadde styrt enevoldsstaten siden 1784. Forbindelsene til staten var ofte så sammenvevde at det er nærliggende å snakke om myndighetene også der aktører ikke hadde en offisiell posisjon i embetsverk, kirke eller andre deler av statsapparatet. Jeg kommer likevel, så langt det lar seg gjøre, til å holde på et begrepsmessig skille mellom sangprodusenter, skolereformatorer og den maktutøvende øvrigheten.

Når denne oppgaven handler om sang og ikke musikk i bredere forstand, er dette fordi den førromantiske instrumentalmusikken hadde lavere status enn vokalmusikken. Sistnevnte bar også på et tekstlig budskap, og ble derfor tilskrevet et tydeligere semantisk innhold. Dette ble framholdt av sentrale europeiske forfattere som Johann Georg Sulzer (1720-1779), men det var også det rådende tankemønsteret i Danmark.²⁸ Sanglærer Hardenack Otto Conrad Zinck (1746-1832) framholdt for eksempel til stadighet at «Sangen har et særeget Værd fremfor Instrumentalmusiken.»²⁹ Dette betød ikke at instrumentalmusikk var uten betydning. Vordende lærere ble for eksempel eksaminert i orgelspill og instrumentalmusikk, og i loven for allmueskolen på landet ble det oppfordret til at kompetente lærere ved anledning kunne lære opp «flittige Børn, der findes skikkede» på et instrument.³⁰ Utover enkelte overleverte

---

²⁷ Bregnsbo, 'Samfundsorden og Statsmagt set fra Prædikestolen', 153–56. Se også Glenthøj, *Skilsmissen*, 95.

²⁸ Se Sulzer, Johann Georg, 'Instrumentalmusik'.

²⁹ Zinck, 'Over de Midlers Værd, ved hvilke Tonekunsten kan blive almeennyttig', 258.

³⁰ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark, 29.07.1814, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 440.

eksamensprotokoller og notearkiver fra lærerseminariet på Blaagaard, er det likevel få kilder som tilsier at den fikk noen avgjørende plass i undervisningen av allmuebarna.³¹ Vokalmusikken er heller ikke et utvetydig begrep. Sang fantes i alle varianter, fra oder og arier i høystemt stil til strofiske sanger med en lett tilgjengelig melodisk og tekstlig form. Det var de sistnevnte som ble fremmet i sangbøkene for skolen, der sangene som oftest ble omtalt under betegnelse «sang», «vise» eller «folkesang.» Som jeg skal vise i første kapittel, konnoterte det sistnevnte begrepet først og fremst et stilbegrep som indikerte at sangen var skrevet *for* folket, ikke med opphav *i* det. Ettersom folkesangbegrepet i dag også bærer på konnotasjoner til en form for autentisk opphav i folket, vil jeg ikke bruke det videre, men holde meg til sang og vise – eller skolesang, som henviser både til sangenes funksjon og institusjonen der de ble brukt. Dette betyr ikke at alle sangene opprinnelig var blitt skrevet med skolevesenet i tankene, men at de hadde det til felles at de likevel ble mobilisert for å fylle en bestemt funksjon i en bestemt kontekst – altså i den danske skolen.

Kilder og metode

Skolesangen kan belyses fra et bredt spektrum av primærkilder. Tidsskriftsinnlegg og selvstendige publikasjoner gir et innblikk i hvilken estetisk, moralsk og pedagogisk grunnforståelse som preget diskusjonen om sang og dens bruk i skolen. Samtidig sirkulerte disse argumentene i en bredere kontekst. For å få et tydeligere begrep om hvordan sang og musikk ble tilskrevet en moralsk foredlende funksjon, har jeg også benyttet meg av et bredere spektrum av musikkestetiske tekster fra Danmark og Nord-Tyskland. Selv om disse ofte er skrevet for et framvoksende borgerskap – og ikke med spesifikt henblikk hverken på allmue eller skolereform – illustrerer de de musikkpedagogiske argumentene i en mer utfyllende grad. Skolekommisjonens reformarbeid mellom 1789 og 1814 gir et knapt, men verdifullt innblikk i de institusjonelle prosessene som ledet opp til at sang ble introdusert i lovverket i 1814. Dette inkluderer ikke bare de ferdige lovene, men også tidligere utkast og interne diskusjoner. Mye av dette materialet er blitt samlet av Joakim Larsen i *Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet* (1914), og det er dette jeg kommer til å bruke som mitt primære kildegrunnlag for å forstå de juridiske og institusjonelle delene av reformarbeidet.

Dertil kommer sangbøkene som ble utgitt med tanke på skoleundervisningen. Disse har i liten grad blitt undersøkt i utstrakt detalj tidligere, men de avslører at skolesangen skulle bidra

---

³¹ Mulvad, 'Musiklivet På Jonstrup Seminarium 1811-1851.'

aktivt til å innprente bestemte moralske, politiske og religiøse forestillinger.³² Sangene som opptrer her var ikke nødvendigvis alltid skrevet med eksplisitt tanke på skoleverket. Tekstene kunne like gjerne være hentet fra sangbøker som rettet seg spesifikt mot voksne medlemmer av allmuen eller være av ukjent opphav, mens melodiene gjerne ble resirkulert fra tidligere komposisjoner.³³ Til tross for at visene kunne ha et heterogent opphav, ble de valgt ut og brukt fordi de representerte et fellesideal – korte, lettfattelige sanger, gjerne med et tydelig moraldidaktisk innhold. Det var også vanlig å resirkulere sangene i nye utgivelser til bruk i skolen, slik at sanger som ble skrevet på 1780-tallet gjerne ble brukt i sangbøker utgitt på 1810-tallet. Over åtte prosent av visene i Jens Andreas Bramsens (1764-1832) *Sange for Ungdommen af begge Kjøen* (1815) var for eksempel hentet fra *Evangelisk-christelig Psalmebog* (1798). Ikke alle sanger ble utgitt i egne publikasjoner, men som del av lesebøker. Det sentrale i denne sammenhengen er likevel ikke skolesangenes opphav eller brukshistorie, men at de har det til felles at de ble mobilisert i en bestemt kontekst – skolen – og med basis i visse estetiske kriterier med formål om å disiplinere og oppdra allmuen. Ettersom jeg leser skolesangene ut fra et maktperspektiv, kommer jeg til å lese dem i lys av deres funksjon. Dette betyr at konteksten en sang forekommer i er mer interessant enn deres genealogiske opphav.³⁴ Ettersom sangtekstene og melodiene ofte i utgangspunktet var blitt skrevet uavhengig av hverandre, kommer jeg heller ikke til å gå inn i noen detaljstudier av det komposisjonstekniske innholdet. I den grad denne oppgaven er musikkhistorisk, er det altså som en studie av sangens tiltenkte egenskaper og funksjoner, ikke som en studie av musikalsk form isolert alene.

Et slikt kildeutvalg gir nødvendigvis også noen begrensninger. Ettersom skoleloven ikke gav noen nærmere bestemmelser på hva som skulle synges bortsett fra at det skulle synges fra «Psalmebogen», er det heller ikke lett å gi et godt bilde av hvilke sanger som faktisk ble sunget i skolestuene.³⁵ De nærmeste indikasjonene på den faktiske undervisningspraksisen kommer gjennom lærermanualer som gav lærerne didaktiske instruksjoner til bruk i klasserommet. Disse gir innblikk i hvilke forventninger det ble knyttet til lærernes sangundervisning, men gir samtidig kun et bilde av normative forventninger, ikke den faktiske realiteten pedagoger og skolebarn gjennomlevde i skolestuene.

Allmuen og deres barn har dessuten etterlatt seg lite skriftlig materiale, og dette gjør det

---

³² Unntaket er salmebøkene, som naturligvis har blitt lest med utgangspunkt i deres religiøse innhold. Men salmebøker som *Evangelisk-christelig Psalmebog* er ikke blitt analysert i sammenheng med skoleundervisningen tidligere.

³³ Et eksempel er Claus Frimanns Strikkeviser, som ble reproduisert i Bramsens *Sange for Ungdommen*. Se Frimann, *Almuens Sanger*, 180–81.

³⁴ Skinner, 'Meaning and Understanding in the History of Ideas', 45–46.

³⁵ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 423.

vanskelig å si noe om deres egne reaksjoner på sangen.³⁶ Dette gjør at denne historien i stor grad blir historien om de øvre sosiopolitiske sjiktens syn på allmuen og hvordan sang skulle bidra til å moralsk foredle bøndene. Det samme gjelder forholdet mellom normative forestillinger og faktisk virkelighet. Etersom mye av arbeidet med å gjennomføre forordningene ble delegert til lokale skolekommisjoner i hvert enkelt sogn, og bestemmelsene i skolelovene var nokså knappe rundt akkurat hvordan de enkelte fagene skulle gjennomføres, var rommet for variasjon stort.³⁷ Det er derfor vanskelig å gi et helhetlig bilde av hvordan de høytravende tankene om skolesang ble virkeliggjort utover de bestemmelsene som fantes i myndighetenes regelverk. Dermed er dette en historie om myndighetenes og sangprodusentenes diskusjoner om og initiativ til reform, ikke om elevene som gjennomlevde den.

Disposisjon

Jeg begynner første kapittel der jeg slapp innledningsvis – med å utbrodere Schulz' programerklæring og kontekstualisere den i en transnasjonal debatt over estetiske spørsmål. Her vil jeg vise til at sang ble tilskrevet en moralsk foredlende og følelsesframkallende funksjon, for deretter å vise at det vokste fram politiske krav om at staten måtte fremme musikken blant folket. Parallelt vokste det fram en interesse fra sangprodusentenes side for hva allmuen sang, og det ble produsert moralske alternativ til skillingsvisene som ble solgt på gaten. I kapittel to vil jeg vise hvordan sang fikk status som skolefag som følge av den pågående reformen av den danske allmueskolen. Først vil ta for meg sangens plass i Danmarks første lærerskoler og se på hvilken posisjon sangen fikk i det konkrete lovarbeidet, før jeg avslutter med å argumentere for at sang også ble ansett som et særlig velegnet middel til å formidle et tekstlig budskap. I de to påfølgende kapitlene går jeg over til å analysere og kontekstualisere skolesangtekstene. I tredje kapittel undersøker jeg hvordan sang skulle fremme bestemte moral- og religionsforståelser hos allmuen. I tillegg til å se på det ideologiske innholdet, argumenterer jeg for at sangene ble utformet for å sikre at budskapet ble kommunisert på en mest mulig entydig, enten ved hjelp av entydige tekster eller moraldidaktiske eksempler. I fjerde kapittel undersøker jeg hvilket samfunnsbilde som ble fremmet gjennom sangene. Her vil jeg argumentere for at sangene fremmet et hierarkisert fellesskap av borgere. Barna skulle få en tilhørighetsfølelse til den dansk-norske helstaten, ikke som likeverdige borgere, men knyttet til funksjonen de hadde som medlemmer av sin stand. I siste kapittel vil jeg undersøke hvilke

---

³⁶ Det lille som finnes av materiale, som karakterfortegnelser og annet utrykt arkivmateriale, har heller ikke vært tilgjengelig på grunn av stengte grenser.

³⁷ Se Larsen, 'Good and Righteous People and Useful Citizens of the State', 127–28.

normer som ble satt til musikkundervisningen i klasserommene. Her vil jeg argumentere for at det gjaldt å skape et rom for inderlighet, og at dette skulle fremme konsentrasjonen om og mottakeligheten for sangenes og salmenes moraldidaktiske budskap.

Kapittel I

«Sædernes Dannerinde»³⁸ og sangens kultiverende kraft

O hæld den Yngling, hvis Følelse for Orden og Skiønhed endnu kan vækkes ved Toneharmonien, hvis ømme, skiønt svage, vildfarende Hierte röres ved Harmoniens Tryllemagt. Maaske faaer han herved en Ahnelse om sin egentlige Bestemmelse for harmonisk og gavnlig Virksomhed. [...] O maatte da ikke hver Moder ønske, at hendes Datter, hver Fader at hans Søn kunde faae en musikalsk Opdragelse? – at det maatte blive Statens Sag, alvorligen og med Eftertryk at hævde Musiken, paa en værdig Maade, igjen at indføre den i Skoler og Kirker, hvorfra den saalænge blev udelukket, og at forebygge offentlige musikalske Göglerier, hvorved Musiken sættes i et falsk Lys.

O Hæld den Stat, hvor Harmonien troner!³⁹

Det var på grensen til panegyrikk. Mulighetene framstod nærmest ubegrensede, bare musikken ble tatt i bruk på riktig måte. Ordene stammer fra en foredragsserie som kom på trykk i 1805. Forfatteren, Hardenack Otto Conrad Zinck, var sanglærer og hadde tidligere arbeidet med hoffkapellmester J. A. P. Schulz ved Det kongelige Teater. Selv hadde han vært en av hoffkapellmesterens nære allierte i arbeidet med å fremme musikkens sak i statens tjeneste, og han sluttet aldri å arbeide for kultivering gjennom musikk, selv ikke da Schulz trådte tilbake fra sin stilling i helstatens ledende musikerembete i 1795. For Zinck – som for hoffkapellmesteren femten år tidligere – hadde musikken en misjon. Den skulle bidra til menneskets moralske foredling, ikke bare individuelt, men kollektivt for hele folket – og da især allmuen. Begge krevde de at staten tok affære for å sikre at musikk ble inkludert i oppdragelsen. Zinck selv brukte en høytravende metaforikk der musikk ble beskrevet som en analogi til den harmoniske og velordnede staten. Den oppvoksende slekt skulle lære «at stemme sig selv med alle sine Følelser til fælles Harmonie.» Spørsmålet er naturligvis hva som konkret lå bak en slik argumentasjon. Hvordan kunne sang bli tilskrevet en følelsesframkallende kraft? Og hvordan ble denne satt i så sterk sammenheng med moral – og ikke minst staten og folkets kollektive velferd?

---

³⁸ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 201.

³⁹ Zinck, *Ledetraad til Forelæsninger over den praktiske Musik*, 34.

Emnet for dette kapitlet er hvilke egenskaper, funksjoner og idealer sang ble tilskrevet i tiårene rundt 1800. Dette vil jeg gjøre ved å se på den idéhistoriske konteksten for Schulz' og hans samtidiges uttalelser om sangens virkning, før jeg undersøker vilkårene og idealene for vise- og sangproduksjonen i Danmark i tiårene rundt 1800. Som jeg viste innledningsvis, har skole- og musikkforskere tendert til å forklare vokalmusikkens betydning under de danske skolereformene med utgangspunkt i institusjonelle eller pedagogiske spørsmål. Disse er utvilsomt viktige – og vil bli behandlet i neste kapittel – men her vil jeg også argumentere for at sangen ble tilskrevet en bredere betydning. Det er ingen som tidligere har forsøkt å forklare nøyaktig hva Schulz og samtidige danske skribenter la i påstander som at musikk kunne «forædle Følelserne» eller bidra til «den moralske Characters Dannelse.»⁴⁰ Det vil jeg gjøre her ved å kontekstualisere dem i en transnasjonal debatt over musikkens funksjon og egenskaper. Kontaktpunktene med utlandet var mange. Københavns kulturliv stod i tett forbindelse med den tysktalende kulturkrets, og flere ledende krefter – som Schulz og Zinck – var arbeidsinnvandrere fra Nord-Tyskland.⁴¹

Når jeg i det følgende legger så stor vekt på skikkelser som Schulz, er det ikke fordi han var den eneste, eller for den saks skyld den første som påpekte at musikken kunne ha en moralsk foredlende kraft.⁴² Men han er et særlig godt utgangspunkt, fordi han selv deltok aktivt i samtidens musikalske idéutvikling og bidro til å videreformidle et sett idéer til det danske ordskiftet. Her skulle også tankene hans få et særlig sterkt nedslag – *Tanker over Musikens Virkning* skulle bli et referansepunkt for dem som diskuterte musikkens betydning i løpet av de neste drøye femti årene.⁴³ Skriftet ble nesten umiddelbart oversatt fra tysk til dansk i to omganger, og trykt i det liberale tidsskriftet *Minerva*, der de negative uttalelsene om den danske allmuen vakte en viss debatt.⁴⁴

---

⁴⁰ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 195.

⁴¹ Zinck var riktignok født i Husum i Slesvig, men hadde startet sin karriere utenfor helstatens grenser.

⁴² I 1748 hadde for eksempel filosofen Frederik Christian Eilschow (1725-1750) drøftet «hvorledes Musik kand tiene til at indrette Sæderne» med utgangspunkt i aristotelisk og pytagoreisk tenkning. Utgangspunktet her var imidlertid først og fremst den individuelle karakterforedlingen, ikke en kollektiv, slik Schulz, Zinck og andre argumenterte for fra 1790-årene. Se Eilschow, *Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting indeholdende Betragtninger*, 321.

⁴³ Tauber, 'Sang og Tegning som Forædleses Midler for unge Mennesker', 6; Zinck, *Die nördliche Harfe*, 33; Hansen, 'Musikkens Indflydelse paa den unge Statsborger til hans heldige Dannelse', 118; Engelstoft, *Tanker om Nationalopdragelsen*, 111; Boye, *Musikens og Sangens Bidrag til Menneskets Forædling*, 59–63; Berggreen, *Melodier til de af 'Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug' udgivne fædrelandshistoriske Digte*, 1840, vi.

⁴⁴ Offiseren og forfatteren Werner Hans Frederik Abrahamson (1744-1812) reagerte på det han mente var negative uttalelser om den danske allmuen, og gav Schulz et hissig tilsvarende han mistenkeliggjorde den tyske kapellmesterens innblanding i interne danske forhold. Den påfølgende debatten handlet imidlertid mer Schulz' karakter og ordvalg enn om musikkens antatte potensial for den danske allmuen. Se *Abrahamson, Aarsagen, Hensigten og Virkningen*.

Kunstene, karakterdannelsen og kulturen

Schulz' tanker om de skjønne kunstenes moralsk foredlende innvirkning – enten det var snakk om litteratur, musikk eller teater – var på ingen måte unike i samtiden. De var uttrykk for to grunnleggende skifter som fant sted på 1700-tallet. Det første gjaldt sanseerfaringen, som i løpet av århundret i økende grad ble vektlagt som grunnleggende erkjennelseskategori. Denne utviklingen gjaldt ikke bare for erkjennelsesteoretikere, som de britiske empiristene og de franske sensualistene, men også for diskusjonene over skjønne kunster. Kunstteoretikere diskuterte hvordan kunsten kunne berøre gjennom sanseerfaring på ulike nivå. I 1735 hadde den tyske filosofen Alexander Gottlieb Baumgarten for første gang lansert begrepet «estetikk» som en filosofisk betegnelse på hvordan erfaring av skjønnhet var forankret i sansningen. Selv om teoriene hans heller la vekt på det erkjennelsesteoretiske enn følelsererfaring, var det snart andre, som den sveitsisk-prøyssiske filosofen Johann Georg Sulzer, som hentet inspirasjon fra Baumgartens filosofiske system og i større grad vektla den erfarendes subjektivitet.⁴⁵

Og det var nettopp dette, synet på følelsene, som var det andre store skiftet på 1700-tallet. Der følelser tidligere – under termer som pasjoner eller lidenskaper – hos tenkere som René Descartes (1596-1650) hadde blitt forbundet med noe destabiliserende og ukontrollerbart, begynte erkjennelsesteoretikere og moralfilosofier å diskutere dem i positive termer ved å knytte dem til moral. Filosofer og forfattere som Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), David Hume (1711-1776) og Adam Smith (1723-1790) trakk fram medlidenhet og sympati som moralske ressurser i form av at de satte mennesker i stand til å føle med og handle for andre. I *Encyclopédien* kunne man lese om følsomhetens fysiologiske og moralske egenskaper.⁴⁶ Her fikk også de skjønne kunster en viktig rolle, i den forstand at de kunne bidra til å vekke følelsemessige reaksjoner hos mottakeren.⁴⁷ Den følsomme litteraturen appellerte til lesernes innlevelse og sympati, mens operaen og teatret ble arenaer der publikum kunne følge med på og føle medlidenhet med protagonisten når han eller hun ble utsatt for prøvelser.⁴⁸ På denne måten kunne leseren eller tilhøreren videreforedle sine egne følelsesdisposisjoner, og utvikle seg til å bli et mer dydig og moralsk menneske.

---

⁴⁵ Gross, 'The Neglected Programme of Aesthetics', 410–11.

⁴⁶ Krefting, Ellen, 'Forestillinger om lidelse'; Krefting, Ellen, 'Følsomhet og opplysning'.

⁴⁷ Kunst var ennå ikke blitt et kollektivsingular. Derfor bruker jeg i det følgende flertallsbetegnelsen «de skjønne kunster», slik den også ble brukt i samtiden. For en begrephistorisk redegjørelse, se Krefting, *Modernitetens fødsel*, 3:194–95.

⁴⁸ Eliassen, 'Sanselighetens århundre - en innledning', 16–20; Vincent-Buffault, *The History of Tears*, 3–14; Andersen, 'Deus ex machina', 93; Johnson, *Listening in Paris*, 53–70.

Schulz var altså del av en bredere følsomhetsdiskurs da han i 1790 skrev om hvordan musikk «vækker vore ædlest Følelser, uimodstaaeligen bereder og fremmer Hiertets Dannelse og Characterens Moralitet.»⁴⁹ Heller ikke i Danmark var han den eneste til å framholde dette. Da slottsprest Børge Poscholan Kofod (1752-1839) utgav en akademisk avhandling over *Musikens Indflydelse paa Mennesket* i 1804, var det særlig «Tonernes stærke Indflydelse paa Hjertets Forædling» som opptok ham.⁵⁰ Musikkens antatte moraldidaktiske innvirkning på mennesker ble diskutert så seint som i 1824, da forfatteren Johannes Boye (1756-1830) fastslo at «Musik og Sang ere Følelsernes Sprog» og med referanser til antikken viste til hvilken betydning de kunne ha for «Menneskets Forædling, til Folkefærds Dannelse og i Skoler til Slægtens Opdragelse.»⁵¹

Hvordan sang kunne ha en effekt på kollektivt nivå, er imidlertid fortsatt uklart. Hva var det som gav moral og følsomhet så stor relevans for en «Nations Cultur», slik Schulz skrev i 1790?⁵² Hoffkapellmesterens tanke om kollektiv moralsk foredling gjennom de skjønne kunster og musikken var ikke helt ny. Tjue år tidligere hadde han selv deltatt som medforfatter i Sulzers *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, en tyskspråklig encyklopedi som omhandlet de skjønne kunstene og deres moraldidaktiske funksjon. Sulzer stod selv som hovedforfatter og redaktør, men fikk assistanse av komponisten og musikkteoretikeren Johann Philip Kirnberger (1721-1783). Schulz, som hadde vært Kirnbergers elev, bidro som medforfatter av alle musikkartiklene fra og med *Modulation*, og etter hvert som samarbeidet mellom Sulzer og Kirnberger skrantet, ble det opp til Schulz å skrive alle artiklene fra bokstaven «S» og ut. Verket nådde internasjonal utbredelse, ble mye diskutert i sin samtid, også i Danmark allerede flere år før Schulz selv ankom landet.⁵³

Sulzer hadde forsøkt å legitimere estetikken ved å vise til en samfunnsgavnlige funksjon, der de skjønne kunster, i kraft av å vekke moralske følelser og gi insentiv til dydig handling, også hadde moraldidaktiske og kultiverende egenskaper. Til grunn for denne forståelsen lå en tanke om at mennesket hadde nådd en stadig stadig høyere kulturgrad ved å kultivere sin sanseerfaring. I sin opprinnelige tilstand hadde mennesket vært på et lavere kognitivt nivå, med liten grad av evne til selvrefleksjon i møte med inntrykk utenfra [*Unempfindlichkeit*] – ikke

---

⁴⁹ Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 198.

⁵⁰ Kofod, *Musikens Indflydelse paa Mennesket*, 13.

⁵¹ Boye, *Musikens og Sangens Bidrag til Menneskets Forædling*, 9 & 12.

⁵² Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 195.

⁵³ Schulz var heller ikke den første til å introdusere Sulzers idéer i Danmark, for han hadde vært nevnt i flere tidsskrift tidligere på 1780-tallet. Se Friedel, 'Fragmenter: Af Skuespiller Friedel', 139; Cramer, '19. Freytag', 13.

ulikt dyrene.⁵⁴ Denne tilstanden var imidlertid ikke determinerende: Gjennom sanseintrykk begynte mennesket å reagere stadig sterkere i forhold til sin omverden, og dermed vokste også dets iboende egenskaper til å fortolke og bearbeide sanseintrykk. Med en større evne til å sortere inntrykk, økte også menneskets følsomhet og kognisjonsevne, og nådde med dette en stadig høyere kulturgrad. Her fikk de skjønne kunster – som Sulzer forstod som en avansert og høyerestående form for sansning – status som et middel til å kultivere mennesker.⁵⁵ Ettersom de skjønne kunster ikke var likt utviklet hos alle folkeslag, var det heller ikke alle som hadde nådd samme utviklingsgrad. Uten en finstemt evne til å sortere og bearbeide inntrykk, hadde heller ikke alle utviklet en mottakelighet for å sortere de skjønne kunster. Selv pekte Sulzer på den amerikanske urbefolkningens musikk som et tegn på laverestående utvikling – men det lød et ekko da medarbeideren Schulz i 1790 satte spørsmålstegn ved hvorvidt nivået på den danske allmuens kirkesang kunne være representativt for europeere.⁵⁶

Ettersom Sulzer anså kunstene for å ha så stor betydning for menneskets utviklingsgrad, var det også naturlig å gjøre dem til et politisk spørsmål. I leksikonartikkelen *Schöne Künste* vektla han at myndighetene måtte fremme dem aktivt i hele samfunnet: «På grunn av sin usedvanlige nytte gjør de [*skjønne kunster*] seg fortjent til at man gjennom alle tenkelige midler understøtter og oppfordrer dem, slik at den blir utbredt blant alle borgerstender.»⁵⁷ Dette gav også kunstneren en viktig rolle i staten:

Dersom kunstneren ble kalt [...] til tronen, for derfra å lyde [*hören*] et like viktig oppdrag som feltherren eller rettsforvalteren [...], dersom anledningene til bruke kunstene til å gjøre folket lydig overfor loven eller fremme enhver offentlig dyd ville blitt vevet inn i lovgiverens planer, ville alle geniets krefter utvikle seg til å frambringe noe stort.⁵⁸

De skjønne kunster, og ikke minst kunstneren, skulle altså bidra til å oppdra alle befolkningslag. Dette skulle skje gjennom en allianse med styresmaktene, som for både Schulz og Sulzer betydde de eneveldige makthaverne i henholdsvis Danmark og Preussen. Det var dette tankemønstret den førstnevnte fulgte da han diskuterte musikkens virkninger på «en Nations

---

⁵⁴ Dette negative synet på naturtilstanden skilte Sulzer fra Rousseau, som han for øvrig gjerne polemiserer mot. Se van der Zande, 'Orpheus in Berlin', 202; Riley, 'Civilizing the Savage', 7.

⁵⁵ Sulzer, Johann Georg, 'Künste; Schöne Künste', 611–12.

⁵⁶ Schulz, *Gedanken über den Einfluss der Musik*, 5; Riley, 'Civilizing the Savage', 16–17.

⁵⁷ Sulzer, Johann Georg, 'Künste; Schöne Künste', 613. «Wegen ihres ausnehmenden Nutzens verdienen sie von der Politik durch alle ersinnliche Mittel unterstützt und ermuntert, und durch alle Stände der Bürger ausgebreitet zu werden.» Alle oversettelser fra *Allgemeine Theorie der schönen Künste* er mine egne.

⁵⁸ Sulzer, Johann Georg, 621. «Würde der Künstler [...] an den Thron gerufen, um dort einen eben so wichtigen Auftrag zu hören, als der ist, der dem Feldherrn oder dem Verwalter der Gerechtigkeit, oder dem, der die allgemeine Landespolicey besorget, gegeben wird; wären die Gelegenheiten, das Volk durch die schönen Künste zum Gehorsam der Gesetze und zu jeder öffentlichen Tugend zu führen, in dem allgemeinen Plane des Gesetzgebers eingewebet; so würden sich alle Kräfte des Genies entwickeln, um etwas Großes hervorzubringen.»

Cultur.»⁵⁹ Til forskjell fra Schulz hadde Sulzer flere av de skjønne kunster i tankene enn musikken – men den fikk likevel en viktig rolle i tanke-systemet hans fordi den ble ansett for å ha en mer eller mindre universell virkning på mennesker.⁶⁰

Hvorvidt det var akkurat impulsen fra Schulz og Sulzer som hadde gjort seg gjeldende i den bredere danske debatten, er usikkert. Men, det finnes en rekke eksempler på at musikere, pedagoger og andre aktører argumenterte for at staten måtte ta sterkere affære for å fremme de skjønne kunster – og da især sangen – blant folket. Zinck diskuterte «Musikens Værd og Anvendelse for Menneskeheden og Staten» i en rekke skrifter i tiårene rundt 1800.⁶¹ Ludvig Heiberg (1760-1818), rektor ved katedralskolen i Odense, framhevet i 1812 hvordan musikken var «et virksomt Middel til Ungdommens Dannelsen», og at den var «at ansee som et National-Anliggende.»⁶²

Den virkningen alle de ovenstående pekte på, var den følelsesmessige. Sulzer hadde bidratt til å videreutvikle Baumgartens teorier ved å legge større vekt på den subjektive erfaringen i møte med de skjønne kunster. Selv skilte han mellom «psykologiske» og «moralske» følelser [*Empfindungen*]. Førstnevnte omfattet sansning på et mer basalt nivå, altså hvordan man registrerer ulike sanseinntrykk som sterkt eller svakt, behagelig eller ubehagelig. Sistnevnte derimot, var, som navnet antyder, eksplisitt koblet opp mot moral, ved at følelsene som oppstod i møte med de skjønne kunster skulle gi et insentiv til videre handling.⁶³ Schulz hadde vært inne på et lignende forhold mellom følelser, moral og handling da han i 1790 eksemplifiserte musikkens kraft ved å vise til soldaten, som «ved Skraldet af den lydende Krigsmusik derimod gaaer [...] behiertet Døden imøde.»⁶⁴

Sulzer skrev mer generelt om de skjønne kunster, men i artikkelen *Singen* argumenterte Schulz for at sangen i større grad enn noen andre kunstarter kunne gripe mennesket følelsesmessig.⁶⁵ Det var heller ikke tilfeldig at det var nettopp sangen, og ikke musikken mer generelt som fikk denne statusen. Som jeg indikerte innledningsvis ble musikk først og fremst tilskrevet meningsbærende kraft i forbindelse med poesi. Sangen, med sitt tydelige semantiske innhold, fikk dermed estetisk primat overfor den nonverbale instrumentalmusikken.⁶⁶ I en leksikonartikkel om instrumentalmusikk fra 1771 hadde Sulzer framhevet at «musikk har full

---

⁵⁹ Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 195.

⁶⁰ Riley, 'Civilizing the Savage', 21.

⁶¹ Zinck, 'Subskriptions-Indbydelse til af fremme et dansk musikalsk-litterairt Tidsskrift', 3.

⁶² Heiberg, *Grækernes og Romernes Musik*, 13.

⁶³ Sulzer, *Johann Georg, 'Empfindung (Schöne Künste)'*, 311. Riley, 'Civilizing the Savage', 10–11. Riley, *Musical Listening in the German Enlightenment*, 69.

⁶⁴ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 195.

⁶⁵ Schulz, *Johann Abraham Peter, 'Singen'*, 1074–75.

⁶⁶ Dahlhaus, *Die Idee der absoluten Musik*, 14.

virkning først når den forenes med diktningen.»⁶⁷ Da Schulz tre år senere skrev artikkelen *Singen* til samme leksikon, framhevet han sangen som «både diktekunsten og musikken brakt til fullkommenhet [*Vervollkommnung*].»⁶⁸ Samtidig vektla han hvordan det tekstlige budskapet kunne få en langt sterkere innvirkning dersom det stod i forbindelse med en melodi. Dermed kunne den også brukes til å gi følelsesmessig forankring til et budskap:

Å synge har også den nytte at man i større grad beholder de ordene man utsynger enn dem man kun leser – for gjennom sangen trenger ordene desto dypere inn i hjertet: Derfor skrev de gamle [i antikken] ned sine lærdommer og ordspråk om dyd [*Tugendsprüche*] på vers og sang dem.⁶⁹

Gjennom utøvelsen, argumenterte Schulz, ble altså budskapet forsterket. Sang kunne brukes til å memorisere og forsterke budskap og dermed gi dem en følelsesmessig forankring. Zinck argumenterte i samme baner da han i et innlegg i tidsskriftet *For Sandhed* tok til orde for at «den musikalske Digtekunst blev udseeet, til at gjöre Menneskene Tonekunsten fattelig og tillige til at indgyde Musiken et moralskt Værd.»⁷⁰ Når musikk ble tilskrevet iboende moralsk foredlende egenskaper, var det primært i forbindelse med poesien – det var gjennom ordene at teksten fikk en klar moraldidaktisk funksjon. Dette vil bli et viktig underliggende premiss i de neste kapitlene når jeg diskuterer sangteksternes ideologiske innhold.

Moralisme for en skilling – og kampen mot de «Musikalske Giöglerier»

Hverken de skjønne kunster eller musikken hadde et udelt positivt potensial. Sulzer argumenterte for at myndighetene måtte regulere alle former for misbruk:

Med henblikk på den gode smaks fordeler og den dårlige smaks skadevirkninger, burde en virkelig klok lovgivning [*Gesetzgebung*] sørge for at ingen borger [...] fritt kan forderve sine medborgeres smak. Ingen kunstner burde ha tillatelse til å bedrive sin kunst uten at han også, i tillegg til å gi prøver på sin kunst, har gitt bevis på sin forstand og sitt rettskafne sinnelag.⁷¹

---

⁶⁷ Sulzer, Johann Georg, 'Instrumentalmusik', 558. «Hieraus lernen wir mit völliger Gewißheit, daß die Musik erst ihre volle Wirkung thut, wenn sie mit der Dichtkunst vereinigt ist, wenn Vocal- und Instrumentalmusik verbunden sind.» Zinck argumenterte i samme baner da han i 1798 hevdet at «Den musikalske Digtets Sprog giver de frembragte Toner deres fulde og faste Betydning, deres moralsk Værd og Mening.» Se Zinck, 'Over de Midlers Værd, ved hvilke Tonekunsten kan blive almeennyttig', 253.

⁶⁸ Schulz, Johann Abraham Peter, 'Singen', 1075. «Das Singen, [...] hat ohne Zweifel die [...] Vervollkommnung so wol der Dichtkunst, als der Musik veranlassen.»

⁶⁹ Schulz, Johann Abraham Peter, 1077. «Das Singen hat auch noch den Nutzen, daß man Worte, die man singt, weit eher behält, als die man blos liebt; denn durch dem Singen dringen die Worte desto tiefer ins Herz: daher die Alten alle ihre Lehren und Tugendsprüche in Verse brachten, und sie sangen.»

⁷⁰ Zinck, 'Over de Midlers Værd, ved hvilke Tonekunsten kan blive almeennyttig', 267.

⁷¹ Sulzer, Johann Georg, 'Künste; Schöne Künste', 613–14. «Schon allein in Rücksicht auf die Vortheile des guten und den Schaden des schlechten Geschmacks sollte eine wahrhaftig weise Gesetzgebung keinem Bürger erlauben [...] den Geschmack seiner Mitbürger zu verderben. Keinem Künstler sollte erlaubt seyn seine Kunst zu treiben, bis er außer den Proben seiner Kunst, auch Proben von Verstand und rechtschaffenen Gesinnungen gegeben hat.»

Myndighetene skulle altså ikke bare fremme kunstene blant folket, men også regulere hvilken kunst statens borgere fikk tilgang til. Det samme hadde Zinck oppfordret til da han i 1805 skrev at man måtte «forebygge offentlige musikalske Göglerier.»⁷²

Hvorvidt det var impulsen fra Sulzer som gjorde seg gjeldende i Danmark-Norge er umulig å vite, men fra 1780-tallet begynte man å interessere seg for hva slags viser som var utbredt i den danske allmuen. Få fra øvrigheten og den sosiokulturelle eliten var imponert. Særlig skillingsvisene, trykte sanger som ble solgt på gata for en billig penge, ble stadig kritisert for å være grove og uopplysende. I 1786 klaget en anonym innsender i ukebladet *Morgenposten* over «den forfærdelige Oversvømmelse af dumme Gadeviser [...] [som ikke] gjør anden Nytte, end nedbryde den Smule sunde Fornuft, som adskillige indsigtfulde og veltænkende Mænd have gjort sig Umage for at biebringe Almuen.» Innsenderen oppfordret til at «disse Slags Skrifter blev underkastet en Censur af Skiønsomme Mænd», og la til at dette allerede var blitt foreslått av flere andre før ham.⁷³ Sensuren ble faktisk innskjerpet, først i 1790 gjennom at alle trykte skrifter måtte leveres inn til politikammeret, deretter i 1805 gjennom et forbud mot høylytt utrop og sang under salg av bøker og skillingsviser på åpen gate – hvilket nå kunne bli straffet med fengsel på vann og brød i åtte dager eller, i verste fall, tre måneder på forbedringsanstalt.⁷⁴ Eneveldet tok altså aktivt grep mot produksjon og mediering av det man anså for å være subversive tekster og viser.

Da klagen stod på trykk i *Morgenposten*, hadde diktere, pedagoger og teologer allerede startet arbeidet med å utvikle et sangrepertoar som skulle utgjøre et mer sedelig alternativ for allmuen. I samme utgave hadde en annen skribent lovprist alle som hadde «fattet det ædle forsæt, at fortrænge det usle Visekram hvormed man giennemskraaler vore Gader, og give os sunde Lærdomme i Sange eller Viser, nedstemte til Almuens Begreber.»⁷⁵ Først ut var dikteren Johannes Ewald (1743-1781), som i 1779 skreiv ei vise for «de Enfoldiges Indsigt og Kiøbelyst» der han advarte mot selvmord.⁷⁶ I løpet av de neste årene fulgte en rekke initiativ: Mellom 1786 og 1789 begynte eksempelvis dikteren og pedagogen Edvard Storm (1749-1794) å utgi moralistiske viser med støtte fra det nydannede *Selskabet for Efterslægten*.⁷⁷ Sognepresten Claus Frimann (1746-1829) fulgte opp i 1790 med *Almuens Sanger*, deretter med

---

⁷² Zinck, *Ledetraad til Forelæsninger over den praktiske Musik*, 34.

⁷³ Piø, *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821*, 99–100.

⁷⁴ Piø, 40. Rian, *Sensuren i Danmark-Norge*, 188.

⁷⁵ Anonym artikkel i *Morgenposten*, 14. juni 1786. Gjengitt i Piø, *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821*, 98.

⁷⁶ Ewald, *En nye Aandelig Sang*, gjengitt i Piø, 92.

⁷⁷ Piø, 97.

25 sanger i *Den syngende Søemand* året etter.⁷⁸ Det var altså ikke bare de positive mulighetene for moralsk foredling som ansjoret til handling fra myndighetenes og sangprodusentenes side, men også frykten for at eksisterende praksis kunne virke undergravende. De nye visene kunne derimot fungere som subjektiverende og moraldidaktiske alternativ, som sikret at allmuen sang og lærte om sedelige emner.

Det er ikke bare det faktum at de moralske skillingsvisene reflekterer en økt oppmerksomhet vedrørende allmuens sangvaner som gjør dem interessante. Impulsen til å skrive viser med moralsk innhold skulle vise seg å bli viktig også da det i tiårene inn mot 1800 ble utarbeidet stadig flere skolesanger. Da teologen Hans Christian Bunkeflod (1761-1805) gav ut *Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland*, fikk han skryt av slottsprest B. P. Kofod for å ha bidratt til å erstatte de «smagløse og for en Deel, umoralske Sange» med «mere rædelige, smagfulde og riigholdige.»⁷⁹ I forordet til *Sange for Ungdommen*, en skolesangbok redigert av Jens Andreas Bramsen, var det også et uttalt formål å «opmuntre til Dyd og afskrække fra Last.»⁸⁰ Skolesangtekstene, som jeg vil komme tilbake til i de neste kapitlene, var altså skrevet i en kontekst der sang ikke bare ble tilskrevet et iboende potensial for moralsk kultivering, men også med spesifikt henblikk på å formidle et moraldidaktisk eller ideologisk innhold.

Enkelt og ukunstlet – *Volkslied* som stilideal

Sangproduksjonen var ikke bare preget av moralistiske tekster. Parallelt med de estetiske diskusjonene rundt sangens foredlende egenskaper og den begynnende produksjonen av moraldidaktiske viser for allmuen hadde det også foregått en endring av de poetiske og musikalske stilidealene. Også her kom den fremste inspirasjonen sørfra. Fra 1770 begynte interessen for det folkelige å gjøre seg gjeldende innen tyskspråklige kunstdebatter. Med inspirasjon fra den skotske poeten James MacPhersons (1736-1796) *Ossian*-diktning, hadde den tyske presten og forfatteren Johann Gottfried von Herder (1744-1803) i 1771 utmyntet begrepet *Volkslied* i opposisjon til det han oppfattet som en oppstyltet, lærd og kunstlet opplysningspoesi.⁸¹ Begrepet hadde imidlertid ikke konnotasjoner til en systematisk-vitenskapelig innsamling av tekst- og melodimateriale med vekt på autentisitet, slik vi ofte tenker på det i dag. Tvert imot vektla Herder selv hvordan materialet kunne bearbeides og

---

⁷⁸ Ingen av disse var skrevet eksplisitt for skolen, men noen av sangene fikk et etterliv gjennom at de ble trykt opp i skolesangbøker i løpet av de kommende tiårene – slik som Storms Herr Sinclair drog over salten Hav (også kjent som Sinklairs vise), trykt opp i Lütken, *Huus- og Skole-Sangbog*, 177–79.

⁷⁹ Kofod, *Musikens Indflydelse paa Mennesket*, 45.

⁸⁰ Bramsen, *Sange for Ungdommen*, iii.

⁸¹ Schwab, *Sangbarkeit, Popularität und Kunstlied*, 88.

forskjønnnes – like til det ugjenkjennelige.⁸² Sanger kunne like mye være inspirert av, eller skrevet med tanke på utbredelse blant folket. I denne betydningen kunne *Volkslied* (heretter omtalt under den fornorskede betegnelsen folkesang) være vel så mye et stilbegrep, påvirket av idealer om en ukunstlet, naturlig stil. Folkesangene var dermed i vel så stor grad et kunstprodukt som et uttrykk for en autentisk folkekultur.⁸³ De var like mye produsert for folket som av folket.⁸⁴ Det var da heller ikke all folkediktning Herder ville ta utgangspunkt i. Samtidas skillingsviser omtalte han som «dårlig versemakeri for folket [Volksdichterei], som har like mye til felles med de gamle [visene] som apen har med mennesket.»⁸⁵

Herders folkesangbegrep ble plukket opp av forfatteren Gottfried August Bürger (1747-1794), som framhevet at litteraturen måtte etterstrebe, *Volkstümlichkeit*, en folkelig enkelhet og tilgjengelighet. Poesien skulle kunne synges «både i hytter og palasser, [...] like underholdende og forståelig for menneskeslekten i all sin bredde.»⁸⁶ Bürger ble en viktig inspirasjonskilde for Göttinger Hainbund, en gruppe litterater og studenter som på begynnelsen av 1770-tallet dannet seg rundt tidsskriftet *Göttinger Musenalmanach*. Her vektla diktere som Heinrich Christian Boie (1744-1806), Johann Heinrich Voß (1751-1826) og Carl Friedrich Cramer (1752-1807) en følelsesladd stil med det enkle, folkesangaktige som ideal. Medlemmene av Göttinger Hainbund skulle på sin side bli viktige tekstleverandører til komponister som skrev ukunstlede sanger i en forståelig og tilgjengelig stil. Selv om Herders folkesangbegrep primært hadde omfattet poesi, tok det nemlig ikke lang tid før et knippe nordtyske komponister begynte å komponere enkle, sangbare melodier til den folkeorienterte diktningen.

Den kanskje mest framtrepende representanten for det som i ettertid er blitt kjent som

---

⁸² Schwab, 118–19. Se også Gelbart, *The Invention of 'Folk Music' and 'Art Music'*, 198–203.

⁸³ Dette betyr naturligvis ikke at folkesang-tanken ikke gav et insitament til å samle inn materiale. Mellom 1812 og 1814 ble *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen* publisert i fem bind for å sikre «vedligeholdelsen af nordisk ånd og kunst.» Se Koudal, Jens Henrik, «Folkemelodiernes særegne tonefald». Om skabelsen af en dansk nationalmusik', 13. En sammenligning mellom de innsamlede visene og skolesangbøkene som utkom like etterpå, viser imidlertid at innsamlet visemateriale ikke ble reproduisert i skolesangbøkene. Så seint som i 1847 klaget fortsatt nasjonsbyggeren Nicolai Frederik Severin Grundtvig over at «det er [...] en stor Skam og en ubodelig Skade, at vor opvoxende Ungdom selv i Skolen er forblevet saa ubekjendt med vor Skat af gamle Folkeviser, at den kunde blive graa, uden engang at vide, der var saadant noget til.» Se Grundtvig, *Danske Kæmpeviser til Skole-Brug*, vii.

⁸⁴ Schwab, *Sangbarkeit, Popularität und Kunstlied*, 89. Se også Julian von Pulikowski, *Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum*, 20–22. og Wiora, 'Zur Fundierung allgemeiner Thesen über das "Volkslied" durch historische Untersuchungen', 424.

⁸⁵ Herder, Johann Gottfried. *Die Stimmen der Völker*. Sitert i Piø, *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821*, 90. «[...]wenn etwas zu Verdrängen Lust hätte, wär's die Romansenmacher – und Volksdichterei, der mit der alten meistens so viel Gleichheit hat, als der Affe mit dem Menschen.» Egen oversettelse. Det er naturligvis ikke dermed sagt at Herder jobbet ut ifra akkurat samme moralistiske motivasjon som de danske sangprodusentene ovenfor.

⁸⁶ Bürger, Gottfried August. *Herzensausguß über Volkspoesie*. Gjengitt i Kim, *Das Ideal der Einfachheit*, 192:43. «[Die Poesie soll] sowohl in Palästen als Hütten, ein- und ausgehen, und gleich verständlich, gleich unterhaltend für das Menschengeschlecht im Ganzen [...]» Egen oversettelse.

zweiter Berliner Liedschule var nettopp Schulz. Før han tiltrådte posten som den dansk-norske helstatens ledende musiker hadde han gjort suksess som komponist av trebindssamlingen *Lieder im Volkston*, som i stor grad var basert på dikt av litterater assosiert med Göttinger Hainbund. Sangene var, som han skrev i et av forordene, basert på idealet om å være «mer folkelig enn kunstnerisk i stilen.» De skulle primært forsterke oppmerksomheten rundt teksten og dermed sikre at folkediktingen lettere vakte oppmerksomhet og fant «inngang hukommelsen og hjertene.»⁸⁷ Også her gjaldt idealet om enkelhet og tilgjengelighet. Schulz hadde arbeidet målrettet med å fjerne alle kunstlede forsiringer, slik at oppmerksomheten ikke ble ledet mot de underordnede elementene i komposisjonen snarere enn hovedsaken. Målet var å sikre et «skinn av det velkjente [*Schein des Bekannten*]», ikke i betydningen at det skulle kopiere det eksisterende, men for å gjøre den nykomponerte folketonen «levende og fattelig for øret.»⁸⁸

Det var lignende idealer om enkelhet og fattelighet de danske sangprodusentene etterstrebet da de skrev eller utgav viser til bruk i skolen. Gang på gang skrev og utgav de enten med henvisning til eller bruk av Schulz' eget melodimateriale. Sistnevntes komposisjoner ble også gjerne brukt på nye tekster, og hoffkapellmesteren og hans samtidige kom derfor til å prege sangkulturen i skolen i mange år etter at de selv var gått bort.

Delkonklusjon

I dette kapitlet har jeg undersøkt de moraldidaktiske og estetiske egenskapene som aktører i den danske kultureliten tilskrev musikk – og da særlig sang – i tiårene rundt 1800. Med henvisning til transnasjonale debatter har jeg vist hvordan musikk ikke bare ble tillagt iboende følelsesframkallende og karakterdannende kvaliteter, men at de også ble knyttet opp mot politiske oppfordringer til å handle for å spre kunstene ut til alle lag av folket. Lignende argumenter gjorde seg gjeldende i den danske offentligheten, der det lød stadig flere krav om at myndighetene måtte ta affære for å sikre musikkens utbredelse.

Sang hadde kanskje attråverdige virkninger, men den kunne også bli misbrukt. Det gjaldt ikke bare å fremme den riktige musikken, men også å kontrollere og erstatte mindreverdige former. På 1780-tallet oppstod det en sterkere interesse blant teologer, diktere

---

⁸⁷ Schulz, *Lieder im Volkston, verbesserte Auflage*, iii. «Leichteren Eingang zum Gedächtnis und zum Herzen finden.» Egen oversettelse.

⁸⁸ Schulz, iii. «[...] dem Ohre lebendig und schnell faßlich zu machen.» Schulz' estetiske program nådde for øvrig Danmark før ham selv. I forordet til sine Viser og lyriske Sange skrev Friedrich Ludwig Aemilius Kunzen hvordan *Lieder im Volkston* hadde fungert som mønster for hans eget arbeid. Se *Kunzen, Viser og lyriske Sange satte i Musik*, v.

og pedagoger for det moralske innholdet i visene allmuen sang. Det ble fremmet en sterkere kontroll og lansert alternative viser i forsøket på å subjektivere allmuen. Produksjonen av moraliserende viser skulle komme til å prege skolesangene som ble produsert i de påfølgende årene. Det samme gjaldt forskyvningen i stilidealer knyttet til poesi og sang som foregikk parallelt fra 1770-tallet av. Tekster og melodier skulle være tilgjengelige og lettfattelige, og utbres blant folket. Her var hoffkapellmester Schulz selv en sentral aktør. Den enkle og folkelige stilen ble siden videreført i skolesangene. Og nettopp dette – hvordan musikken ble bakt inn i de danske skolereformene – er tema for neste kapittel.

Kapittel II

Skolen i støpeskjeen

Sangfaget under skolereformene, 1789-1814

De var godt forberedt. Kronprins Frederik (1768-1839) var ventet utpå ettermiddagen 20. august, og godseier Johan Ludvig Reventlow (1751-1801) hadde gjort seg møye med mottakelsen. Huslærer Johann Frederik Oest (1755-1815) hadde skrevet en velkomstsang som hoffkapellmester Schulz hadde tonesatt. Sangerne var hentet fra godseierens egne reformskoler for allmuebarn, og kvelden i forveien hadde de gjennomgått seansen med en generalprøve. Da regenten omsider ankom, istemte de:

[1] Prinds, velkommen blandt os Glade,
Hilset vær paa dette Sted!
Stor og Smaa, i Flok og Stade,
Byde Dig Guds Fred, Guds Fred! [...]

[3] Tusend Gange vi velsigne
Bedste Frederik denne Dag,
Ingen vi dermed kan ligne,
Den er ret vor Glædes Dag. [...]

[6] Tag vort Hierte med den Glæde,
Der i Dag opfylder det,
Elsk os, Konge Son!
vi bede Og vi skal fortjene det. [...]⁸⁹

Mens skolebarna sang, skred Reventlow selv fram for å overrekke Frederik en krone av eikeløv. Deretter fulgte en spasertur på godset, før kronprinsen fikk overvære undervisningsmetodene ved en av godseier Reventlows reformskoler.

Scenen fra sensommeren 1789 viser i fortettet form mange av temaene som dominerte i Danmark-Norge i tiårene rundt 1800. Kronprinsen som ankom hadde fungert som regent etter en palassrevolusjon fem år tidligere. Mannen som mottok ham, grev J. L. Reventlow var også del av landets øverste politiske sjikt, og tilhørte et miljø av liberale tysktalende aristokrater som nå dominerte i eneveldets indre gemakker i København. Allmuebarna som sang var på sin side – kanskje uvitende – objekt for flere av de største reformene som ble iverksatt under det dansk-norske eneveldet. Kronprinsen, som nå ankom for å inspisere Reventlows reformskoler på

---

⁸⁹ Scenen og sangen er gjengitt i et brev fra Johan Ludvig Reventlow til søsteren Louise Stolberg, 19.08.1789. Brevet er gjengitt i Bobé, *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds*, 2:89.

Brahetrolleborg, hadde tre måneder tidligere satt ned en kommisjon til skolevesenets forbedring. I løpet av de neste 25 årene skulle den utarbeide de fire nye skolelovene som ble vedtatt i 1814. Her ble sang fastsatt som et fag i alle landets allmueskoler. Men veien dit fra de syngende barna på Brahetrolleborg var lang. I 1789 fantes det ennå ingen lærerutdannelse i Danmark. Følgelig fantes det heller ikke noen som var utdannet med det formål om å gi barna sangundervisning. I den eksisterende skoleloven for allmueskolen på landet, som var blitt innført i 1739 og modifisert i 1740, var det få spesifikke bestemmelser bortsett fra at det skulle besørges salmebøker til undervisningen. Nå skulle sang bli et eget skolefag med dertil utdannede lærere.

Denne endringen er tema for dette kapitlet. Jeg vil undersøke hvordan sang ble en institusjonalisert del av det danske allmueskolevesenet. Dette vil jeg gjøre dels ved å undersøke hvilken plass sangfaget fikk under skolekommisjonens lovarbeid og under opprettelsen av Danmarks første lærerseminarium på Blaagaard, dels ved å drøfte sangens pedagogiske rolle. Her vil jeg vise at sang ikke kun tjente moralsk kultivering, men også at den ble ansett for å være et velegnet middel til å formidle et moraldidaktisk budskap gjennom sangtekster – og dermed også kan forstås som et velegnet middel til subjektivering.

Sangfagets bredde og viktighet har ofte blitt tonet ned av tidligere forskning på skolereformene. Som jeg viste innledningsvis, har sangen i den generelle skoleforskningen i beste fall fått en birolle blant de andre fagene. Også de få som har arbeidet mer inngående med sang, har ofte redusert den til et smalt felt uten særlig relevans for det bredere samfunnsperspektivet. Henning Bro Rasmussen har eksempelvis kommentert et av innleggene for forbedret kirke- og skolesang med at «de fleste i samtiden har vel iøvrigt oppfattet disse emner som bagatelsager i forhold til de omfattende planer, som samtiden samtidig arbejdede med, landboreformer, slavefrigjørelse, trykkefrihed, etc.»⁹⁰ Selv om skole- og kirkesangen neppe var på alles lepper i disse tiårene, vil jeg i dette kapitlet vise at sangen likevel fikk en viktig funksjon under de danske skolereformene. De var en viktig faktor i det som ble landets første organiserte lærerutdannelse. Også i de ulike lovutkastene som ledet fram mot de ferdige skolelovene av 1814 fikk skole- og kirkesangen forholdsvis stor plass. Dels beror dette, slik Bro Rasmussen betoner, på sammensmeltningen av degne- og lærerembetet. Nå skulle de seminarieutdannede lærerne være forsangere i kirken under gudstjenesten. Her, fastslo loven, skulle også skolebarna bistå sin lærer i å lede menighetens salmesang. Jeg vil imidlertid argumentere for at innføringen av sangfaget i den danske allmueskolen likevel må forstås i en

---

⁹⁰ Rasmussen, *Kirkesanger og landsbyorganist*, 34.

bredere forstand – ikke som et prosjekt begrenset til sakrale formål, men med et vidt spekter av tekster som hadde en klar moraldidaktisk funksjon.

Fra botssalmer til Blaagaard og *Børnevennen* – nye pedagogiske idealer

Barna som sang for kronprins Frederik på Brahetrolleborg var naturligvis ikke de første i Danmark til å motta musikkundervisning som del av skolegangen. Sang hadde allerede lange tradisjoner i de danske latinskolene, særlig i tilknytning til kirkemusikken. I kirkeordinansen fra 1539 ble det eksempelvis slått fast at «fraa tolff til eetslet skulle børnene ickun siunge, at de mwe lære ey all eneste aff wone at siunge, men aff rett konst.»⁹¹ Denne tradisjonen ble imidlertid svekket da antallet latinskoler ble redusert fra seksti til tjue gjennom en latinskolereform i 1739, og latinskoleelevene ble fritatt fullstendig for sangoppvarningen i kirkene gjennom en kongelig forordning i 1809.⁹² For allmuens vedkommende er skolesangens historie noe mer uklar. Blant de første statlige initiativene for allmueskoler på landet var de såkalte rytterskolene, som Frederik IV (1671-1730) lot opprette på sine krongods. Her ble alle barn undervist i katekisme og lesning og, mot foreldrenes betaling, skriving og regning. Lærerinstruksen for rytterskolene fra 1721 viser også at barna skulle starte og avslutte hver skoledag med salmesang, bønn og bibellesning.⁹³ Sang var dermed med på å danne en ramme rundt den øvrige undervisningen. Da et landsdekkende skolevesen for allmuen på landet var blitt innført gjennom skoleforordningen for Danmark i 1739, var salmebøker og de bibelske davidssalmene blant bøkene sognepresten skulle besørge til undervisningen. Utover dette var imidlertid både denne og den etterfølgende «Placaten» som skulle moderere enkelte av bestemmelsene i den førstnevnte forordningen i 1740 sparsommelige med informasjon om sang var en fast del av undervisningen eller ikke. Skoleinnberetninger vitner likevel om at det ble sunget pønitenssalmer (botssalmer) – også fra salmenes bok i det gamle testamentet.⁹⁴ Skolesangen var med andre ord i liten grad regulert, og i all hovedsak begrenset til det religiøse.

Mot slutten av 1700-tallet var undervisningsidealene i endring. Parallelt med at godseiere satte i gang private skolereformer ved sine respektive gods, begynte de første spede diskusjonene om en statsinitiert skolereform i de øverste politiske kretser. Interessen for oppdragelsesspørsmål hadde vært økende gjennom siste halvdel av 1700-tallet. Filosofer som Jean-Jacques Rousseau og John Locke (1632-1704) fremmet et nytt syn på barndommen som

---

⁹¹ Johnsson, *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*, 1973, 22.; Aarsbo, *Dansk Skolesang i det 16.-18. Aarhundrede*.

⁹² Kirkeordinansen, 14.06.1539. Gjengitt i Johnsson, *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*, 1973, 116–17.

⁹³ Se Nicolajsen, *Sang i Landsbyskolen i 1800-Tallet*, 12.

⁹⁴ Markussen, *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte*, 73; Markussen, *Visdommens lænker*, 71–73.

en unik og formativ livsfase. Dersom mennesket – og særlig barnet – var formbart gjennom oppdragelsen, kunne den også brukes som et middel til å fremme opplysning og framskritt. Der Locke og Rousseau primært hadde orientert seg mot privatundervisning med huslærere i bedrestilte hjem, tok det ikke lang tid før man også førte diskusjoner over hvordan de bredere lag av folket kunne opplyses i regi av staten. Ved Akademiet i Sorø diskuterte professorene Jens Schelderup Sneedorff (1724-1764) og Andreas Schytte (1726-1777) hvordan oppdragelsen kunne brukes til å danne nyttige samfunnsborgere.⁹⁵ I Danmark ble disse oppdragelsesdiskusjonene særlig aktualisert i forbindelse med landboreformene, som førte til dyptgående strukturendringer i det tradisjonelle danske agrarsamfunnet. Det kom ofte krav om at bøndene måtte opplyses, slik at de kunne fylle en ny og friere rolle.⁹⁶

Lenger sør fant skolekommisjonen eksempler på hvordan skolereformer kunne gjennomføres i praksis. På 1770-tallet vokste det fram en reformbevegelse som gikk under navnet filantropinismen i de tyske språkområdene.⁹⁷ Utgangspunktet var Sneedorff og Schyttes tidligere kollega ved Akademiet i Sorø, Johann Bernhard Basedow (1724-1790) og hans kostskole Filantropinum, som var blitt grunnlagt i Dessau i 1774. Her ble det fremmet nye pedagogiske prinsipper – slutt på fysisk avstraffelse, mindre vekt på utenatslære til fordel for mer anskuelsesundervisning og fysisk aktivitet – så vel som en videre fagkrets. Religionsundervisningen var fortsatt viktig, men hovedformålet var ikke lenger primært å danne barna til å bli gode kristne, men å sosialisere barna til å bli nyttige borgere som kunne fremme statens lykksalighet. Undervisningen ved Filantropinum rettet seg mot gutter fra velstående familier, men det tok ikke lang tid før de pedagogiske prinsippene ble anvendt på allmuebarn av begge kjønn. Dette var tilfelle ved Friedrich Eberhard von Rochows (1734-1805) gods Reckahn i Brandenburg, som ble en særlig viktig inspirasjonskilde for skolereformene i Danmark. Her ble det også gjort aktiv bruk av sang i undervisningen. Da von Rochow produserte og utgav leseboka *Der Kinderfreund* for allmuebarn i 1776, ble det også flettet inn en rekke sanger. Boka ble oversatt til dansk under tittelen *Børne-Vennen* året etter, og kom i løpet av de neste førti årene til å bli oversatt elleve ganger.⁹⁸ Sangtekstene formidlet et religiøst og moraldidaktisk innhold, og skulle minne barna på verdien av et kristelig levnet preget av flid, nøysomhet og standsbevissthet. Dette illustrerer forbindelsen mellom skolesangen og

---

⁹⁵ Markussen, *Visdommens lænker*, 116–18.

⁹⁶ Larsen, Nørr, and Sonne, *Da skolen tog form*, 2:77.

⁹⁷ Også betegnelsen «filantropisme» og «filantropister» var vanlig, men her velger jeg å bruke den ovennevnte terminologien for å skille den fra ordets mer dagligdags betydning.

⁹⁸ De mange oversettelsene medførte også en stor grad av variasjon, fordi bøkene ofte ble tilpasset danske forhold. Dette medførte at også sanginnholdet varierte. For en edisjonshistorisk analyse av von Rochows *Der Kinderfreund*, se Staffensen, 'Rochows mange børnevenner'.

filantropisk nyttetenkning: Sangen skulle virke moralsk dannende og instrumentelt i å forme barna som framtidige borgere av staten.⁹⁹

Den første oppgaven skolekommisjonen gikk i kast med var den mest praktiske av dem alle: En skolereform var avhengig av kompetente lærere til å implementere den. Skolekommisjonen arbeidet med å etablere en lærerutdanning som skulle gi vordende skoleholdere omfattende og bred kompetanse. Idéen var ikke helt ny: Fire år før han ble oppnevnt som medlem av skolekommisjonen hadde Sjællands biskop Nicolai Edinger Balle (1744-1816) skrevet en *Forestilling om Skolevæsenets Forbedring paa Landet*. Her framhevet biskopen viktigheten av å etablere en lærerutdanning, slik at landet kunne få spesialiserte og egnede skoleholdere. Fra reformasjonen hadde katekismeundervisningen vært en oppgave for degnene, som ellers fungerte som kirkesangere, klokkere og assistenter for presten. Da allmueskolen ble innført mot slutten av 1730-tallet, var det også degnene myndighetene først og fremst tenkte på i rollen som skolelærer, selv om forordningens to første paragrafer åpnet for å holde degne- og lærerembetene adskilte.¹⁰⁰ Mange lærere fikk dermed en dobbel funksjon, både som lærere og kirkelige embetsmenn. Noen kvalifiserende utdanning var det ikke snakk om. Mange av dem som endte opp som lærere hadde noen års latinske eller teologiske studier bak seg, andre var kun husmenn uten noen videre utdanning i det hele tatt. Kravene begrenset seg til at skoleholderen måtte kunne lese, skrive, regne og lære barn om den kristne religionen.¹⁰¹

Balles forslag om å etablere Danmarks første lærerutdanning lot seg imidlertid ikke realisere i en håndvending. Myndighetene manglet midler, så nye utgifter måtte dekkes ved å kutte gamle. Balles løsningsforslag var å spare penger ved å legge ned det gamle degneembetet og la læreren overta degnens funksjoner ved siden av sitt øvrige virke i skolen.¹⁰² En lignende løsning hadde vært praktisert på Reckahn, der Julius Heinrich Bruns (1746-1794) både virket som sanglærer ved godsets skoler, samtidig som han fungerte som forsanger i den lokale kirken.¹⁰³ Slik kom det også til å gå i Danmark: Da det ble opprettet et lærerseminarium, var det

---

⁹⁹ Lissa Nicolajsen likestiller nyhumanismens «klassiske formaldanning» med filantropismen når hun drøfter de pedagogiske motivene bak institusjonalisering av sang i allmueskolen. Dette er imidlertid svært lite i kildematerialet som peker på at nyhumanistiske idealer rundt klassiskorientert formaldanning hadde en direkte innvirkning på allmueskolereformene. Se Nicolajsen, *Sang i Landsbyskolen i 1800-Tallet*, 37.

¹⁰⁰ 23.01.1739. Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maa nyde. Gjengitt på danmarkshistorien.dk. URL: <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/forordning-om-skolerne-paa-landet-i-danmark-1739/>. Sist lest 08.06.2021.

¹⁰¹ Markussen, 'Seminarier i to århundreder', 21–22.

¹⁰² Balle, *Forestilling om Skolevæsenets Forbedring paa Landet*, 31.01.1785. Gjengitt i *Larsen, Skolelovene af 1814*, 1–2.

¹⁰³ Korsgaard, Kristensen, og Jensen, *Pædagogikens idéhistorie*, 149.

tanken fra begynnelsen av at allmueskolelæreren på landet skulle fylle rollen som forsanger i kirken ved siden av sine øvrige pedagogiske forpliktelser.

Det er godt mulig hoffkapellmester Schulz, med sine kontakter inn i eneveldets innerste gemakker, kjente til skolekommisjonens innledende diskusjoner rundt opprettelsen av et seminarium da han publiserte sine *Tanker over Musikens Virkning* i 1790. Her hadde han i alle fall satt av god plass til å diskutere hvordan en god lærerutdannelse var forutsetningen for at musikken kunne fremmes gjennom skoleverket. De vordende skoleholderne skulle lære intonert sang, notelesning, å spille salmer etter koralboka, samt å beherske et instrument på elementært nivå. Dersom lærerne skulle utføre et hensiktsmessig arbeid med å heve allmuens musikalske nivå, måtte de få en omfattende musikalsk skolering. For å sikre en god musikkundervisning i lærerseminariene, anbefalte Schulz at det skulle utarbeides tre bøker: Et innføringsverk om «den praktiske Musik», et musikkpedagogisk verk om hvordan musikk på mest hensiktsmessig vis kunne benyttes og læres bort i skolen for «at fremme Hiertets Dannelse», samt en ny og fullstendig standardisert koralbok. Dertil burde seminaristene lære andre hensiktsmessige geistlige og verdslige sanger.¹⁰⁴

Sangens rolle i lærerutdannelsen ble altså diskutert allerede før Danmarks første lærerseminarium åpnet dørene på Blaagaard utenfor København i 1791. Dette kom til å bli helstatens viktigste, også etter at et tilsvarende, men noe mindre lærerseminarium åpnet hos J. L. Reventlow på Brahetrolleborg i 1794.¹⁰⁵ I tillegg ble det opprettet et knippe såkalte prestegårdsseminarier der enkelte prester tok inn bønder for å gi dem en mer nedskalert utdannelse. Både på Blaagaard, Brahetrolleborg og i prestegårdsseminariene ble det gitt sang- og musikkundervisning, men ettersom Blaagaard-seminariet hadde en størrelse og posisjon som overgikk de andre, er det dette jeg kommer til å bruke som eksempel i det følgende.¹⁰⁶

Selv om det ikke er mulig å fastslå ettertrykkelig at skolekommisjonen brukte Schulz' forslag som modell for musikkundervisningen ved Blaagaard, endte man opp med en musikkopplæring som i grove trekk minnet om hoffkapellmesterens program. Selv hadde Schulz anbefalt sin kollega H. O. C. Zinck til rollen som musikk lærer ved seminariet. I undervisningsbygningen var det satt av godt med materielle ressurser til musikkutdannelsen. Foruten en «Spildestue» fantes det et orgel, et klaver, samt noen instrumenter og notebøker.¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 201–2.

¹⁰⁵ Dette vitner blant annet antallet seminarister om. Ved Blaagaard-seminariet tok man på høyden inn 12-14 seminarister årlig (dette betydde totalt ca. førti seminarister), på Brahetrolleborg hadde man i 1801 nådd 15 elever totalt. Se Markussen, 'Seminarier i to århundreder', 31 & 84.

¹⁰⁶ Markussen, 109-112.

¹⁰⁷ Markussen, 33–34.

En «Lections-Plan» fra 10. mars 1791, fire dager før Blaagaard åpnet dørene, anslo at en syngemester fire dager i uka skulle øve seminaristene i kirkesang, mens man på onsdag og lørdag skulle anvende ettermiddagen til «Underviisning i Korkundskab, samt med Tiden Instrumental Musik.»¹⁰⁸ Musikk og sang var, med 8 timer i uka, det største enkeltstående faget – det var altså et fag man fant verdt å tildele både tid og ressurser (se tabell I).

Musikkopplæringen ved Blaagaard-seminariet var systematisk. En undervisningsplan fra 1805 vitner om at seminaristene under det første året skulle trene gehøret og lære å lese noter. Påfølgende år skulle de videreutvikle de musikkteoretiske kunnskapene slik at de oppnådde «Færdighed at skrive smaa Musikstykker», samt kunne synge koraler prima vista eller spille dem på et tasteinstrument. Kompetansen ble altså utvidet til å omfatte instrumentale ferdigheter, før man det tredje og siste året skulle klare å spille firstemmig, samtidig som seminaristene utvidet den musikkteoretiske kompetansen ytterligere.¹⁰⁹ Selv om undervisningsplanen i stor grad syngliggjør at utdannelsen som kirkesanger preget mye av undervisningen på Blaagaard, vitner overleverte noter og musikkksamlinger om at musikkopplæringen på ingen måte var redusert til det sakrale. En rekke håndskrevne tekst- og notebøker seminaristene selv har måttet skrive, vitner om et bredt repertoar – syngespillsanger, klubbviser, barnesanger, patriotiske sanger, for ikke å glemme egne sanger for seminaristene selv.¹¹⁰ Også eksaminasjonene vitner om at seminaristene ble avkrevd en bred og omfattende musikalsk kompetanse. Under en eksamen i 1817 måtte de dimmiterende beherske alt fra instrumental orkestermusikk og folkesang til å kunne synge og akkompagnere tilfeldig utvalgte stykker i koralboka. Ved eksamen påfølgende år skulle eksaminandene kunne synge alle melodiene i Zincks koralbok enstemmig, samt et tjuetalls flerstemt – i tillegg til å beherske samtlige av dem på orgel. Dertil kom et snes «Folkesang[e].»¹¹¹ De uteksaminerte lærerne skulle dermed besitte en bred og inngående musikalsk kompetanse som omfattet både kirkelig og mer verdslig musikk.

Kompetanse innen sang og musikk var ikke et absolutt kriterium for å bli seminarist

---

¹⁰⁸ Leksjonsplan for Blaagaard skolelærerseminarium, 10.03.1791. Gjengitt i Mulvad, 'Musiklivet På Jonstrup Seminarium 1811-1851.', 29.

¹⁰⁹ Planen står referert i Jensen, *Historiske efterretninger om Det Blaagaard-Jonstrupske Seminarium*, 31–32.

¹¹⁰ Mulvad, 'Musiklivet På Jonstrup Seminarium 1811-1851. En Redegørelse Med Udgangspunkt i Fundet Af et Hidtil Upåagtet Musikalsk Materiale', 30.

¹¹¹ Eksaminasjonsfortegnelsene er å finne som bilag i Mulvad, 57–60. Jamfør diskusjonen av Volkslied-begrepet i kapittel I, der det framgikk at folkesang i samtiden ikke nødvendigvis var ensbetydende med tradisjonssang med autentisk opphav i folket. Halvparten av visene studentene ble eksaminert i i 1812 skulle seks år senere dukke opp i Lützens *Huus- og Skole-Sangbog*. Blant de diktene som under eksaminasjonen ble omtalt som «Folkesange» og senere dukket opp i Lützens sangbok, var flertallet skrevet av samtidsdiktere som Lütken selv, Thomas Thaarup og Hans Wilhelm Riber (1760-1796). Se Mulvad, 58–60.

eller lærer. Teolog og skolekommisjonsmedlem Frederik Münter (1761-1830) hadde i 1804 vedgått at seminarister uten musikalsk talent måtte kunne fritas fra sang- og instrumentalundervisning uten at det gjorde dem til «uuelige seminarist[er].»¹¹² I de ulike lovutkastene la skolekommisjonen stor vekt på at læreren også skulle fylle rollen som kirkesanger. Dette er imidlertid et tegn på at sang likevel var en kompetanse man forventet at flertallet av lærerne skulle ha. Da det ble utstedt et eget reglement for seminarielærerne i 1818, ble det tydelig slått fast at «Anlæg til Sang og Musik» var blant ferdighetene en aspirerende seminarist måtte prøves i under opptak til seminariene.¹¹³ På den avsluttende attesten ville det stå en særskilt vurdering av seminaristens evne til å «forestaa Sang eller Orgelspil.»¹¹⁴ Her kunne man likevel uteksamineres også dersom attesten slo fast at seminaristen ikke var i stand til å utføre oppgavene han var tiltenkt som kirkesanger.

Tabell I

Timetall ved Blaagaard, 1790 ¹¹⁵			Veiledende timetall, 1818-reglementet ¹¹⁶		
Fag	Timetall	%	Fag	Timetall	%
Religion	6	17,6	Religion	7	16,7
Katekisation	6	17,6	-	-	-
Dansk	2	5,9	Modersmaal	6	14,2
Musik*	8	23,6	Musik	5	11,9
Historie og geografi	2	5,9	Historie og geografi	3	7,2
Naturhistorie og naturlære	2	5,9	Naturkyndighed	5	11,9
Skrivning	2	5,9	Gymnastik	3	7,2
Regning og matematik	6	17,6	Matematik	6	14,3
-	-		Landhusholdning og Haandarbejde	2	4,7
-	-		Undervisnings- og Opdragelseslære	5	11,9
SUM	34	100	SUM	42	100

* Utover dette ble det også gitt undervisning i sang og musikk i tillegg til den ordinære timeplanen. Her ser vi at musikk utgjorde godt over en femtedel av det totale timetallet - foruten den sang- og musikkundervisningen kom i tillegg til de 8 ordinære timene.

¹¹² Münter, *Forsøg til en Anvisning for Lærerne ved Skoleholder-Seminariene*, 82.

¹¹³ Almindeligt Reglement for Skolelærerseminariene i Danmark, 10.02.1818. Gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 591.

¹¹⁴ Reglement for Skolelærerseminariene i Danmark. Gjengitt i Larsen, 597.

¹¹⁵ Jensen, *Historiske efterretninger om Det Blaagaard-Jonstrupske Seminarium*, 12–13.

¹¹⁶ Reglement for Skolelærerseminariene i Danmark. Gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 597.

Skolekommisjonens lovarbeid

Etter at arbeidet med å opprette lærerseminariet på Blaagaard var unnagjort, fortsatte skolekommisjonen med å utarbeide et nytt lovverk. Inspirasjon fant man ved reformskolene på Brahetrolleborg og lignende tiltak drevet fram av andre godseiere. I 1792 utstedte ovennevnte J. L. Reventlows bror, grev Christian Ditlev Reventlow (1748-1827) et reglement for sine egne reformskoler i Christianssæde på Lolland. Her ble det framsatt en rekke høytravende mål for utdannelsen av bondebarna, som ikke bare skulle dannes til å bli gode mennesker, men også lære gudsfrykt, tjenstvillighet mot hverandre og dyder i borgerfelleskapet. Det er i forlengelsen av disse målene det er naturlig å lese den påfølgende bestemmelsen om sang, hvor det ble fastslått at «det var at ønske, at Børnene kunde nyde nogen Underviisning i Musiken, deels for Sangens Skyld i Kirken, som derved vilde blive meget opbyggeligere, deels ogsaa for at oplive Land-Almuen til Glæde og forfine dens Følelser.»¹¹⁷ Selv om C. D. Reventlow ikke stilte noe absolutt krav om at sangundervisning skulle finne sted, minner formuleringen om at sang skulle «forfine» allmuens følelser om hoffkapellmester Schulz' uttalelser om musikkens moralsk foredlende egenskaper. Dertil ble det fastslått at sangen også skulle bidra på det verdslige så vel som det sakrale området, og slik fikk den et bredt virkefelt. I de følgende årene diskuterte skolekommisjonen lokale reglement som det på Christianssæde, og i 1799 fulgte de opp med et første forslag til en landsomfattende lov for allmueskolen på landet.

Det videre arbeidet med å revidere lovutkastene gikk langsomt, ettersom interne uenigheter i skolekommisjonen samt usikkerheter knyttet til økonomiske kostnader stadig trakk ut tida.¹¹⁸ I 1806 ble omsider en revidert utgave av 1799-utkastet utstedt som en provisorisk forsøkslov på Sjælland, Fyn, Lolland og Falster. Dette var en nedstrippet versjon av skolekommisjonens tidligere forslag. Også for skolesangens del ble ambisjonsnivået dempet: Selv om dette reglementet videreførte bestemmelsene om at skolebarna og læreren skulle synge i kirken på søndager, hadde man fjernet bestemmelsen om at sang skulle undervises som eget skolefag. Dette ble imidlertid ikke varig. I en betenkning fra 1813 påpekte Danske Kanselli (øverste forvaltningsorgan i riksdelen Danmark og Norge) at det var «aldeles hensigtssvarende» å legge til en bestemmelse om at barna skulle veiledes i «ordentlig sang», særlig ettersom flertallet av de seminarieutdannede lærerne allerede hadde en bred musikalsk kompetanse.¹¹⁹ Dette ble da også tilfelle da skolekommisjonens utkast ble approbert av kong

---

¹¹⁷ Reglement for Skolerne paa Grevskabet Christianssæde, 09.03.1792. Gjengitt i Larsen, 58.

¹¹⁸ Larsen, Nørr, and Sonne, *Da skolen tog form*, 2:86.

¹¹⁹ Danske Kanselli. Forestilling om den endelige Udstedelse af Anordningen for Landsbyskolerne, 18.08.1813, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 385–86.

Frederik elleve måneder senere. De fire skolelovene speilet det faktum at skolesystemet i helstaten var differensiert etter geografi og sosiokulturelle posisjoner. En lov ble vedtatt for hertugdømmene Slesvig-Holstein, de tre andre for den danske riksdelen: En for allmuen på landet, en for kjøpstedene og en tredje for hovedstaden København.

Det var loven for allmueskolen på landet som omfattet flest innbyggere, og den kom for skolesangens vedkommende til å ende opp med å ligne svært mye på skolekommisjonens utkast fra 1799. Målet med forordningene, fastslo skolekommisjonen innledningsvis, var å «udbrede sand Religiøsitet og fremkalde borgerlige Dyder» – skolebarna skulle lære å bruke evnene sine til gagn for «Borgersamfundet.»¹²⁰ Det er i lys av denne «formålsparagrafen», for å bruke en anakronistisk betegnelse, det er naturlig å lese resten av loven. Langt på vei de fleste bestemmelser angående skolesang i landskoleloven angikk lærerens nye rolle som kirkesanger, slik Balle hadde skissert. Hver gang et degneembete ble ledig, var det meningen at oppgavene skulle overtas av den lokale seminarieutdannede læreren. Etter å ha gjennomgått sangene dagen i forveien, skulle lærerne ta med seg de av sine skolebarn som best kunne synge til kirken på søndagen, slik at de «tidligen kunne vænnes til ordentlig Sang og Opmærksomhed under Gudstienesten.»¹²¹ Lovene for land- og kjøpstadsskolene var lite spesifikk vedrørende hva slags sangbøker som skulle benyttes, utover at alle barn skulle synge fra salmeboka. Skolekommisjonen åpnet samtidig for at andre bøker kunne brukes dersom de ble tilgjengelige i framtida.¹²²

Hvor stor plass sang fikk i undervisningen i skolestuene, er vanskelig å fastslå. I loven for allmueskolen på landet ble det fastslått at skoledagen skulle begynne med «andægtig Sang og Bøn», og likeledes avsluttes med en bønn og et vers.¹²³ Mye av ansvaret for å gjennomføre lovbestemmelsene hadde falt på lokale skolekommisjoner i hvert sogn, og hver enkelt lærer skulle utarbeide undervisningsplaner med forslag til hvordan de ville gjennomføre undervisningen. Disse måtte deretter godkjennes av både den lokale sogneskolekommisjonen og den regionale amtsskoledireksjonen.¹²⁴ Det var derfor rom for variasjon både med tanke på

---

¹²⁰ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet, gjengitt i Larsen, 413.

¹²¹ Skolekommisjonen, Forestilling og Udkast til en Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark, 14.02.1799, gjengitt i Larsen, 200.

¹²² Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 423. Her kan det også nevnes at skolekommisjonen heller ikke var særlig spesifikk angående hvilke lesebøker som skulle brukes. Ettersom det fantes flere salmebøker i omløp, er det heller ikke lett å avgjøre hvilke salmebøker som i praksis ble brukt, selv om det er svært sannsynlig at kommisjonen så for seg bruken av den nye *Evangelisk-Christelige Psalmebog*, som var utkommet i 1798.

¹²³ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet, gjengitt i Larsen, 437.

¹²⁴ Larsen, 438. For en kortfattet diskusjon av sogneskolekommisjonenes rolle, se Larsen, 'Good and Righteous People and Useful Citizens of the State', 127–28.

planlegging og gjennomføring av undervisningen. Selv om det ikke ble gitt noen timetall fra sentralt hold, kan vi få noen indikasjoner vedrørende hvor mye plass sangundervisningen var forventet å ta i skolehverdagen gjennom å studere læreranvisninger. Et eksempel er forslaget til en undervisningsplan ble trykket i teologen Frederik Plums (1760-1834) *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne* (1802), der det ble foreslått at det skulle undervises i sang to ganger ukentlig.¹²⁵

Det faktum at de fleste formuleringene i loven om allmueskolen på landet gjaldt hvordan degneembetet kunne slås sammen med lærerembetet, har fått flere til å framstille skolesangen som et rent religiøst foretakende. I sin framstilling av landskolelærerens rolle som sanglærer og kirkemusiker går Henning Bro Rasmussen langt i å knytte skolesangen til behovet for en forbedret kirkesang. Kjernen i argumentet hans er at det å besette kirkesangerembetet med musikkutdannede seminarister ville gi betraktelig bedre musikalisk kvalitet under gudstjenesten. Selv om hensynet til den religiøse sangen utvilsomt var blant de viktigste motivasjonene bak initiativet for å fremme sangfaget gjennom skolen, er det reduktivt å minimere sangens rolle til å kun omhandle religion. Bro Rasmussens framstilling av sangfaget under skolereformen er i all hovedsak basert på tre samtidige publikasjoner, i tillegg til skolekommisjonens eget lovarbeid. Av de tre førstnevnte er to – Henrich Ussings (1743-1820) *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater* (1786-89) og Niels Schiørrings (1743-1798) *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring* (1785) – orientert mot reformer internt i kirken, mens Schulz' *Tanker over Musikens Virkning* vektla sang også i et bredere perspektiv. Studerer man andre publikasjoner fra den danske offentligheten, som bøker og tidsskriftsinnlegg, blir det raskt tydelig at sang og oppdragelse ble diskutert i bredere termer enn kun i forbindelse med religion. Schulz' tekst er i så måte illustrerende: Her var forbedringen av kirkesangen et viktig motiv. Samtidig var det tydelig at sangens gavnlige virkninger og menneskets moralske foredling også ble forstått bredere. Hoffkapellmesteren hadde liketil kritisert tyske skoler der en gav sangundervisning for at man «blot [havde] haft den Hensigt for Øinene, at give Drængene [...] Leilighed, ved at hielpe til med en Kirkemusiks Opførelse» uten å gjøre full bruk av de øvrige mangfoldige virkningene sang og musikk kunne ha på folkets lykksalighet.¹²⁶

Reglementet som var blitt laget for allmue- og borgerskolene i København var også mer spesifikt enn de øvrige lovene, og gir klare indikasjoner på at sangen var tenkt å omfatte flere emner enn det religiøse. Her var de øverste klassene, i motsetning til i allmueskolen på landet og i byene, kjønnsdelt, og fra første til tredje klasse skulle man lære å synge sanger med

---

¹²⁵ Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 258.

¹²⁶ Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 201.

tiltagende vanskelighetsgrad. De minste skulle synge sanger de hadde forutsetninger for å klare, mens elevene i andre klasse skulle synge et bredere spekter av salmer og «gode Fædrenelands- og Almue-Sange.» I tredje klasse skulle guttebarna utvide repertoaret særlig til å omfatte patriotiske sanger som var «skikkede til at vække Kjærlighed til Konge og Fædreneland, samt forædle den selskabelige Glæde.» Jentene, som ofte ble satt til å spinne i skolen, skulle på sin side synge «moralske saavel som og muntre Sange» ved arbeidet.¹²⁷

Det viktigste argumentet for at skolesangen hadde en viss bredde, kommer imidlertid av bøkene selv. Nå hadde det nemlig utviklet seg et marked for bøker med skolesanger, og disse sangene var på ingen måte begrenset til det religiøse området. De første sangene utkom som regel i mindre utgivelser, som i H. C. Bunkeflods *Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland* (1783) eller kapellan Victor Christian Hjorts (1765-1818) *Sange for unge Piger, især med hensyn til offentlige Arbejdsskoler* (1799). De første bøkene med flere hundre skolesanger, dersom vi ikke regner med *Evangelisk-christelig Psalmebog*, kom ut i årene rett etter at skolelovene var blitt utstedt. I 1815 utkom det en samling av 226 *Sange for Ungdommen af begge Kjønn til brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler*. Redaktøren, Jens Andreas Bramsen, hadde selv vært blant de aller første seminaristene på Blaagaard og var nå lærer ved St. Petri pikeskole i København. Sangene i boka var organisert bredt etter elleve tema, deriblant rubrikker som «Religiøse Sange», «Sange til at fræmme Dyd og afskrække fra Last» og «Børnesange.»¹²⁸ En lignende tematisk bredde finner vi hos teologen Otto Diderik Lütken (1793-1866), som tre år etter Bramsen publiserte en *Huus- og Skole-Sangbog* myntet på «brave Skolelærere og flinke Skolebørn.»¹²⁹ Boka var modellert etter den tyske opplysningspedagogen Rudolph Zackarias Beckers (1752-1822) *Mildheimisches Liederbuch* (1799), og den danske utgiveren fulgte samme oppbygning og tema som det tyske forbildet. Lütkens sangbok avviker til en viss grad fra de fleste andre sangbøkene, både ved at boka også er skrevet eksplisitt til privat bruk i hjemmet i tillegg til i skolen, men også gjennom et til tider mer høytravende språk og lengre sangtekster. Utover sangtekstene Lütken enten hadde forfattet selv eller hentet fra samtidige danske sangprodusenter, fantes det en rekke oversettelser av sangtekstene som forekom i *Mildheimisches Liederbuch*. Det tematiske nedslagsfeltet var svært bredt, og man kunne finne

---

¹²⁷ Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i København, 29.07.1814, gjengitt i *Larsen, Skolelovene af 1814*, 553–56.

¹²⁸ Bramsen, *Sange for Ungdommen*, vi–ix.

¹²⁹ Lütken, *Huus- og Skole-Sangbog*, i.

alt fra sanger om «Ærlighed» og «Nøisomhed» til to drikkeviser (sistnevnte, var Lütken påpasselig med å framheve i forordet, ikke passende til «Bogens Hovedformaal»¹³⁰).

Forankring i følelser og forstand – sangens pedagogiske funksjon

Når sangen ble et sentralt skolefag, var det ikke bare fordi det ble argumentert med utgangspunkt i tanker om moralsk foredling. Flere skolereformatorer gav også uttrykk for at sangen hadde noen pedagogiske særkvaliteter som gjorde den spesielt egnet i undervisningen. Som vi så i forrige kapittel, hadde Schulz i *Allgemeine Theorie der schönen Künste* poengtert at sang hadde en særlig evne til å forsterke og forankre et tekstlig budskap følelsesmessig. Dette synet var på ingen måte unikt. I oktober 1792 argumenterte rektor ved latinskolen i Roskilde, Johan Henrik Tauber (1743-1816) for sangens pedagogiske verdi, med henvisning til hvordan man i antikken hadde satt inn «historiske Mærkværdigheder i Sange» for å «indfæste dem desto dybere i Hukommelsen, og redde disse Tildragelser fra Forglemmelsen.» Sangen talte til sansene, og sansene hadde en viktig pedagogisk effekt:

Dertil kommer, at alt det, som gaaer igiennem Øiet og Øret, eller, ved Hielp af Sandserne, føres ind i Siælen, følgelig bliver beskueligt og livagtigt, hastigere fattes og længere gemmes, end det, som blot skal fattes med Forstanden, og fra Forstandens Sæde virker paa Hiertet, eller gaaer over til Følelsen.¹³¹

At barnet lærte gjennom sanseintrykk, hadde vært et grunnpremiss hos en annen av samtidens pedagogiske tenkere, nemlig sveitseren Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), som blant annet hadde framhevet sansning og anskuelsesundervisning som innlæringsmetode. Pestalozzis tanker nådde København rundt århundreskiftet, og i her ble de pedagogiske prinsippene hans testet ut i en prøveskole. Det skjedde riktignok ikke uten kontroverser innad i skolekommisjonen, der det var uenighet om den metodiske verdien. Metoden var generell, men det finnes også eksempler på at den ble mobilisert i diskusjoner om musikkdidaktiske spørsmål. Zinck skrev for eksempel i 1804 om «den ædle Schweizeriske Pædagogs [...] brugelige Læremethode, [der] gaaer gradviis fra det hørlig sandselige at gaae frem til Kulturen af den indvortes Sands og Aandsevnerne.»¹³² Selv om Pestalozzis idéer på enkelte punkter skilte seg fra den filantropinske pedagogikken, er det lite som tyder på at dette representerte et

---

¹³⁰ Lütken, iv.

¹³¹ Tauber, 'Sang og Tegning som Forædlelses Midler for unge Mennesker', 11–12.

¹³² Zinck, 'Bidrag til Tonekonstens Fremme og pædagogiske Anvendelse', 50; Zinck, *Ledetraad til Forelæsninger over den praktiske Musik*, 15. Fra 1810-tallet av begynte også Pestalozzi å samarbeide med Michael Traugott Pfeiffer (1771-1849) og Hans Georg Nägeli (1773-1836) om en musikkdidaktisk metode. Dette var imidlertid flere år etter Zincks henvisninger, så han har nok henvist til de musikalske implikasjonene av Pestalozzis generelle metode. Se Efland, 'Pestalozzi and 19th Century Music Education'; Gruhn, *Geschichte der Musikerziehung*, 47–70; Varkøy, 'Legitimering av musikk i oppdragelse og undervisning', 70–71.

grunnleggende skifte i synet på musikkens pedagogiske og moraldidaktiske rolle blant danske skolereformatorer. De som talte for musikkens moraldidaktiske innvirkning, gjorde det med basis i de samme argumentene som før. Snarere enn å ha endret måtene man tenkte om og på musikkundervisningen, ser det ut til at Pestalozzis metoder har blitt applisert som nok et argument for å realisere tankene om musikkens gavnlige innvirkninger blant folket.

Det sentrale her var uansett sangens konkrete pedagogiske og didaktiske funksjon. At den ble antatt å kunne bidra til å innprente viktige budskap i forstanden, og, slik Tauber skrev det, «fra Forstandens Sæde virke[r] paa Hjertet», kan forstås dithen at pedagogene forstod den som et velegnet middel til å forme og subjektivere allmuebarnas selvforståelse. Her fungerte den selvsagt ikke isolert fra resten av pensum: Ettersom sanger også ble ansett for å være velegnet til innlæring av moraldidaktiske budskap, ble det satt i relasjon til det øvrige stoffet barna skulle lære i skolen. Særlig tydelig kommer dette til uttrykk i lesebøkene, der sangene ofte ble trykket for å betone hva slags lærdom skolebarna kunne trekke ut av pensum. Dette var tilfelle i teologen Jakob Friedrich Feddersens (1736-1788) *Christelige Sædelære for Borgeren og Landmanden* (1784), der sanger ble brukt for å understreke pedagogiske poeng i hovedteksten. Her ble sangen «At undgaae Vellysts falske Snarer» brukt til å understreke budskapet i kapitlet «Ukyskheds onde og Skrækkelige Følger.»¹³³ I andre lesebøker ble sangene lagt til som tillegg, slik som da Jacob Wolf la til 64 av Christian Felix Weißes (1726-1824) *Sange for Børn* (dansk oversettelse, 1778) i sin oversettelse av von Rochows *Børnevennen* (1784). Selv om sangene og lesestykkene hadde ulikt opphav og var trykket i hver sin del av boka, formidlet de et lignende moraldidaktisk innhold i en fattelig form, og det er nærliggende å tro at de ble brukt til å supplere hverandre i undervisningen. Ofte tok sangene utgangspunkt i barnets (antatte) virkelighetsforståelse, som oftest i form av at sangtekstene omhandlet barn som handlet i eller reflekterte over sin omverden. I *Lille Hans* fra Bramsens *Sange for Ungdommen* møter vi for eksempel et barn som gleder seg over å gå i skolen der han kan lære om dyd og plikt.¹³⁴ Også her minner mange av sangene i stor grad om de pedagogiske lærestykkene man kunne finne i lesebøkene.

Den sterke relasjonen mellom sanger og lesebøker har med rette blitt påpekt av Karl Clausen og Ole Feldbæk. Både lese- og sangbøker hadde et beslektet tematisk og ideologisk innhold, og skulle begge tjene en didaktisk funksjon. Når Clausen konkluderer med at «sangbog og læsebog er i opplysningstiden to sider af samme sag,» er dette likevel en reduktiv slutning.¹³⁵

---

¹³³ Feddersen, *Jacob Friderich Feddersens christelige Sædelære for Borgeren og Landmanden*, 188–89.

¹³⁴ [Bramsen], 'Lille Hans', i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 58.

¹³⁵ Clausen, *Dansk folkesang gennem 150 år*, 84; Feldbæk, 'Skole og identitet 1789-1848', 284.

Til tross for at skolesanger også var velegnede til å formidle et tekstlig innhold i en lettfattelig form, viste jeg i forrige kapittel at sang i seg selv også ble tilskrevet følelsesmessige og moralsk kultiverende egenskaper. Selv om sangen i skolen også fikk en konkret pedagogisk funksjon, er det ikke slik at den kan reduseres til et rent didaktisk verktøy.

Delkonklusjon

I dette kapitlet har jeg undersøkt hvilken rolle sang fikk under skolekommisjonens reform- og lovarbeid. I tillegg til at sang fikk status som ett av de sentrale fagene i de ferdige lovene som kongen utstedte i 1814, har jeg vist hvordan sangfaget stod sentralt da myndighetene opprettet Danmarks første lærerseminarium på Blaagaard i 1791. Lærerrollen ble også nært knyttet opp mot funksjonen som forsanger i kirkene – særlig i loven som angikk landsskolene. At mange av lovbestemmelsene var knyttet til kirkesang, er likevel ikke et tegn på at skolesangen begrenset seg til det religiøse. Reglementet for skolevesenet i København, samt en tiltakende produksjon av skolesangbøker med et mangefasettert innhold, viser at det også ble sunget viser med et mer verdslig innhold.

I skolene fikk sangen også en pedagogisk funksjon. Dette dreide seg ikke bare om at sanger og lesebøker ofte hadde et beslektet innhold. Flere argumenterte også for at vokalmusikk hadde særkvaliteter som gjorde den særlig egnet til å innlære et tekstlig budskap og dermed også subjektivere de syngende allmuebarna. Det påfølgende spørsmålet blir naturligvis hvilket budskap var det barna skulle internalisere. Dette vil bli tema i de to neste kapitlene, der jeg undersøker hvilket verdi- og samfunnssyn som lå til grunn i skolesangtekstene.

Kapittel III

Gud, dyd og ublu skjøger

Sang som moraldidaktisk kommunikasjonsform

Dersom en lærer bladde opp i sognepresten Lauritz Hasses (1737-1801) danske oversettelse av presten Johann Cristoph Friedrich Rists (1735-1807) *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler* (1794), ville han kunne lese om viktigheten av sang for å forme allmuebarna som tilkommende borgere:

De Begreber og Følelser, der paa den Tid [i barndommen] ere blevne os indprentede, gaae ei allene over til vor mandlige Alder, men hænge ofte ved os Livet igiennem. Skolemesteren maae søge at benytte sig af denne Sielens naturlige Gang, som i Almindelighed ved al hans Underviisning og hans Lærlingers Dannelse, saa og ved dette Skolearbeide, og stræbe at indprente Børnene saadanne Begreber og Følelser i henseende til Sangen, som ogsaa siden efter kunde være dem behielpelige til at befordre sand Kristendom.¹³⁶

Sangen, mente Rist, skulle altså bidra til å innprente et sett av verdier skoleelevene skulle holde på livet ut. Den bar altså på et potensial til å danne elevenes egen selvforståelse. Stikkordene elevene skulle formes etter var dyd, religion og moral. Det var imidlertid ikke tilfeldig hvordan dette budskap ble fremmet. Rist, så vel som sangprodusenter og andre skolereformatorer, var bevisste på at tekstene måtte utformes på en slik måte at barna tok til seg nøyaktig den lærdommen de var ment å motta. Derfor kom sangprodusentene også til å legge ned et hardt arbeid i å sørge for at sangene kommuniserte entydige budskap de syngende allmuebarna kunne identifisere seg med og forstå.

Tema for dette kapitlet er hvordan skolesangene skulle bidra til å formidle og subjektivere et sett moral- og trosforestillinger hos skolebarna. Tidligere har jeg vist at sang ble ansett for å ha en følelsesframkallende og moralsk foredlende effekt, samt at den ble ansett for å være et velegnet middel til å innprente et sett forestillinger hos de syngende. Her vil jeg ta for

---

¹³⁶ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 277.

meg det moraldidaktiske innholdet i selve sangtekstene og undersøke hvordan de kunne brukes til å fremme og internalisere et sett moral- og religionsoppfatninger. Dette formålet løfter to beslektede problemstillinger. For det første et spørsmål om innhold: Hvilken moral- og religionsforståelse var det barna skulle introduseres for gjennom skolesangen? For det andre reiser det, slik vi så ovenfor, et spørsmål om funksjon og framstillingsform: Hvordan skulle dette budskapet kommuniseres og formidles til skoleelevene på en mest mulig hensiktsmessig og effektiv måte?

I den påfølgende analysen vil jeg analysere disse to aspektene – innhold og framstillingsform – simultant. Jeg vil undersøke tre ulike typer sangtekster, som på hver sine vis både reflekterer bredden i det moraldidaktiske budskapet barna skulle motta i skolen, samtidig som de også reflekterer ulike måter sangene ble utformet på med henblikk på at innholdet skulle nå fram. Først vil jeg ta for meg *Evangelisk-christelig Psalmebog*, som ble utarbeidet på 1790-tallet med det eksplisitte formål om å formidle en rasjonalistisk kristendomsforståelse. Dette skulle skje i en enkel og utvetydig språkform, slik at ingen kunne misforstå det religiøse innholdet. Videre vil jeg ta for meg hvordan det ble formidlet et sett forestillinger om seksualitet gjennom bruk av narrative eksempler. Avslutningsvis vil jeg også se på hvordan det ble produsert arbeidssanger til barn i industriskoler. Her var målet fra myndighetenes side å fremme en mest mulig produktiv arbeidsetikk i allmuen. Arbeidsvisene kunne brukes til å akkompagnere virksomheten, for dermed å bidra til å forme barnas selvforståelse av arbeidet de utførte. Underveis vil jeg vise hvordan sangen både var ment å nå fram med et tydelig budskap, samtidig som jeg argumenterer for at sangene også skulle appellere til barnas følsomhet. Dette skjedde ikke bare gjennom at sang ble ansett for å ha iboende følelsesframkallende kvaliteter, men også gjennom at tekstene inneholdt mengder av følelsesuttrykk, samvittighetsappeller eller eksempler barna kunne identifisere seg med.

I salmene og visene var det ett stikkord som gikk igjen. Moralsk attråverdig atferd ble som regel oppsummert gjennom ordet *dyd* – et sett positive egenskaper og kvaliteter hvert enkelt menneske skulle etterstrebe.¹³⁷ Hvilke egenskaper det var snakk om, kunne variere. Det kunne dreie seg om alt fra måtehold og tålmod til velgjørenhet og nestekjærighet. Ofte hadde de et gjennomgående fellesstrekk: Dyd skulle ikke bare manifestere seg i den enkeltes sinnelag, men komme til uttrykk gjennom konkret og aktiv handling i samfunnet, og med dette bidra til statens framskritt og medborgernes lykksalighet. Dydsbegrepet hadde altså iboende forbindelser til den sosiale omverdenen – det skulle være kort vei fra dyd til dåd. Denne

---

¹³⁷ Mai, 'Efterskrift', 241.

tilknytningen ble ekstra tydelig ved at det ofte ble koblet opp mot hver enkelts samfunnsrolle gjennom begrepet *borgerdyd*. Den gode borgeren skulle sette til side sine egne primærbehov, og arbeide for fellesskapets beste. Når skolebarna skulle læres opp i moral og dyd, var det altså ikke kun for deres egen del, men for å dyrke fram et sett egenskaper som skulle understøtte fellesskapet av borgere og undersåtter i staten. Moralen var både personlig og et samfunnsanliggende.

Tro og tydelighet i *Evangelisk-christelig Psalmebog*

Det var få steder skolebarna ble konfrontert med moral så ofte som gjennom religionen. Som vi så i forrige kapittel, slo loven for allmueskolen på landet fast at skolebarna skulle bidra under kirkesangen hver søndag. Den eneste sangboka som var eksplisitt nevnt i lovverket var «Psalmebogen.»¹³⁸ Salmeboka som hadde dominert i dansk-norske kirker siden begynnelsen av 1700-tallet var redigert av biskop Thomas Kingo (1634-1703), og preget av et barokt språk og en ortodoks teologi. Det hadde vært flere forsøk på å bytte den ut. Først kom Erik Pontoppidans (1698-1764) pietistiske alternativ *Nye Psalme-Bog* i 1740, deretter stats- og geheimekabinettssekretær Ove Høegh-Guldberg (1731-1808) og Sjællands biskop Ludvig Harboes (1709-1783) *Psalme-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer* fra 1778. Ingen av disse hadde vunnet stor utbredelse i den danske allmuen.¹³⁹ Selv om særlig Kingos salmebok kom til å spille en viktig rolle i danske menigheter også i mange tiår etter 1800, var det neppe noen av de ovennevnte utgavene myndighetene hadde i tankene da det ble fastslått at skolebarna skulle synge fra salmeboka.

I 1798 hadde det utkommet enda en salmebok, *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt* etter initiativ fra biskop Balle, som hadde etterfulgt svigerfaren Harboe som biskop av Sjælland. Det var denne salmeboka myndighetene kom til å fremme gjennom de kommende årene, men den var heller ikke ukontroversiell. Mange menigheter avviste den og valgte heller å holde fast på Kingo, som de hadde brukt i årtier allerede.¹⁴⁰ Når jeg i det følgende velger å fokusere på *Evangelisk-christelig Psalmebog* framfor eldre alternativ, er det ikke fordi denne ble enerådende, men fordi det er gjennom denne vi får et

---

¹³⁸ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 419–23. Hvilken salmebok det skulle være var ikke spesifisert, men det dreide seg etter alle solemerker om *Evangelisk-christelig Psalmebog*.

¹³⁹ Førstnevnte ble først og fremst brukt blant eliten og i deler av Slesvig og Norge, mens sistnevnte vant en viss utbredelse i Norge, der den ble brukt fram til Magnus Landstads (1802-1880) salmebok avløste både Kingo, Guldberg og *Evangelisk-christelig Psalmebog* fra 1870. Se *Kjærgaard and Weincke, Danske salme- og koralbøger*, 39; Malling, *Salmebøgerne*, 8:278.

¹⁴⁰ Dag Thorkildsen, 'Skandinavisk strid om katekisme, salmebok og lesebok i det 19. århundre - med hovedvekt på Norge', 17; Malling, *Salmebøgerne*, 8:306–10.

tydelig bilde av skolesangens normative funksjon. Når representanter fra øvrigheten diskuterte og forsøkte å fremme salmesang i skolen, var det neppe Kingo eller andre eldre alternativ de siktet til – den nye salmeboka var blitt til nettopp for å erstatte de tidligere utgavene, som man anså for å være utilstrekkelige.

Det ligger en ironi over akkurat dette. Målet om å nå ut til befolkningen var den viktigste bakenforliggende føringen for utarbeidelsen av *Evangelisk-christelig Psalmebog*. I 1786 forfattet biskop Balle en Betænkning der han framholdt at Guldbergs og Harboes nå åtte år gamle salmebok inneholdt flere salmer «hvor i Sproget er saa billedrigt og tillige saa højt opløftet over almindelig Fatte-Evne, at Degnen ikke forstaar meget deraf, mindre Menigheden.»¹⁴¹ Balle var ikke den første til å fremme disse argumentene. Fornuftsapellen var i det hele tatt et bærende prinsipp i den rasjonalistiske teologien. Mange teologer diskuterte *akkomodasjon* – altså hvordan religiøse budskap kunne tilpasses og formidles til flest mulig. Kravene om tilgjengelighet gjaldt også for salmene.¹⁴² I Tyskland hadde teologer som Johann Spalding (1714-1804) og Wilhelm A. Teller (1734-1804) fra 1760-tallet begynt å argumentere for at den religiøse sangen måtte inneholde tydelige tekster med et tilgjengelig religiøst budskap.¹⁴³ I Danmark hadde teologen Henrich Ussing forfattet en 3000-siders avhandling om *Kirke-Forfatningen i de danske Stater* der han blant annet betonte hvordan høytravende språk i salmene kunne føre menigheten inn i overtro og religiøs villfarelse. Det var avgjørende, poengterte Ussing, at salmene ikke kunne lede til misforståelser og således kunne forlede noen «til at tænke noget ganske falskt og urigtigt om Gud og Religionen.»¹⁴⁴ Den syngende måtte være fullstendig innforlivet med og konsentrert om det tekstlige innholdet som ble sunget, ellers kunne det ende i overtro, skadelig fritenkeri og «adskillige slette Bitanker.»¹⁴⁵

Balles konklusjon hadde vært at Guldbergs salmebok måtte revideres kraftig og renskes for vidløftigheter før den ble trykt og spredt videre. Opptrykkingen ble stoppet gjennom kongelig resolusjon tre uker senere. Resultatet ble imidlertid ikke revisjon, som Balle opprinnelig hadde foreslått, men at det skulle utarbeides en helt ny salmebok.¹⁴⁶ I 1790 ble det

---

¹⁴¹ Balle, Betænkning, 13.02.1786, gjengitt i Nielsen, *Den evangelisk-kristelige Psalmebogs historie*, 22. Dette var ikke unikt: To år etter kritiserte eksempelvis den suspenderte presten Henrich Ussing at «der bruges et Sprog i dem, som den almindelige Mand ikke ret forstaar.» Se Ussing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater*, 4: 519.

¹⁴² For en diskusjon av akkomodasjonsprinsippet i opplysningsteologien, se Roos, 'Post Struensee', 31–32; Viken, 'Frygte Gud og ære Kongen', 84.

¹⁴³ Se Roos, 'Kulturendring og kirkesang', 231–32.

¹⁴⁴ Ussing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater*, 4:519.

¹⁴⁵ Ussing, 4:520.

¹⁴⁶ Nielsen, *Den evangelisk-kristelige Psalmebogs historie*, 33. Det faktum at det gjenværende opplaget av den Guldberg-Harboeske salmeboka brant opp under bybrannen i København i 1795, kan indikere at også høyere makter enn kongen og Danske Kanselli var involvert i beslutningen. Men det er og blir ren spekulasjon.

nedsatt en kommisjon, ledet av Balle, som skulle lage «en ny og til disse Almuers Begreber passende Samling.»¹⁴⁷ Medlemmene inkluderte navn som ellers produserte moraldidaktiske sanger for allmuen eller skolen, som de tre teologene Claus Frimann, Hans Christian Bunkeflod og Victor Christian Hjort. Sammenfallet av aktører gjør det altså nærliggende å knytte utarbeidelsen til *Evangelisk-christelig Psalmebog* til andre moraldidaktiske sanger. Gjennom de neste åtte årene kom kommisjonen til å arbeide fram nytt stoff, enten ved å invitere diktere til å forfatte helt nye salmer eller ved å redigere eldre salmer inn i en mer passende språkform. Forenklingen gjaldt imidlertid ikke bare på det tekstlige området. Da Schulz skrev *Tanker over Musikens Virkning* hadde han anbefalt at det ble utarbeidet en ny koralbok med enklere harmonier – det ville nemlig gjøre det enklere å nå ut til «den almindelige Mands Fatt-Evne.»¹⁴⁸ Zinck, som i 1801 fulgte opp utgivelsen av *Evangelisk-christelig Psalmebog* med en koralbok, la da også vekt på «at fremme Eenhed i Tanker og Følelser ved Hielp af fattelige og hensigtspassende Koralmelodier.»¹⁴⁹ Her var det et enklere harmonisk språk enn tilfellet hadde vært da kongelig kammermusikus Niels Schiørring utarbeidet sine koralmelodier til Guldberg og Harboes salmebok tjue år tidligere.¹⁵⁰ Dermed var det lagt til rette for salmesang i tråd med idealene om naturlig enkelhet der tekst og melodi framhevet hverandre – ikke ulikt stilidealene som hadde preget sangkomposisjonene i *zweiter Berliner Liedschule*.

Salmeforskerne har tendert til å være hardhendte i sine omtaler av *Evangelisk-Christelig Psalmebog*. Teologen Fredrik Nielsen omtalte den som rasjonalismens seierstog, som utøvde «vold [...] mod den dansk-norske Menigheds Psalmeskat.»¹⁵¹ Kirkehistorikeren Bjørn Kornerup medgav riktignok i 1951 at det fantes flere «habile Versifikatorer», men kritiserte samtidig i harde ordelag de «haardhændede og pietetsløse Omarbejdelse[r]» av tidligere salmetekster.¹⁵² Presten Anders Malling omtalte den sågar som den store katastrofen i de danske salmebøkens historie, mens teologen Bent Rosendal så seint som i 2013 beklaget seg over det han mener er skral bibelbruk i «denne blegsottige salmebog.»¹⁵³

Felles for alle er at de måler salmeboka etter teologiske eller estetiske kriterier. Dette overskygger imidlertid nyarbeidelsens kanskje viktigste aspekt – den moraldidaktiske tanken om en lettfattelig og kommuniserbar tekst, som skulle fremme en utvetydig religionsforståelse. Det er betegnende at *Evangelisk-christelig Psalmebog* i stor grad fulgte samme trinnvise,

---

¹⁴⁷ Danske Kanselli, Skrivelse av 20.11.1790, gjengitt i Nielsen, 33.

¹⁴⁸ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*. Gjengitt i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 202.

¹⁴⁹ Zinck, *Koral-Melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog*, iii.

¹⁵⁰ Kjærgaard and Weincke, *Danske salme- og koralbøger*, 56.

¹⁵¹ Nielsen, *Den evangelisk-kristelige Psalmebogs historie*, 66–67.

¹⁵² Kornerup, 'Oplysningstiden 1746-1799', 442.

¹⁵³ Rosendal, 'Skabermagt, Faderkiærlighed, Dyd', 72.

pedagogiske struktur som biskop Balles *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion*, som var blitt skrevet til religionsundervisningen: Først med en presentasjon av Guds egenskaper, og påfølgende refleksjoner over skapelsen, syndefallet og frelsen gjennom Jesus, deretter med en konkretisering av Bibelens budskap med lærdommer for det jordiske livet. I salmeboka tok første del form i en rekke «Lov- og Takkepsalmer», der den syngende skal formidle religionsbudskapet samtidig som han eller hun lovpriser Gud. Den andre delen kommer til uttrykk i en rekke «Bedepsalmer» (bønnesalmer), der den syngende skulle henvende seg direkte til sin skaper i førstepersonsform. Deretter kom over 270 «Tidspsalmer» til bruk under gitte tider og omstendigheter – om våren, under bryllup eller ved matbordet. Mange av disse salmene var spesialtilpasset religionsundervisningen barna fikk i skolen og kirken: Salmer til å synge før og etter katekisasjonen (religionsundervisning gjennom bruk av spørsmål og svar), seks konfirmasjonssalmer og en egen «Børnepsalme» av V. C. Hjort, skrevet spesifikt med henblikk på barns religiøsitet.¹⁵⁴

Evangelisk-christelig Psalmebog må ikke bare leses som et forsøk på å formidle religion gjennom enkle og utvetydige tekster. Biskop Balles hentydninger til at språket i Guldberg og Harboes foregående salmebok var for høytravende for allmuens fatteevne – for ikke å snakke om Ussings advarsel mot at misforståelser kunne føre til religiøs villfarelse – indikerer at forenklingene også handlet om at makthaverne i kirke og stat forsøkte å regulere den enkelte troendes rom for religiøs fortolkning og fritenkning. Dette kan leses inn i en lengre tradisjon. Gjennom konventikkelplakaten, som var blitt innført i 1741, hadde hver enkelt sogneprest allerede makten til å godkjenne eller avvise private religiøse forsamlinger. De sang- og salmeproduserende teologene så heller ikke blidt på alternative religionsoppfatninger: Claus Frimann betonte i forordet til *Almuens Sanger* hvor viktig det var at salmene ikke inneholdt noe som «bestyrker Almuen i Overtroe.»¹⁵⁵ Gjennom sangene gjaldt det også å regulere allmuens og skolebarnas egen konsentrasjon: Både biskop Balle, Ussing (og for den saks skyld Rist) hadde vært opptatte av at salmene ikke måtte være så lange at de syngende mistet

---

¹⁵⁴ Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 342–46 & 362. «Børnepsalmen», O gode Gud! Jeg takker dig ble også trykt opp igjen da Hjort utgav sine *Sange for Unge Piger* påfølgende år. Se Hjort, *Sange for unge Piger*, 44–45. Komitéen navngav dessverre ikke dem som hadde sendt inn salmene, eller hvilke salmer de hadde bearbeidet. Salmene er også utgitt med nummer, men uten titler og forfatternavn, en praksis som har vært fulgt i alle senere utgivelser. Uten tilgang på komitéens eget materiale har det vært umulig å spore opp opphavsmann. Hovedpoenget er uansett at bidragene stort sett undergikk en kraftig redaksjonell bearbeidelse for å fylle visse kriterier og funksjoner. Der jeg har funnet salmene med forfatternavn i andre bøker – eller nevnt i Anders Mallings *Dansk Salmehistorie*, har jeg gjengitt dem med tittel og forfatternavn.

¹⁵⁵ Frimann, *Almuens Sanger*, viii. Et lignende mønster går igjen i fjerde opplag av Bunkeflods spinneviser, der han hadde supplert samlingen med sangen *Om utidig Frygt for Spøgelser* – en påminnelse om at det kun var ett åndsvesen allmuen skulle tro på. Se *Bunkeflod, Forsøg til Viser for Spindeskolerne*, 29–30.

konsentrasjonen om det de sang.¹⁵⁶ Det var altså viktig å bruke teksten til å regulere menighetens, og i forlengelsen av dette skolebarnas, oppmerksomhet.

Når man la vekt på den fornuftsmessige forståelsen, var ikke dette på bekostning av den religiøse inderligheten. Tvert imot – både Rist og Ussing hadde vært opptatt av at salmene også måtte virke følelsesmessig inn på menigheten: «Hvor vældig henriver den ikke Hjertet til stærke Følelser!» betonte for eksempel førstnevnte i sin læreranvisning.¹⁵⁷ Det var de ikke alene om. Presten Jens Zetlitz (1761-1821) omtalte salmer som «et Utbrud af Følelse», mens J. A. Bramsen i forordet til *Sange for Ungdommen* vektla at sangen «kunde opvække og nære religiøse Følelser.»¹⁵⁸ I salmetekstene i *Evangelisk-christelig Psalmebog* er det, som vi skal se nedenfor, tydelige retoriske henvisninger til at veien til en kristelig og moralsk livsførsel går gjennom hjertet: «Besjel med Kjerlighed mit Bryst/at jeg adlyder dig med Lyst/og elsker mine Brødre» heter det eksempelvis i salme 340.¹⁵⁹ I likhet med vokalmusikk for øvrig, hadde salmene altså en dobbel funksjon – de skulle formidle en utvetydig teologi, samtidig som de bidro til å gi den en form for følelsesmessig forankring.

På dydens smale sti

Hittil har jeg vist hvordan *Evangelisk-christelig Psalmebog* ble redigert med eksplisitt formål om å kommunisere den kristne religionen på en mest mulig entydig og klar måte. Spørsmålet som gjenstår å besvare er hvilket religiøst og moralsk tankeinnhold den skulle formidle. Et av de mest gjennomgående trekkene i salmeboka er dydsretorikken. «Dyd» er stikkordet som forekommer oftest, nest etter «Faderen.»¹⁶⁰ Særlig tydelig er dette i bønnesalmene, der rubrikken «Kierlighed til os selv og vor Næste» formidlet en hel liten dydslære. Her fantes salmer som tematiserte enkeltdyder den troende skulle etterstrebe, fra ydmykhet og nøysomhet til årvåkenhet og flid. Her ble det religiøse budskapet konkretisert gjennom oppfordringer til en moralsk livsførsel i det dennesidige. Fromhet skulle altså ikke bare komme til uttrykk gjennom fasthet i den indre troen og sinnelaget, men hvordan man handlet i hverdagen.

Det er retorikken rundt nestekjærligheten et godt eksempel på. Mange rasjonalistiske teologer framholdt denne som den mest sentrale av alle kristelige dyder – og det var sentralt at

---

¹⁵⁶ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 276; Ussing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater*, 4:559; Nielsen, *Den evangelisk-kristelige Psalmebogs historie*, 22.

¹⁵⁷ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 274; Ussing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater*, 4:494.

¹⁵⁸ Zetlitz, *Psalmer*, vii; Bramsen, *Sange for Ungdommen*, iii.

¹⁵⁹ Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 220.

¹⁶⁰ Rosendal, 'Skabermagt, Faderkiærlighed, Dyd', 65.

den ble manifestert gjennom handling til det beste for ens medborgere og staten.¹⁶¹ Dette kommer tydelig til uttrykk i en av bønnesalmene, salme 335:

[1] O Gud! Du vil, at Kjerlighed
Skal hver min Daad oplive:
Du vil, at jeg skal elske Fred
og broderlig tilgive.
See! Mig til Bedste alting er,
hvad du, o Herre! byder;
og ingen Glæde har jeg her,
naar jeg dig ei adlyder.

[2] Boer i mit Bryst Forbittrelse
og i mit Øie Vrede,
Hvor tør jeg da til Himlen See?
Hvor tør jeg dig tilbede?
O! hist er idel Fryd og Fred
blandt de Udvalgtes Hære;
Og kun ved fælles Kjerlighed
Lyksalige de ere.

[3] O! giv, at jeg af ganske Sjel
Maa elske hver min Næste!
Giv, at jeg fremmer eget Vel,
og fremmer Andres Bedste!
og naar du kalder, jeg med Fred
I Graven skal nedstige,
og frydes hist i Evighed,
i Kjerlighedens Rige.¹⁶²

Her er veien fra dyd til dåd kort. En god kristen skulle uttrykke nestekjærlighet gjennom aktiv handling i det dennesidige – det gjaldt å fremme «eget Vel» og «Andres Bedste», som det formuleres i tredje strofe. Dyden var *virksom*, og nestekjærligheten og det kristne sinnelaget skulle demonstreres gjennom et liv i aktivt arbeid for ens medmennesker og medborgere.¹⁶³ Salmen var skrevet i førstepersonsform, og framsto som en direkte og personlig henvendelse til Gud. Dette bidro samtidig til å forsterke identifikasjonen mellom den syngende og det religiøse budskapet i salmeteksten.¹⁶⁴

Det kanskje tydeligste tegnet på dette er bønnesalmene til «Jesu Efterfølgelse.» Her skulle ikke de syngende bare henvende seg til Gud og Jesus, men også sammenligne seg med dem. Dette var også et typisk trekk ved den rasjonalistiske teologien, hvor Gud og Jesus ikke bare fikk status som opphøyde og hellige, men som moralske ledestjerner for en god

---

¹⁶¹ Viken, 'Frygte Gud og ære Kongen', 94.

¹⁶² Balle et al (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 216–17.

¹⁶³ De retoriske sammenkoblingene mellom virksomhet og dyd kommer tydelig fram flere steder, som i salme 257, O hjælp mig gode Fader: «[3] Giv jeg mit Kald forretter/med Troeskab og med Fryd,/og al min Ære sætter/I sand og virksom Dyd.» Balle et al. (red.), 167.

¹⁶⁴ Juliane Engelhardt gjør et lignende poeng ut av førstepersonsformen og identifikasjon i et avsnitt om Bunkeflods spinneviser, om enn uten å utdype eller sette det inn i en større sammenheng. Se Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 195.

livsførsel.¹⁶⁵ Sistnevnte hadde gjennom sitt liv og virke gitt de troende et dydsmønster til etterfølgelse. Her skulle den troende sammenligne seg med Jesu (vel og merke uoppnåelige) dyder og egenskaper. Flere ganger lød det bedende imperativet «lær mig», etterfulgt av en mer eller mindre konkret dyd eller leveregel.¹⁶⁶

Motivasjonen for en dydig livsførsel etter Jesu eksempel lå primært i løftet om evig salighet, og ikke i frykten for evig straff i helvete. Som vi kan slutte av den ovenstående salme 335s første verselinjer, var gudsskikkelsen barna lærte om i skolen en mild og omsorgsfull fader, ikke en gammeltestamentlig straffende Gud.¹⁶⁷ Det er betegnende at helvete kun nevnes ved navn i én av *Evangelisk-christelig Psalmebogs* 560 salmer, og da ikke primært som en reell trussel, men med himmelen som positivt motbilde.¹⁶⁸ I stedet finnes det en rekke salmer som lovpriser den evige saligheten mennesket får i himmelen. Den kristne moralforståelsen skulle fremmes med gulrot, ikke pisk. Dette var også opplysningspedagogene opptatt av å formidle overfor skolebarna: Læreren måtte ikke la elevene synge salmer «hvori man bekiender sig skyldig til Helvede og alle dens skrækkeligste Piinsler» argumenterte Rist, og framholdt hvordan læreren omhyggelig måtte velge ut salmer som tilpasset barnas forstandsnivå.¹⁶⁹

Evangelisk-christelig Psalmebog fikk som nevnt en blandet mottakelse. Mange menigheter avviste den, og både i Norge og Danmark hendte det at klokker og prest sang fra Balles rasjonalistiske salmebok, mens menigheten halsstarrig fortsatte å synge i Kingos salmebok. Særlig på Jylland, der vekkelsesbevegelsen «de stærke Jyder» hadde begynt å spre seg, var motstanden mot den rasjonalistiske teologien særlig sterk – og det eskalerte i voldelige sammenstøt og trusler.¹⁷⁰ Dette kan naturligvis ikke kun knyttes til skolen, men er et av få eksempler vi har på agens fra allmuens side.

Kritikken kom også fra andre teologer, og den gikk blant annet på framstillingsformen Balle og komitéen hadde arbeidet møysommelig med. Den unge teologen Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), som tiår senere skulle bli en viktig dansk nasjonsbygger, kritiserte i 1811 *Evangelisk-christelig Psalmebog* for å inneholde altfor mange enstonige og gjentakende «moralske Læredigte» på bekostning av «historiske Psalme», der «Mængden [...] baade igiennem det levende Exempel kommer til en klarere Beskuelse af Dydens Herlighed og

---

¹⁶⁵ Viken, 'Frygte Gud og ære Kongen', 92.

¹⁶⁶ Se f. eks. Salme 325, «Lær mig, o Herre!» i Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 211.

¹⁶⁷ Rosendal, 'Skabermagt, Faderkiærlighed, Dyd', 65.

¹⁶⁸ Se Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 86.

¹⁶⁹ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 275-276.

¹⁷⁰ Dag Thorkildsen, 'Skandinavisk strid om katekisme, salmebok og lesebok i det 19. århundre - med hovedvekt på Norge', 16-17.

Glands, end igiennem den halvdøde lærende Fremstilling.»¹⁷¹ Det Grundtvig etterlyste, var religiøs opplysning gjennom bruk av narrative eksempler (salmene til Jesu etterfølgelse hadde primært en komparativ, og ikke narrativ form). Og selv om dette ikke kom til å prege den religiøse moralundervisningen som ble gitt gjennom *Evangelisk-christelig Psalmebog*, skal vi se at akkurat dette var en annen sentral metode for å lære barna dyd og moral, særlig i de mer verdslige skolesangene.

«Sledske Anton», seksualmoral og sangens eksemplariske funksjon

Seinhøsten 1802 brøt det ut en debatt i tidsskriftet *Politievennen*. Var det greit å bruke forbrytelser og foretelser begått av faktiske personer som modell i skillingsviser? En anonym innsender hadde angrepet de såkalte «Forbrydervisene», fordi de navngav faktiske personer. Det var forkastelig, mente han, å tjene penger på å henge ut navngitte mennesker, særlig fordi det gikk ut over de aktuelle egne familier. Og ikke minst var det hele motivert av å gjøre «Folks Pung en Skilling lettere.»¹⁷² Forsvaret kom fra en viss litterat K. Hansen den 27. november. Han poengterte hvilken moraldidaktisk verdi det hadde at allmuen ble presentert for viser som avskrekket fra lastverdige handlinger:

Ligesaa meget som Almuesmanden behøver at gjøres opmærksom paa en Dyds Skjønhed og gavnlige Følger. Ligesaa vigtigt er det at afmale ham Lasten i sin Afskyelighed, og at vise ham dens nedværdigende og ødelæggende Virkninger. Det første opnaaes ved Sangen, hvori en ved denne Dyds udøvelse udmærket Person besynges; det sidste ved Sange, om Personer, der have vitterligen gjort sig skyldige i den Last, man vil advare imod. [...] Jeg tør med fuld Overbevisning paastaae, at den der i en Almuesang fremstiller til advarende Exempel en lastefuld, beviisligen lastefuld Medborger, gjør en ligesaa nyttig, retfærdig og ædel Handling, som den der lovsynger den dydige.¹⁷³

Det litterat Hansen påpekte, var at man kunne fremme moral gjennom eksempelbruk i sangtekster. En tilgjengelig språkform var ikke den eneste måten man kunne formidle et moraldidaktisk budskap overfor allmuen på. I mange av de mer verdslige tekstene som ble utgitt til bruk i skolen, ble det tatt i bruk en narrativ formidlingsform, der en protagonist høstet konsekvenser av henholdsvis dydige og lastefulle handlingsmønstre. Det skulle være overtydelig hvordan en rett livsførsel ville føre til lykksalighet, mens dens klanderverdige motsetning ville føre galt av sted. Bramsen har for eksempel satt av en egen seksjon i sin sangbok som skal «frømme Dyd og afskrække fra Last.»¹⁷⁴ Her skulle refleksjoner over andres

¹⁷¹ Grundtvig, 'Hr. Sandsiger!', 180–81.

¹⁷² Anonym innsender i *Politievennen*, 1802, gjengitt i Piø, *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821*, 106.

¹⁷³ Hansen, *Politievennen*, 27.11.1802, gjengitt i Piø, 107.

¹⁷⁴ *Bramsen, Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler*, vii.

handlinger kunne gi grobunn for identifikasjon eller avstandstagen, og dermed bestyrke den syngendes egen moral. Å bruke skillingsviser i skolen, slik Hansen hadde påpekt for allmuen for øvrig, var neppe aktuelt – til det var de altfor kontroversielle for mange i den sosiokulturelle eliten.¹⁷⁵ Men idéen om at narrative eksempler kunne brukes til å fremme en bestemt dydsforståelse, var utbredt. I en artikkel der han drøftet sangens og tegningens pedagogiske og moralske funksjon, argumenterte rektor J. H. Tauber for at «den historiske Læremaade er den meest oplivende for Børn» fordi den «forestille dem Virkningerne og Følgerne af deres Tænke- og Handlemaade saa sandseligt, som muligt.»¹⁷⁶ Claus Frimann framholdt på sin side hvordan «gode Mindesange kunne opvækkes til gode Exemplers Efterfølgelse.»¹⁷⁷

At innlegget i *Politievennen* var forfattet av en litterat er ikke overraskende. Eksemplariske framstillinger var naturligvis ikke begrenset til sangtekster, men var del av en årtusenlang litterær tradisjon med røtter tilbake til antikken. Her var fortellinger og fortidige heroiske handlinger blitt benyttet som en moraldidaktisk kommunikasjonsform.¹⁷⁸ Hansen må også ha vært fortrolig med – og sannsynligvis også inspirert av – de samtidige tendensene i litteraturen. Fra 1700-tallet begynte man nemlig å hente de moraldidaktiske eksemplene fra det borgerlige dagliglivet. I tidsskrifter og den følsomme litteraturen kunne man lese framstillinger av hvordan dydige mennesker ble utsatt for prøvelser de enten overvant eller gikk under for.¹⁷⁹ Plasseringen i et borgerlig dagligliv skulle styrke identifikasjonen mellom leserne og fortellingenes protagonister og dermed gjøre det lettere for leseren å oppleve sympati. Og medfølelsen var, som vi så i første kapittel, en kilde til selvrefleksjon, dyd og moralsk handling.

Nå var ikke tidsskrift eller lange prosafortellinger på pensum i allmueskolen, men i mange av lese- og lærebøkene vrimlet det av små moraliserende eksempler. I de ulike utgavene av F. E. von Rochows *Børnevennen* og Bone Falch Rønnes (1764-1833) *Læsebog for Bønderbørn* (1796) kunne man finne korte narrative eksempler gjenkjennelige fra allmuebarnas egen hverdag, som anskueliggjorde konsekvensene av et gitt handlemønster. Dette var også tilfelle for sangene som ble sunget i skolen. I sangbøkene møter vi protagonister fra allmuen – sammenlignbare med de syngende barna – som i sitt daglige virke framviser dyder og laster til etterfølgelse eller avskrekkelse. Dydsmønstrene oppnår personlig lykke, men ikke sosialt eller materielt avansement. *Den brave Lovise* får belønning for ærlighet og flittighet i form av sin

---

¹⁷⁵ Unntaket var de mer moralske skillingsvisene de hadde produsert selv, som Edvard Storms Herr Zinklar drog over saltet Hav (1781). Den ble trykket opp i Lütken (red.), *Huus- og Skole-Sangbog*, 177–79.

¹⁷⁶ Tauber, 'Sang og Tegning som Forædlelses Midler for unge Mennesker', 31.

¹⁷⁷ Frimann, *Almuens Sanger*, iv–v.

¹⁷⁸ Se Eriksen, Rønning og Krefthing, 'Eksemplets makt', 12.

¹⁷⁹ Se Krefthing, Ellen, 'Doble standarder: Kjønn og eksempelretorikk i 1700-tallets tidsskrifter'; Mai, 'Efterskrift'.

arbeidsgivers aktelse, mens den faderløse Nikolai trosser arme kår og vinner sine medmenneskers heder og kjærlighet gjennom å være en lærenem elev og kjærlig sønn for sin mor.¹⁸⁰

Om dydig livsførsel kun belønnes immaterielt med medborgernes aktelse eller evig etterliv i himmelen, fører de sosiale og personlige konsekvensene av et lastefullt livsmønster ned i avgrunnen. Barna skulle riktignok forskånes for svovelsalmer under religionsundervisningen, men det manglet ikke eksempler på hvor galt det kunne gå i det dennesidige dersom man forlot «Dydens Veie», som det het et sted i Bramsens *Sange for Ungdommen*.¹⁸¹ Den krangleverne Katrine mister arbeidet og dør alkoholisert i «de skjendigste Sæder», den «tyvagtige Malene» må i tukthus på livstid – mens den narsissistiske Elise, i en lett fordekt gjenfortelling av den greske myten om Narcissus, går til grunne i sin egen «Stolthed» når hun faller ut i vannet hun speiler seg i og drukner.¹⁸²

Ofte er det emner som kyskhed og uskyld som går igjen, særlig i sangene skrevet eksplisitt for kvinner. Dette var også blitt hyppig tematisert i den følsomme og moraliserende litteraturen, der det ikke var uvanlig å framstille dydige kvinner som gjennomgikk prøvelser de enten overvant eller gikk til grunne for.¹⁸³ Også i pedagogikken hadde seksualitet vært et hyppig diskutert emne: Mange av de filantropinske pedagogene gav ut bindsterke verk der de diskuterte hvordan man kunne regulere barns seksualitet, da særlig med henblikk på masturbasjon.¹⁸⁴ Dette bar også skolesangene og skoleundervisningen preg av, og i skolebøkene fantes det egne sanger som tematiserte viktigheten av uskyld og bluferdighet.¹⁸⁵ I V. C. Hjorts *Den ulykkelige Pige* møter vi den ærbare Lise, som til tross for sin armod holder på sin fromhet og uskyld. Snart kommer imidlertid den «sleske» Anton med smiger og malende ord om «Elskavs Fryd.» Og det går ikke lang tid før Lise sporer av «Dydens Vej» og ender i «Kyskheds Grav»:

[4] Hun saalænge Gaver fik
og paa Antons Smiger hørte,
til hun selv i Snaren gik –
Og den Arme han forførte –

[5] Anton hende snart forlod –
Hun gik frem paa Lastens Bane,
Og paa stændig Dandsebod
Synd blev hende daglig Vane.

¹⁸⁰ Hjort, *Sange for unge Piger*, 25–27.; Hjort, *Sangbog for Haandværksstanden til Brug i Søndagsskolerne*, 9.

¹⁸¹ Hjort, ‘Dannemanden,’ i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 71.

¹⁸² Hjort, *Sange for unge Piger*, 21–24 & 33–35.[Lütken], ‘Stolthed,’ i Lütken (red.), *Huus- og Skole-Sangbog*, 52–54.

¹⁸³ Det mest kjente eksemplet er Samuel Richardsons (1689-1761) *Pamela, or virtue rewarded* (1740).

¹⁸⁴ Sumser, ‘“Erziehung”, the Family, and the Regulation of Sexuality in the Late German Enlightenment’. Se også Fjord Jensen, *Dansk litteraturhistorie*, 4:551–52. Korsgaard, Kristensen, and Jensen, *Pædagogikens idéhistorie*, 148.

¹⁸⁵ Liebenberg, ‘Til Blufærdighed,’ i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 101.; *Bunkeflod, Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland*, 13–15.

For at flye fra Hjertets Nag,
Sværn hun søgte nu hver Dag.

Tabt var al Blufærdighed,
Tabt var og al Sjelefred.

[6] Før var Lise god og from –
Nu en fræk og ublu Skjøge,
Som ved en retfærdig Dom
Maatte Løn i Tugthus søge
Der hun Qval og Jammer leed,
Døde der i Usselhed.

Her ender det med fortapelse. Allmuebarna skulle lære hvordan leiermål (seksuell omgang utenfor ekteskapet) kunne føre inn i fordervelse og tøylesløs seksuell atferd. Selv om det er Anton som først fører Lise inn på seksualitetens lastefulle vei, er det hun som blir sittende igjen med konsekvensene. Utemmet kvinnelig seksualitet utenfor ekteskapet gir da også «retfærdig Dom», og døden i tukthuset framheves som en naturlig konsekvens av Lises eget handlingsmønster. Om ikke historien gjør budskapet klart nok, innledes og avsluttes sangen med en moraliserende refleksjon over Lises skjebne – og en klar advarsel til de syngende skoleelevene om at Lises eksempel viser at denne skjebnen kan ramme enhver:

[1] Mangen ædel Pige faldt
Daaret af en lumsk Forfører.
Dyd og Uskyld vakler alt,
naar den efter Smiger hører.
Lastens Fryd er kort Bedrag;
Men dens Løn er varigt Nag. [...]

[7] Pige! Kyskhed er dit Kald,
O bevogt da ømt din Ære!
Tænk paa Lises dybe Fald,
Naar dig Mandfolk vil besnære.
Lastens Fryd er kort Bedrag
Men dens Løn er varigt Nag.

Som i mye annen eksempellitteratur fra 1700-tallet, er sangens protagonist plassert i en kontekst som ville vært gjenkjennelig for de syngende skolebarna. Dette kunne skape rom for identifikasjon, og dermed også en form for følelsesmessig investering i det det ble sunget om.

De stadige appellene til samvittighet og identifikasjon med det sungne kan leses som subjektiveringsteknikker. Målet med sangen var ikke bare å innprente et tekstlig budskap, men også å minne barna på at de hele tiden måtte reflektere over eget handlingsmønster i forhold til den moralen de hadde blitt opplært i på skolen. I mange av de eksemplariske visene er det appellen til ens egen samvittighet som står igjen som moraliserende sluttpoeng. *Den tyvagtige Malene* kjenner «Angers Nag», mens de dydige protagonistene kan glede seg over en skyldfri og god samvittighet.¹⁸⁶ Også i *Evangelisk-christelig Psalmebog* ble samvittigheten framstilt

---

¹⁸⁶ Hjort, *Sange for unge Piger*, 35; [Bramsen], 'Den Brave Elimas,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 119.

som en sentral dyd, og det var satt av tre salmer som eksplisitt tematiserte den.¹⁸⁷ Både i salmene og de mer verdslige skolesangene skjedde dette med henvisning til samvittighetens følelsesmessige komponent. Særlig tydelig kom dette fram i *Samvittigheden*, som stod på trykk i Carl Philip Funkes (1752-1807) *Læsebog for Borgerskoler* (1797):

[1] Hvert Menneske bærer i Hjertet et Speil,
I hvilket, det seer sig med Dyder og Feil
I hvilket dets Handlinger tydelig staae,
De gode, de onde, de store, de smaa.

[2] Det Gode vi gjøre, mens vi ere her,
ledsaget af Glæde bestandigen er:
naar Hjertet tilsiger, vor Handling er skjøn,
Er Overbevisningen selv vores Løn.

[3] Men ogsaa de Svagheder, ogsaa de Feil,
I hvilke vi gjøre os skyldig, vort Speil,
os ikke undlader at vise;
om end vi binde for Øiet, vi see os deri.

[4] Hvor herlig, hvor salig er ikke den Fryd
Naar vores Samvittighed siger: vor Dyd
Er bleven bestandig, hvad Fristelse vi
I dette forføriske Liv end var i.¹⁸⁸

Her blir hjertespeilet stående som en metafor på en konstant selvrefleksjon over eget handlingsmønster. I tredje strofe vektlegges det også hvordan det er umulig å gjemme seg for den indre moralfølelsen – å handle i tråd med dyden og ens egen samvittighetsfølelse blir altså en forutsetning for å ha et godt liv. *Dyd giver Glæde*, het det da også treffende i en sangtittel av V. K. Hjort.¹⁸⁹ Den som besatt dyd og klarte å omsette den til handling til beste for seg selv og omgivelsene, skulle oppnå belønning i form av indre tilfredsstillelse. Sangprodusentene lot da heller ikke sjansen gå fra seg til å minne om at «dyd» rimer på «fryd», slik det stod formulert hos Funke ovenfor. Skoleelevene skulle minnes kontinuerlig på hva det å være dydig og virke til gagn for borgersamfunnet kunne gi dem.

Musikk og arbeidsetikk

Som jeg viste innledningsvis i dette kapitlet, var det et poeng at et dydig sinnelag også måtte komme til uttrykk gjennom aktiv handling. Dyden var *virksom*, og denne forbindelsen poengteres også ved flere anledninger i de verdslige sangbøkene for skolen.¹⁹⁰ Særlig sterkt ble dette poengtert i de skolesangene som tematiserte arbeid og tiltakslust. Her ble skolebarna introdusert for viktigheten av en god arbeidsmoral.

---

¹⁸⁷ Se Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 220–22.

¹⁸⁸ [Funke], *Samvittigheden*, i Funke, *Læsebog for Borgerskoler*, 1:118. Funke oppgir ikke selv noe forfatternavn, men det er nærliggende å tro at han selv stod som opphavsmann. Sangen ble forøvrig trykket opp igjen uten forfatterangivelse i *Bramsen, Sange for Ungdommen*, 12–13. At den var trykt i ei lesebok som var skrevet for den borgerlige realskolen, var altså ikke til hinder for at den også ble sunget i allmueskolen.

¹⁸⁹ Hjort, *Sangbog for Haandværksstanden til Brug i Søndagsskolerne*, 60.

¹⁹⁰ Se f. eks. [Bramsen], 'Borgersind,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 78.

Ofte ble arbeidsetikken tuftet på religiøse premiss. I biskop Balles nye katekisme, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion* (1791), ble det påpekt at Gud hadde gitt menneskene deres evner «i det Øiemærke, at vi skulle bruge dem til at fremme baade vort eget og andres Gavn.»¹⁹¹ I *Evangelisk-christelig Psalmebog* kunne man finne salmer som tematiserte flid og nøysomhet.¹⁹² Men her, som så ofte ellers, var det ikke avstanden mellom børs og katedral lang. Den sterke interessen for skoleelevenes arbeidsdisiplin hang også sammen med kameralismen, en økonomisk og statsteoretisk tankeretning hadde vokst fram i tysktalende språkområdene fra andre halvdel av 1600-tallet. Kameralistene argumenterte for at landbruket var statens bærende næring, og at myndighetene måtte ta aktivt grep for å fremme befolkningsvekst og effektivitet i primærnæringene. Følgelig ble bøndene vurdert som en viktig arbeidsressurs. Dette gjorde det viktig for myndighetene å sørge for at de arbeidende lag av folket besatt en god arbeidsetikk innrettet mot hardt arbeid og effektivitet. Både i skolebøkene og skolesangene fikk flid status som en av de viktigste dydene – gjennom hardt arbeid kunne den enkelte understøtte samfunnet og dermed bidra til statens og borgerfellesskapets beste.

Her ble sangen viktig. I allmuen hadde det vært lange tradisjoner for å bruke sang for å akkompagnere arbeidet.¹⁹³ Dette var også sangprodusentene bevisste på, og i takt med at man begynte å produsere moralske skillingsviser på 1780-tallet hadde man også begynt å produsere arbeidsviser til bruk i skolen. Først ut var teologen H. C. Bunkeflod, som i 1783 utgav *Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland*. Visene skulle vise seg å bli en stor suksess, og ble trykt opp og utvidet gjennom ikke mindre enn fire opplag fram til 1801. I 1799 fulgte V. C. Hjort opp med et snes *Sange for unge Piger* ved offentlige arbeidsskoler. Som titlene antyder, var visene skrevet med en spesiell skoleform i tankene. På 1780- og 90-tallet ble det eksperimentert med såkalte industriskoler etter tyske og britiske forbilder. Her var tanken at fattige barn kunne motta grunnleggende undervisning samtidig som de lærte å beherske et håndverk. På denne måten kunne man forebygge fattigdom og stimulere både kunnskapsnivået og arbeidskapasiteten i allmuen.¹⁹⁴ I dansk kontekst dreide dette seg som oftest om tekstilarbeid (Bunkeflods og Hjorts viser var i første omgang henvendt til kvinner), og derfor ble arbeidsskolene gjerne omtalt som spinneskoler.¹⁹⁵ Bunkeflods åtte sanger var blitt til på oppfor-

---

¹⁹¹ Balle, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion*, 82.

¹⁹² Balle et al. (red.), *Evangelisk-christelig Psalmebog*, 214–16.

¹⁹³ Se Blom, *Folkeviser i arbeidslivet*, 21–26.

¹⁹⁴ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 191–92; Markussen, *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte*, 159–79.

¹⁹⁵ Selv om Hjort og Bunkeflod rettet seg mot kvinner, fantes det også skolesanger der også arbeidsoppgaver som heller ble forbundet med mannen ble tematisert. I Bramsen finner man for eksempel Høsletsvisen av kapellmester

dring av konferentsråd Niels Ryberg (1725-1804), som selv hadde grunnlagt en spinneskole i Køng sør på Sjælland. Selv om industriskolene skulle få relativt kort levetid, resulterte idéen om arbeidsskoler i flere sangutgivelser som skulle understøtte undervisningen og arbeidet ved rokken og strikkesøyet.

Viktigheten av en god arbeidsetikk var et gjennomgående tema i de fleste av visene. I forordet til sitt sanghefte poengterte Hjort hvordan sangene var ment å fremme «Arbeidslyst», og den påfølgende sangen *Arbejdsomheds Værd* skulle vise de arbeidende jentene viktigheten av stadig virksomhet for å leve et godt liv:¹⁹⁶

[1] Den alene nyder Livet,
Som til Arbejd bruger det;
Virkekraft har Gud os givet,
Flid er Pligt for Mennesket.

[2] I den hele Skabnings Kjød
Læse vi det store Bud:
Arbejd fremmer Liv og Glæde,
Virksomhed behager Gud!'

[3] Hvo Naturens Kald adlyder
Og er virksom i sin Kreds,
Værdig Løn den gode nyder,
Altid er hun vel tilfreds.

[4] Arbejd mangel Sorg fordriver,
Arbejd skjenker Sundheds Fryd
Arbejd Sind og Sjel opliver,
Styrker os Pligt og Dyd.

[5] Arbejd hædrer Mand og Qvinde,
Velstand naaes ved ærlig Flid.
Ædles Gunst vi sikkert vinde
Ved at bruge ret vor Tid.

[6] Her i denne Kreds vi prise
Virksomhed med munter Fryd,
Og ved egen Flid udvise,
At vi hylde denne Dyd.¹⁹⁷

I de to første strofene forankres verdien av hardt arbeid i en kristen moralforståelse. Flid er en forpliktelse påbudt av Gud, og det er menneskets lodd å virke til det beste for seg selv og sin omverden. Det er likevel ikke et reskript fra de himmelske makter som skal få bonden ut på sin åker og hans kone foran rokken. Som vi kan lese av sangens siste halvdel, framheves arbeidet som en kilde til sunnhet og indre glede. Flid gjør tilfreds. Dette ble poengtert i noen av de andre lærebøkene barn kunne møte på skolebenken. I Jakob Friedrich Feddersens *Christelige Sædelære* ble det framhevet hvordan den arbeidende skulle utføre sine oppgaver «med Villighed, uden at han drives dertil.» Arbeid skulle utføres med glede – en kristens «største Fornøielse.»¹⁹⁸ Dette er et gjennomgående trekk ved de fleste skolesanger som tematiserer arbeid:

Schulz' gamle samarbeidspartner Johann Heinrich Voß, oversatt av Knud Lyne Rahbek. *Bramsen (red.), Sange for Ungdommen*, 99.

¹⁹⁶ Hjort, *Sange for unge Piger*, vi.

¹⁹⁷ Hjort, 13–14.

¹⁹⁸ Feddersen, *Jacob Friderich Feddersens christelige Sædelære for Borgeren og Landmanden*, 133.

«Den gavnlige SysseL opfylder vort Bryst/Med blideste Lyst» lyder det i en annen av Hjorts sanger.¹⁹⁹

Sangene, kan vi slutte, tjente dermed et dobbelt formål. De skulle internalisere en god arbeidsetikk til det beste for statens økonomi. I tillegg vitner de mange retoriske sammenkoblingene som ble trukket mellom arbeid og glede om at sangen også skulle bidra til å inderliggjøre en form for virketrang. Også her kan man lese ut en form for subjektivering i form av at barna skulle oppnå selvrefleksjon mens de utførte arbeidet de sang om. Sangene barna lærte i skolestuene – enten det var i spinneskoler eller i mer ordinære skoler, skulle ikke bare minne dem på viktigheten av god arbeidsmoral – de skulle synges over sytøyet, under innhøstingen og ved rokken.

Delkonklusjon

I dette kapitlet har jeg drøftet hvordan et knippe moralske og religiøse idéer ble fremmet gjennom sang- og salmetekster. Samtidig har dette vært en studie i litterær presentasjon, og jeg har demonstrert hvordan språklig form ble brukt aktivt for å nå fram til skoleelevene og andre i allmuen. Rasjonalistisk kristendom ble fremmet gjennom enkle og utvetydige salmetekster. Sanger med narrative eksempler skulle inspirere barna til dyd eller avskrekke dem fra last. Disse eksemplene var som regel hentet fra situasjoner barna kunne møte i sin egen hverdag, og dermed også identifisere seg med. Avslutningsvis har jeg også vist hvordan sangene ble brukt for å forme barnas arbeidsetikk. Sangene – og måten de ble utformet på – kan leses som forsøk på det jeg har kalt subjektivering, altså som verktøy til selvforståelse og selvkontroll. Dette kunne skje enten i form av at de skulle formidle en utvetydig teologi eller i form av at de skulle påkalle allmuebarnas samvittighet eller en følelsesmessig tilknytning til budskapet de sang.

Den moralen jeg har diskutert i dette kapitlet, har vært tilknyttet den enkeltes dyder. Moralene hadde samtidig et iboende samfunnsaspekt – ikke bare i form av at all moral retter seg mot en form for mellommenneskelig handling, men også fordi dydene barna lærte å etterstrebe skulle få konsekvenser for hvordan de handlet i relasjon til omverdenen. Spørsmålet jeg har latt ligge så langt, er hva slags samfunn skolebarna ble opplært til å virke i. Hvilken samfunns- og fellesskapsforståelse fantes i skolesangene? Dette blir tema for neste kapittel, der jeg ser på hvordan skolesangene også ble brukt for å gi barna en sosial identitet.

---

¹⁹⁹ Hjort, *Sange for unge Piger*, 32.

Kapittel IV

Tilhørighet og fellesskap

Sang, patriotisme og standsidentitet

«I Opdragere, behøver jeg da endnu at lægge eet Ord til for at Musiken under Eders Styrelse kan, som fordem, vorde en velgiørende, en kraftig Medvirker til Dyd, Patriotisme, Lyksalighed.»²⁰⁰ Han manglet ikke ambisjoner, historikeren Laurits Engelstoft (1774-1851). Under revolusjonsårene hadde han vært på rundreise gjennom kontinentet og kommet hjem fullspekket av idéer for hvordan man kunne styrke det patriotiske fellesskapet i den dansk-norske helstaten. I 1808 publiserte han boka *Tanker om Nationalopdragelsen*, der han framla sine synspunkt rundt hvordan oppdragelsen kunne «styrke [...] Fædrelandskjærlighed i Borgerens Bryst.»²⁰¹ Innbyggerne skulle sosialiseres i sine respektive roller som borgere av staten, og denne tilhørigheten skulle være forankret både i forstanden og gjennom en følelsesmessig tilknytning. Engelstoft vektla sanseligheten som et viktig element når politisk identitet og fellesskapsfølelse skulle vekkes og forankres, og her var musikk og sang særlig viktige virkemidler.²⁰² «Musiken», argumenterte Engelstoft, «har en vis Troldomsmagt over Hiertet»:

Sang udført af pathetiske Stemmer med kraftfulde og oplivende Udtryk, characteristiske og høitidelige Tonestykker trænge ind i Sielens Inderste, og henrive den med uimodstaaelig Vælde til de Følelser, de efterligne. [...] Saa stor er Tonekonstens Indflydelse; og dog saa lidet paaskiønnet, saa lidet benyttet af Statsstyrere og Folkeopdragere.²⁰³

Ikke bare skulle fellessangen i seg selv virke inderliggjørende. Forent med et tekstlig budskap skulle den bidra til å internalisere og gi følelsesmessig forankring til et sett med patriotiske verdier.²⁰⁴ Hver enkelt borger skulle sosialiseres inn i sine plikter for fellesskapet, og i skolen skulle sangen bidra til «giennem Ørets Fornøielse at indtrylle Pligterne i Hiertet.»²⁰⁵ Men

---

²⁰⁰ Engelstoft, *Tanker om Nationalopdragelsen*, 112.

²⁰¹ Engelstoft, 6.

²⁰² Se Glenthøj, 'Portal Til Den Nationale Skole i Danmark. Laurits Engelstoft Om Opdragelse Til "Almeenaand og Fædrelandskjærlighed"', 107 & 110-111.

²⁰³ Engelstoft, *Tanker om Nationalopdragelsen*, 97-99.

²⁰⁴ Engelstoft, 93-94.

²⁰⁵ Engelstoft, 138.

forslagene illustrerer et viktig moment ved skolesangen: Sang og musikk kunne brukes aktivt til å konstruere politiske identiteter, slik at skolebarna kunne internalisere en bestemt samfunnsforståelse.

Politisk identitet var et sentralt punkt under skolereformene. Allerede i 1790 hadde grev J. L. Reventlow skrevet et brev til skolekommisjonen der han vektla at «Borgeren bør elske sit Fædreland», og at man måtte «indskiærpe den rette Patriotisme [...]»²⁰⁶ Denne intensjonen skulle også komme til uttrykk i lovene som ble utstedt i 1814. Reglementet for skolene i København anbefalte for eksempel at barna i tredje klasse skulle lære «et større Forraad af Ungdoms- eller Almue-Sange, især af patriotisk Indhold, der ere skikkede til at vække Kjærlighed til Konge og Fædreland.»²⁰⁷ Dette var også en målsetning i sangbøkene. I Bramsens *Sange for Ungdommen* kunne man for eksempel lese at et av målene var å «opflamme [allmuebarnas] Kjærlighed til Konge og Fædreland.»²⁰⁸

I dette kapitlet vil jeg se på skolesangens politiske funksjoner. Jeg vil argumentere for at den både fungerte politisk integrativt ved at tekstene betonte det patriotiske borgerfellesskapet i helstaten, samtidig som sangrepertoaret fremmet en hierarkisert standsforståelse. På denne måten kunne sangen fungere både politisk integrerende og sosialt stratifiserende. Det bakenforliggende argumentet vil være at sangen var uttrykk for en subjektiveringsprosess, der allmuebarna skulle internalisere en bestemt samfunnsforståelse. Det tydeligste tegnet på dette kommer tydeliggjøres i det diskursive innholdet i tekstene. Men Engelstoft vektla også – i likhet med sine samtidige – at sangene skulle bidra til å vekke et sett følelser. Sangen skulle altså både fremme en samfunnsideologi og bidra til at denne ble følelsesmessig forankret.

Konstruksjonen av en patriotisk identitet

Engelstofts tekst kan leses i relasjon til patriotismen, en slags førnasjonalistisk identitet som vokste fram fra 1760-tallet og dominerte i Danmark-Norge inn i tiårene etter 1800.²⁰⁹

---

²⁰⁶ Johan Ludvig Reventlow. Brev til skolekommisjonen, 26.11.1790, gjengitt i Feldbæk, 'Skole og identitet 1789-1848', 270.

²⁰⁷ Reglement for Almue- og Borgerskolevæsenet i København, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 556. Loven for allmueskolen for landet var langt mindre detaljert angående hva barna skulle synges, men både diskusjonene rundt skolesangene, samt innholdet i skolesangbøkene, indikerer likevel at allmuebarna på landet var tenkt å skulle synges sanger med patriotisk innhold.

²⁰⁸ Bramsen, *Sange for Ungdommen*, iii.

²⁰⁹ Enkelte, som den danske litteraturviteren Vilhelm Andersen, har riktignok kalt Engelstoft for den danske litteraturens første nasjonalist. Ove Korsgaard betegner ham som en brobygger mellom 1700-tallets patriotisme og 1800-tallets språknasjonalisme, mens Rasmus Glenthøj påpeker at Engelstoft i *Tanker om Nationalopdragelsen* selv tok avstand fra «den ligesaa latterlige som medlidelsesværdige Nationalisme.» Se Korsgaard, *Kampen om*

Patriotismen var en form for politisk fellesidentitet som kretset rundt borgernes fellesskap i den dansk-norske staten. I den statspatriotiske diskursen ble ikke termer som fedreland, nasjon og fellesskap forstått primært ut ifra etniske eller kulturelle kriterier, men som kollektivet av borgere innenfor statens grenser. Forfatteren Tyge Rothe (1731-1795) hadde i 1759 definert fedrelandet som «menneskene, med hvilke vi som borgere ere forenede, og ikke dennem, blant hvilke vi først saae dagens lys.»²¹⁰ Som en konsekvens var ikke patriotismen nødvendigvis begrenset til områder med språklig og kulturell enhet. Det dansk-norske eneveldet var da også en multietnisk konglomeratstat, som i tillegg til Danmark og Norge (fram til 1814) inneholdt de tysktalende hertugdømmene Slesvig-Holstein, atlantehavsøyene Island og Grønland, samt en håndfull kolonier i Karibia, India og på den afrikanske Gullkysten.

Patriotismen kunne også forekomme i flere tapninger enn den helstatlige. Det fantes mer nasjonale strømninger som vektla kulturelle og språklige forskjeller innad i det dansk-norske eneveldet. Samtidig med at skolekommisjonen ble nedsatt, raste debattene i dansk-norske tidsskrift om tysk makt- og kulturhegemoni i det som senere skulle bli kjent som *Tyskerfejden*. I hvilken grad mer nasjonale identiteter fantes parallelt med – og i opposisjon til – den helstatlige, har det hersket faglig uenighet om. Vibeke Winge, Ole Feldbæk og Kåre Lunden har vist til at det fantes respektive danske og norske identiteter som fikk politisk betydning henholdsvis under innføringen av innfødsretten i 1776, ved rivninger mellom danske og tyske interesser under tyskerfeiden og i kampen for et eget norsk universitet.²¹¹ Andre, som Juliane Engelhardt og Thomas Lyngby har vektlagt en større form for indre enhet i den dansk-norske identitetsforståelsen.²¹² En mellomposisjon har blitt frontet av Odd Arvid Storsveen, som har argumentert for at det forut for 1814 eksisterte en helstatsorientert allmennpatriotisme og en mer partikulær nasjonalpatriotisme rettet mot Norge som riksdel.²¹³ Dette synet har blitt videreført av Rasmus Glenthøj, som vektlegger en kontinuitet mellom den patriotiske identitetsforståelsen og den senere nasjonalistiske, og dermed ikke skiller markant mellom nasjonalisme og patriotisme.²¹⁴ I det følgende vil jeg bygge videre på Storsveens todeling

---

folket, 203.; Engelstoft, *Tanker om Nationalopdragelsen*, 34, gjengitt i Glenthøj, 'Portal Til Den Nationale Skole i Danmark', 14.

²¹⁰ Rothe, *Tanker om Kiærlighed til Fædrelandet*, 18.

²¹¹ Feldbæk and Winge, 'Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation'; Feldbæk, 'Kærlighed til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse'; Lunden, *Norsk grålysning*, 51–75. I Norge har diskusjonen om en nasjonal identitet forut for 1814 dype historiske røtter tilbake til 1800-tallets historikere, men en mer detaljert diskusjon av denne historiografien vil i betraktelig grad overgått emnet for dette kapitlet, særlig ettersom fokuset ligger på danske forhold.

²¹² Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*; Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*; Lyngby, *Den sentimentale patriotisme*.

²¹³ Storsveen, *Norsk patriotisme før 1814*, 88:16–20.

²¹⁴ Glenthøj, *Skilsmissen*, 46–49.

mellom en nasjonal og en helstatlig allmennpatriotisme, fordi denne todelingen også illustrerer at det kunne eksistere ulike politiske identiteter innad i staten.²¹⁵ For å understreke identitetsforholdet til staten, vil jeg omtale allmennpatriotismen som helstatspatriotisme.

Patriotismens teoretiske basis lå i politisk kontraktsteori. Tanken om samfunnsformasjonen som en pakt mellom ulike parter var et grunnmotiv i det 18. århundres politiske tenkning. Til grunn lå tanken om at politisk legitimitet utgikk fra en (tenkt) overensstemmelse mellom folket og de styrende. Borgerne underkastet seg en politisk autoritet, mens de politiske myndighetene – i dansk-norsk kontekst den opplyste enevoldsmonarken – måtte arbeide mot fellesskapets beste.²¹⁶ Pliktene var gjensidige, også for folkets del. Borgerne skulle underlegge seg allmennvellet og sette sine egne behov til side for kollektivet. Den gode patriot var en borger som overholdt sine forpliktelser for fellesskapet og staten, og som omsatte sin fedrelandskjærlighet i dyd og handling til beste for kollektivet, for eksempel gjennom virksomt arbeid, slik vi så eksempler på i forrige kapittel. Målet var å maksimere det felles godet, allmennvellet.

Et slikt fellesskap var ikke gitt av seg selv. Patriotene var bevisste på at det statsbundne identitetsfellesskapet måtte skapes aktivt. Midlene de brukte var dannelselse, opplysning og oppdragelse.²¹⁷ I Frankrike hadde filosofer som Charles-Louis de Secondat Montesquieu (1689-1755) og Rousseau argumentert for at patriotisme var en politisk dyd som måtte dyrkes fram for å understøtte statsfellesskapet. Stats- og standstilhørighet måtte skapes og implementeres. Historiebøker til bruk i skolen, som historikeren Ove Mallings (1747-1827) *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777), viste fram eksemplariske borgere fra alle deler av helstaten som illustrerte ulike patriotiske dyder, hvorav «Fædrelandskiærligheden» ble viet mest plass.²¹⁸ Som eksemplet Engelstoft illustrerte, hang denne konstruksjonen av identitet tett sammen med en følelsesbasert tilknytning. Tine Damsholt og Thomas Lyngby har begge pekt på hvordan opplysningstidas følsomhetskultur og «fædrelandskiærlighed» stod i sentrum av den patriotiske diskursen.²¹⁹ Det gjaldt å finne midler som inderliggjorde undersåttenes

---

²¹⁵ Disse behøvde ikke, som Storsveen selv påpeker, å være uforenlige. Men de kunne mobiliseres for å fremme bestemte krav vis-à-vis myndighetene, som f. eks et norsk universitet. Se Storsveen, *Norsk patriotisme før 1814*, 88:23.

²¹⁶ For en klassisk diskusjon av kontraktsteori og folkesuverenitet i en dansk-norsk kontekst, se Seip, *Teorien om det opinionsstyrte enevelde*.

²¹⁷ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 15.

²¹⁸ Eriksen, *Livets læremester*, 238–41; Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, 102–4. Boka ble opprinnelig skrevet for latinskolene, men ble også foreslått brukt i allmueskolene og skal angivelig ha fått status av folkebok. Se Markussen, *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte*, 378–79; Nielsen, *Folkebibliotekernes forgængere*, 28.

²¹⁹ Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*; Lyngby, *Den sentimentale patriotisme*. I norsk kontekst har Jarle Pedersen lansert begrepet «sentimentalpatriotisme» for å analysere hvordan patriotiske følelser kunne bli

forhold til staten og borgerfellesskapet. Det var viktig at denne følelsesmessige tilhørigheten ikke var overfladisk, men inderlig – budskapet skulle ikke læres på rams «uden for Hiertet», men *føles*.²²⁰ På denne måten kunne borgerne internalisere en fellesskapsfølelse som senere kunne danne grunnlag for tenkning og handling: «Jo nærmere Fædrelands og Borgerpligters Billede føres til Indbildningskraften og Hjertet; [...] desto mere tiltager ogsaa Samfundets indvortes Kraft, desto større Energie faaer den Broderaand, der udgiør saa væsentlig en Deel af Fædrelandskiærlighed.»²²¹ Dette kan leses som en oppfordring til at staten skulle ta sterkere kontroll over allmuens og borgernes subjektive selvforståelse, slik at de internaliserte en patriotisk identitet. Her var sang et viktig virkemiddel for å fremme en bestemt form for sosial fellesidentitet:

At regiere over Hierterne, hvilket Herredømme er saa skjønt som dette? Saa miskiende ikke Borderopdragelsen sine vigtigste hielpemidler. Poesien forstærke Underviisningens Indtryk ved Patriotiske Digte; og Musikens Trylletoner, ledsagede med Mindesange, give Følelserne den Energie, som de Gamle [i Antikken] tillagde saa stor politisk Vigtighed.²²²

Engelstoft tilskrev sangen og musikken en fellesskapskonstituerende funksjon, som tjente det politiske kollektivet. Grunnlaget lå i forholdet mellom tekst og melodi: Schulz, J. H. Tauber og andre samtidige skribenter hadde framhevet et synergetisk forhold mellom tekst og musikk der sistnevnte bidro til å forsterke og innprente førstnevntes budskap. Et lignende syn gikk igjen hos Engelstoft: Sangtekster bidro til å forankre normative idéer om fedreland, konge og borgerfellesskap, og var dermed tenkt til å bidra til å forme de syngendes subjektive selvforståelse som del av det dansk-norske statsfellesskapet.

Den patriotiske fedrelandskjærligheten

Den patriotiske samfunnsstenkningen kom klart til uttrykk i skolesangtekstene. I professor Levin Christian Sanders (1756-1819) *Sang paa Kongens Fødselsdag*, som slik tittelen antyder ble skrevet i anledning kong Frederiks fødselsdag den 28. januar og deretter trykt i Bramsens *Sange for Ungdommen*, ble det framhevet hvordan samfunnskontrakten og det patriotiske fellesskapet forpliktet både kongen og borgerne:

[4] Med barnligt Sind vi lyde gjerne
De love, som Almeenvel gav;
De kaldes Himlens Ledestjerne

[6] O! Moderland, din hulde Stemme
Os byder: Elsker Frederik!
Thi blot for Danmarks Vel at Fremme,

---

mobilisert i det politiske spillet innen den norske eliten på første halvdel av 1800-tallet. Se Pedersen, 'Følelsesmakt', 14–15.

²²⁰ Engelstoft, 103-104.

²²¹ Engelstoft, 182.

²²² Engelstoft, 115.

Igiennem Livet til vor Grav
Ja, som vor konge hylde vi,
vort Borgersamfunds Harmoni! [...]

Han Kronens Tunge Byrde fik.
Til Bram og Tant han fødtes ei:
Thi vil vi jevne Kongens Vei!²²³

Her kan vi lese at borgeren følger samfunnskontraktens forpliktelser lydlig og uselvvisk i de tilfeller der egeninteressen går på tvers av hensynet til fellesskapet. Kongen bærer på sin side det tunge åket det er å styre i allmennvellets interesse. Å være konge framstilles derfor snarere som plikt enn som et privilegium. Sanders tekst inneholder også en annen typisk trope som gikk igjen i mange patriotiske tekster: Den følelsesladde retorikken rundt kongen. Allmuebarna skulle synges om hvordan de «elsker Frederik.» Dette var et vanlig trekk ved mange av de patriotiske skolesangene hvor kongen ble framstilt som en farsfigur i den helstatlige familien. Selv om dette kan betegnes som et patriarkalsk trekk, er det ikke noen streng og dømmende patriark som skildres, men en vennlig og ansvarsbevisst landsfader med omsorg for sin helstatlige familie.²²⁴

Det viktigste nøkkelordet var likevel «Fædrelandskiærlighed», som ble oppfattet som den fremste av alle borgerdyder. I Ove Mallings *Store og gode Handlinger* var det denne som tok mest plass. Hver enkelt borger skulle føle forpliktelse overfor fedreland og borgerfellesskap. Men det var ikke kun snakk om en passiv form for følelsesmessig tilknytning: Fedrelandskjærligheten skulle danne imperativ til dyder og handlinger som kunne tjene fellesskapet, som flid, lojalitet og troskap.

Dydsmonster og forbilder fant man blant annet i historien. I Ove Mallings lærebok ble skolebarna opplært i forfedrenes dydige og heroiske handlinger. Også i sangene ble det referert til selvpoppofrende handlinger til det beste for staten og borgerfellesskapet. I dikteren Thomas Thaarups (1749-1821) sang *Fædrelandskiærlighed* blir dansk-norsk seier under mislykkede svenske angrep – som kong Karl XIIIs fall ved Frederiksten i 1718 eller Karl X Gustavs mislykkede angrep mot København i 1658 – begrunnet med de dansk-norske innbyggernes samhold og «Borgerkiærlighed.»²²⁵ I juristen Peter Magnus Trojels (1743-1793) vise *Tordenskiolds Priis* blir den normative identifiseringen mellom de syngende skolebarna og fortidige helter overtydelig:

[4] [...] Leve da Tordenskiolds evige Ære!
Gid vi, naar fordres ham lige maae være!
Giv, naar jeg falder, (thi døe skal vi alle)

---

²²³ Sander, 'Sang paa Kongens Fødselsdag,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 84.

²²⁴ For en analyse av den antatte følsomhetsrelasjonen mellom konge og borger, se Lyngby, *Den sentimentale patriotisme*, 79.

²²⁵ Thaarup, 'Fædrelandskiærlighed,' i Lütken (red.), *Huus- og Skole-Sangbog*, 162.

giv mig, o Himmel! ja, giv mig at falde
tapper og hædret som han!»²²⁶

Patriotiske dydsmønstre kunne imidlertid også hentes fra en politisk omskiftelig samtid. Slaget på Københavns Red den 2. april 1801, der britiske styrker angrep den dansk-norske flåten, førte til en patriotisk oppblomstring. Skuespilleren Hans Christian Knudsen (1763-1816) reiste rundt i hele Danmark og arrangerte en serie patriotiske minnehøytideligheter, med sang som et sentralt fellesskapskonstituerende element. Enda viktigere for skolens del var den veritable stormfloden av patriotiske sanger som ble skrevet og publisert i aviser, tidsskrifter og separattrykk. Selv da Lütkens *Huus- og Skole-Sangbog* gikk i trykken 17 år senere, hadde man tatt med Adam Oehlenschlägers jubelstemte *Anden April*, der det ble framhevet hvordan eksemplarisk «Oldtids Daad» nå var vekket til live igjen: «O! hvor skjønt, hvor stort, at værge/Om din Ære, Fædreland!/Den skal staae som Jordens Bjerger/Mens der er en Dannemand.»²²⁷

Til helstatspatriotismens beste?

Hittil har jeg undersøkt hva patriotismen bestod i, og hvordan sangene kunne forankre et legitimasjonsgrunnlag for den dansk-norske konglomeratstaten følelsmessig. Identifikasjon med historiske forbilder og oppfordringer til kongetroskap kunne bidra til å konstituere og fremme fedrelandskjærligheten. En helstatspatriotisme var imidlertid, som tidligere indikert, ikke gitt. Det eksisterte konkurrerende nasjonalpatriotiske alternativ, og det er naturlig å lese skolesangene i lys av dette: Da J. L. Reventlow skrev sitt ovennevnte brev til skolekommissjonen senhøsten 1790, var det for å bruke skolen til å fremme helstatspatriotismen framfor ulike nasjonalpatriotiske interesser. Den tysktalende greven hadde øyensynlig fulgt debattene under tyskerfeiden som raste i dansk-norske tidsskrift tidligere samme år, der dansksinnede skribenter hadde angrepet det de oppfattet som tysk kulturdominans og maktkonsentrasjon i helstatens innerste gemakker. Reventlow og eneveldets innerste politiske krets av tysktalende aristokrater hadde selv vært målskive for noen av innleggene i debatten.²²⁸ I brevet framhevet greven at skolevesenet kunne brukes aktivt for «at udrydde den overdrevne Patriotisme, eller saakaldede Danskhed» og heller «indprende mere cosmopolitiske Sindelaug og Spirit.»²²⁹ Underforstått skulle man bekjempe nasjonalpatriotiske identitetsforståelser som undergravde det eksisterende

---

²²⁶ Trojel, 'Tordenskiolds Priis,' i Lütken (red.), 203–4.

²²⁷ Oehlenschläger, 'Anden April,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 51–52.

²²⁸ Feldbæk and Winge, 'Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation', 36.

²²⁹ Johan Ludvig Reventlow. Brev til skolekommissjonen, 26.11.1790, gjengitt i Feldbæk, 'Skole og identitet 1789-1848', 270.

helstatsfellesskapet, og heller arbeide for en kollektiv identitet hvis demarkasjonslinjer baserte seg på medborgerskap i helstaten.

Det er vanskelig å fastslå sikkert om de skolesangtekstene som tok for seg en patriotisk helstatsidentitet fikk en apologetisk funksjon, slik det kunne framstå av Reventlows brev. At sangene skulle fremme en normert kjærlighet til helstaten, er det i alle fall liten tvil om. Riktignok kan man finne enkelte skolesanger med titler som *En norsk Bondekarls Sang* eller *Dannemanden*.²³⁰ Disse sangene viste likevel ikke til noen folkekarakter per se, men til hvordan borgere utførte sine patriotiske borgerdyder til beste for staten og borgerfellesskapet. Thomas Thaarups *Danskes Sind*, som opprinnelig var skrevet til syngespillet *Høstgildet* med musikk av Schulz er talende. Her framheves det grøderike danske landskapet med «Frugtbare Marker og skoggroete Sletter» – men påminnelsen om at identiteten er bundet opp mot et stats- og borgerfellesskap følger prompt:

[1] [...] Ære sin Øvrighed, elske sin Lige,
Tro Mod sit Land og sin Konge og Møe
Saa Tænker Dansken, og før han skal svige før skal han døe.

[2] Enige Brødre det vilde vi være,
Bundne ved Slægtskabs og Broderskabs Baand.
Een er vor Konge og een er vor Ære,
Derpaa vi give hinanden vor Haand.²³¹

Forskjeller med basis i hver enkelt riksdal er, der de forekommer, uttrykk for kulturelle forskjeller, ikke politiske. Dersom skolesangen kan tilskrives en politisk funksjon i helstaten, var det først og fremst for å konsolidere et fellesskap på tvers av språklige og kulturelle grenser og for å mobilisere mot ytre fiender (særlig representert gjennom sangene som ble skrevet i etterkant av slaget ved Københavns Red i 1801) – ikke for å understøtte nasjonalpatriotiske identiteter som potensielt sett kunne bidra til større rivninger internt i enevoldsstaten.

Standsideitet og syngende skomakere

Oppfatningen om et dansk-norsk statsfellesskap var ikke nødvendigvis egalitært: Selv om patrioter og opplysningsreformatorer ofte oppfattet seg selv som tilhengere av en mer eller min-

---

²³⁰ Hjort, 'Dannemanden,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 71.

²³¹ Thaarup, 'Danskes Sind,' i Bramsen (red.), 100.

dre framskrittssvennlig agenda, medførte ikke dette at de fremmet en egalitær samfunnsoppfatning i moderne forstand. Opplysning og velferd var ikke nødvendigvis synonymt med økt sosial mobilitet på tvers av stendene. Bøndernes barn skulle helst forbli bønder, prestesønner måtte gjerne følge i sine fedres fotspor. Alle medlemmer av statsfelleskapet kunne regnes som medborgere i en eller annen forstand – men mellom disse borgerne var det også viktige forskjeller. Å opprettholde sosiale skillelinjer i samfunnet ble ansett for å være en forutsetning for stabilitet og god orden.²³²

Allmuen måtte lære seg å bli tilfreds med sin posisjon i statsfelleskapet. Dette poengterte også J. L. Reventlow overfor skolekommissjonen da han kommenterte et foreløpig utkast til en allmueskolelov for landbefolkningen i 1798:

«Hvilken vigtigere Gienstand for Fædrenelandet end at forene alle til troligen at opfylde enhver sine særskilte Pligter ved hensigtsmæssig at nytte hvert Øieblik og ved, med et nøisom glad Sind at paaskiønne de Fordeele af de Vilkaar, i hvilken enhver efter den ham af Forsynet tildeelte Stilling findes, naar han veed at nytte og anvende samme til Fordeel for ham og det Almindelige!»²³³

Her skulle skolen fungere som et middel til å befeste og manifestere sosiale kategorier og bidra til å danne samfunnsborgerne inn i sine respektive stender. Greven var ikke alene om denne oppfatningen. Kronprins Frederiks svoger, hertug Frederik Christian av Augustenborg (1765-1814), hadde i 1802 minnet skolekommissjonen om at historieundervisningen skulle «indgyde den kjærlighet og hengivenhet til fedreland og regjering, og oppvekke sådant sinnelag og fremme sådanne handlinger, som passer seg til standens forhold.»²³⁴ En rekke sangtekster vitner om at også sangene fremmet denne differensierte samfunnsforståelsen. Et eksempel er Bunkeflods vise *Landmandens Tilfredshed*. Det syngende jeg-et starter med en lovprisning av sin egen sosiale posisjon:

[1] Held mig! Jeg blev en Bondemand
fornøiet er jeg med min Stand
Og lystig vil jeg være!

[2] Jeg kiender mange som er meer
Og suurt og sorigfuldt dog ser
Jeg vil ei fornem være!²³⁵

En påfølgende passasje skildrer bondens lykkelige virke og besynger enkle kår og hardt arbeid («thi ynker jeg den Riige!»). Det harde arbeidet framstår likevel som en lettelse sammenlignet med de møysomme bestrebelsene kongen må gjennomgå for å styre kongeriket.

---

²³² Se Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 270–74.

²³³ Reventlow, Anmærkninger til Skolekommissionens Foreløbige Udkast til en Forordning om Skolerne paa Landet, 30.22.1798, gjengitt i *Larsen, Skolelovene af 1814*, 154.

²³⁴ Frederik Christian av Augustenborg, Betænkning om Udkastet til en Forordning om Skolerne paa Landet, oversatt fra tysk og gjengitt i *Feldbæk, 'Skole og identitet 1789-1848'*, 273.

²³⁵ Bunkeflod, *Forsøg til Viser for Spindeskolerne*, 43–44.

Dermed spilles kontrasten mellom det arbeidsomme, men enkle landlivet opp mot byrden det er å regjere staten i almennevvellets interesse. Sangen avsluttes med en forbønn for kongen: «O, gode Konge! Gid du maae/den Løn for al din Møie faae!/ Saa glad som mig at være.»²³⁶ Det enkle og direkte språklige uttrykket og førstepersonsformen bidrar til å styrke identiteten mellom sangeren og budskapet, og dermed til å internalisere og befeste en standsidentitet.

Dette kommer enda sterkere til uttrykk i en annen av Bunkeflods viser, *Hvad jeg vil være, og hvad jeg ikke vil være*. Her besynges privilegiet det er å kunne pløye jorda i stedet for å inneha ansvarstunge og krevende posisjoner. Tre eksempler nevnes: Godseieren (herremannen), amtmannen og og presten:

Jeg vil ei være Herremand,
om Skiebnen lod det end gaae an!
En Herremand er slemt i Ord,
thi Skyld for Fogdens Ondskab faaer,
Jeg heller pløier selv, og saaer!²³⁷

At det hvilte en tung byrde på øvrigheten og andre i den sosiale eliten betød ikke at den ikke skulle fungere som forbilde for allmuen. Selv om sangens *jeg* framhever det krevende ansvaret som følger med høye posisjoner, trekkes elitens egenskaper fram som attråverdige. Godseieren gir faderlige og praktiske råd til sine bønder, amtmannen er rettskaffen i sitt virke, mens presten sprer flid, nestekjærlighet og kunnskap i menigheten. De framholdes som eksempler på dydige borgere som kan virke nyttig i statsfelleskapet. Denne og lignende sangtekster kan leses som en retorisk balansegang: Allmuebarna skulle ikke hige etter å bryte med sin stand, men heller lære hvor tungt det måtte være å virke i høyere posisjoner. Samtidig gjaldt det å kaste et godt lys over øvrigheten som gode og respektable forbilder for det daglige virket. Men dette var kun som moralske eksempler, ikke sosioøkonomiske: Eliten og øvrigheten kunne godt i visse tilfeller etterlignes, men den skulle ikke etterstrebes.

Det var ikke bare standstillørighet som ble understreket. Skolesangbøker som Lützens *Huus- og Skole-Sangbog* inneholder også en mengde sanger orientert mot spesifikke yrkesgrupper. Mest sentral var selvsagt bonden – nærmest for en selvfølge å regne i et agrarsamfunn som det danske – men det er nok av eksempler på sanger om alt fra bakere og bergmenn til sjømenn og soldater. Her understrekes betydningen hver enkelt yrkesgruppe har i storsamfunnet – mølleren sikrer at alle kan få brød, snekkeren sørger for at «den rige og arme

---

²³⁶ Trykt i Bunkeflod, 44.

²³⁷ Trykt i Bunkeflod, 37–38. Denne visa er ikke med i førsteutgaven, men forekommer i fjerdeopplaget fra 1801.

Mand» har tak over hodet, mens skolelæreren utbrer opplysning og «virksom Dyd.»²³⁸ Arbeidet utføres med glede, gjerne med tanke på samfunnsnytt. Bonden, for eksempel, «føler den flittige Landbrugers Værd, og Samfundet priser hans gavnrige Færd.»²³⁹ Gjennom å virke affirmativt på de bestående sosiale hierarkiene, kunne sang og musikk bidra til sosial stabilitet og samordning. Skomakeren skulle bli syngende ved sin lest, bevisst på og følelsesmessig investert i sin egen samfunnsnytte.

At mange sanger også vektla en sterk sosial tilhørighet forbundet med yrkesoppgaver eller standsposisjon, kan sees i relasjon til de omfattende endringene som preget den politiske virkeligheten i tiårene rundt 1800. I forbindelse med landboreformene gjennomgikk store deler av den danske økonomien og samfunnsstrukturen omfattende endringer. Stavnsbåndet, som bandt alle mannlige bønder mellom fire og førti til godset de var født på, hadde blitt vedtatt opphevet i 1788. Her ble spørsmålet fremmet vedrørende hvordan bøndene kunne dannes og opplyses til å fylle deres friere samfunnsposisjon, og skolevesenet ble framholdt som et viktig virkemiddel. Enkelte, som latinskolerektor J. H. Tauber, påpekte hvordan sang kunne «forædle Almuens Tænkemaade, lette deres Byrder og forberede dem til en ædel Brug av den slavefrie Aand, og i en lovbunden Friehed i at nytte sig selv og deres Familie.»²⁴⁰ Ikke bare skulle sang bidra til å dempe «det motstridige og skurrende i enhver Sindelag» og dermed fungere sosialt integrerende, den skulle også inspirere til bedre arbeidsmoral og «Driftigheds Opvækkelse.»²⁴¹

Delkonklusjon

I det foregående har jeg drøftet hvordan sang ble brukt som et middel til å subjektivere en bestemt samfunns- og identitetsforståelse hos allmuebarna. I en politisk urolig og omskiftelig samtid skulle skolen være en arena for å fremme en normert og konsoliderende helstatsidentitet. Som Engelstoft betonte, kunne sangene bidra til å vekke de syngendes følelser overfor fellesskapet. Gjennom sangtekstene skulle barna få innprentet et differensiert og vertikalt borgerfellesskap, der hver enkelt borger skulle gi uttrykk for en inderlig glede over å kunne virke i sin posisjon i statsfellesskapet, enten det var som yrkes- eller standsmedlem. På denne måten fungerte de – paradoksalt nok – politisk integrerende rundt et fellesskap av borgere med sterke forskjeller seg imellom.

---

²³⁸ Lütken, 'Snedkeren,' i Lütken (red.), *Huus- og Skole-Sangbog*, 254.; Riber, 'Seminarist-Sang,' i Lütken (red.), 273.

²³⁹ Hjort, 'Bondestandens Lov.,' i Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen*, 39.

²⁴⁰ Tauber, 'Sang og Tegning som Forædlelses Midler for unge Mennesker', 19.

²⁴¹ Tauber, 18–19.

Kapittel V

Mellom inderlighet og «vrælende Miskmask»²⁴²

Regulering av sangutøvelsen i skolen

I det første kapitlet satte jeg skolesangen i forbindelse med ulike strømninger innen opplysningsestetikken. Emnet for kapittel tre og fire var hvordan sangtekstene uttrykte et moralsk budskap, enten det gjaldt religion, arbeidsetikk eller en standsdelt helstatspatriotisme. Men det følelsesmessige og moraldidaktiske potensialet lå ikke kun i musikkens antatt iboende foredlende kraft, ei heller kun i det moraldidaktiske innholdet i tekstene. Også selve utøvelsen av sangen hadde betydning. Det gjenstår å diskutere hvordan det var tenkt at sangfaget skulle gjennomføres i praksis. Hvilke føringer ble lagt for musikkundervisningen?

I dette kapitlet vil jeg vise hvordan det ble undervist etter visse estetiske og pedagogiske kriterier i allmueskolen, med særlig vekt på hvilke idealer man satte for selve framføringen av skolesangene. Dette har ikke vært gjenstand for tidligere undersøkelser. Riktignok finnes det studier av musikkpedagogisk metodologi og teknologier. Kirsten Ostenfeldt har for eksempel gransket eksperimentene med salmodikon og sifferskrift i danske skoler på 1820-tallet, mens Wilfried Gruhn har undersøkt musikkdidaktisk metodeutvikling i tilknytning til kretsene rundt J. H. Pestalozzi i Sveits.²⁴³ Det er imidlertid ingen av disse som forsøker å sette dette i relasjon til idealene vedrørende selve utøvelsen – som hvilket uttrykk barna skulle syng med eller hvilken innlevelse man etterstrebet at det ble musisert med i skolestuene.

Her vil jeg argumentere for at det ble satt klare mål for hvordan det skulle synges i skolestuene, og at det er nærliggende å lese musikkpedagogisk teknologi- og metodeutvikling i lys av disse. Lærerhåndbøker fastholdt at skoleholderen skulle forsøke å sikre størst mulig grad av konsentrasjon og følelsesmessig investering hos de syngende elevene. For at sangen skulle ha en moralsk oppbyggelig effekt var det viktig at barna sang med et oppriktig sinnelag og med et andektig musikalsk uttrykk. Det gjaldt, med andre ord, å skape et rom for inderlighet under sangen. Men dette var ikke gitt. Representanter fra øvrigheten hadde i en årrekke vist til

---

²⁴² Schjørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 9.

²⁴³ Ostenfeldt, 'Psalmmodikon i Danmark'; Gruhn, *Geschichte der Musikerziehung*, 45–81.

hvordan dårlig intonasjon og uregelmessigheter forstyrret andakten. For å bøte på dette ble det på 1820-tallet gjort forsøk på å reformere sangundervisningen ved hjelp av nye hjelpemidler. Fra 1822 arbeidet en fagkomité for sang i det nydannede Pædagogisk Selskab aktivt for innførselen av en enklere notasjonsform – sifferskriften – og salmodikon, et billig og effektivt instrument som skulle gjøre det lett å akkompagnere sangen i skolestua. Jeg leser dette som et tegn på en sterkere regulering og standardisering av sangen, ikke kun for å styrke formaliseringen av undervisningen, men også for å tilrettelegge for økt konsentrasjon og inderlighet blant barna. Ikke bare utøvelsen, men også undervisningen ble regulert, hvilket forsøkene med å bruke den såkalte innbyrdes undervisningsmetoden i sangtimene illustrerer.

Sang som inderlighetspraksis

Det er vanskelig å vite nøyaktig hvordan sangundervisningen faktisk foregikk i skolestuene. Mye av ansvaret for å gjennomføre bestemmelsene i lovverket var, som tidligere nevnt, blitt delegert til lokale skoledireksjoner i hvert enkelt sogn. Det faktum at mange avgjørelser ble tatt lokalt gjør det med andre ord ofte komplisert å danne seg et generelt bilde av hvordan undervisningen ble organisert og gjennomført i praksis. Det nærmeste vi kommer er bøkene som skulle bistå lærerne i å utføre sitt virke. Da Schulz publiserte sine *Tanker over Musikens Virkning* i 1790, foreslo han blant annet en musikkpedagogisk anvisning over «Musikens hensigtsmæssige Anvendelse til Nytt i Skolerne.»²⁴⁴ Det ble aldri noe av et enkeltstående musikkpedagogisk verk, men i løpet av det neste tiåret ble det oversatt og tilgjengeliggjort flere lærer- og oppdragsanvisninger. Jeg har allerede nevnt Lauritz Hasses bearbejdede oversettelse av den holsteinske presten Johann Cristoph Friedrich Rists *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*. Enda en læreranvisning kom på markedet åtte år senere med Frederik Plums frie oversettelse av Carl Friedrich Riemanns (1756-1812) filantropinske *Beschreibung der Rekanschen Schule*.²⁴⁵ Begge framholdt at sang var en viktig del av undervisningen som kunne, for å bruke Rists ord, brukes «som et Mittel, hvorved gode Følelser og Forsætter skulle opvækkes og underholdes i Børnenes Hierter.»²⁴⁶ Læreranvisningene gir med andre ord et godt bilde av hvilke normative ideal sangundervisningen skulle rettes etter. Her fant man nøyaktige anvisninger for hvordan lærerne på best mulig vis skulle tilordne og

---

²⁴⁴ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, gjengitt i Høgel, Johann Abraham Peter Schulz, 201.

²⁴⁵ En tredje anvisning, den tyske teologen og pedagogen August Hermann Niemeyers (1754-1828) Grundsätze der Erziehung ble bearbejdet, oversatt og utgitt av seminarilærer ved Blaagaard, Frederik Høegh-Guldberg (1771-1852) i 1800. Dette verket har en mer akademisk karakter, og selv om det ble framhevet hvordan sang «virke saa veldædig på Følelserne», ble den ikke behandlet særskilt som skolefag. Se Niemeyer, *Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning*, 1:464.

²⁴⁶ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 275.

lede sangen i skolestuene. Plum var samstemt med Rist i hvor viktig det var at læreren holdt på barnas oppmerksomhet og inderlighet: «Det er bedre at synge een Gang med Andagt og Eftertanke, end hundrede Gange med tankeløs Likegyldighed.»²⁴⁷

Det var essensielt å sørge for at sangene var tilpasset barnas forstandsnivå, slik at konsentrasjonen fullt og helt var fokusert på sangen og dens innhold. Barn som ikke hadde lært å lese, skulle helst ikke motta sangundervisning, ettersom dette kunne føre til at de dermed kunne «komme i Vane med at synge tankeløse.»²⁴⁸ De yngste barna skulle derfor helst ikke begynne med å synge salmer, som omhandlet et mer høytravende tema, men heller tilpassede barne- og folkesanger. Da de var gamle nok til å begripe noe av salmenes innhold, måtte lærerne plukke ut tekster med et tydelige budskap, «frie for mystiske Talemaader» og tvetydigheter som kunne lede til misforståelser.²⁴⁹ Ikke ulikt teologene og embetsmennene som satte seg fore å reformere salmeboka på 1790-tallet, gjaldt det å unngå tvetydigheter som ledet tankene på avveie fra det rådende tankesettet som skulle formidles i skolen. Salmenes innhold måtte også forklares på forhånd av læreren, og helst settes i forbindelse med det elevene lærte i andre fag.

Som så mange andre i samtiden argumenterte Plum for at sangen skulle appellere til følelsene. Den skulle ikke bare begripes innholdsmessig. Sangen skulle *gripe*, og gjorde krav på barnas følelsesmessige investering. Men altfor ofte ble inderligheten forpurret av uvitende lærere og skolebarn som han mente «skriger [...] uden Andagt eller endog uden udvortes Anstand.»²⁵⁰ Det gjaldt å skape rom for en form for inderlighet i møte med musikken, og da måtte man fremme det riktige musikalske uttrykket. Den «skrigende Sang», fastholdt Plum, «er ikke allene ubehagelig at høre paa, og for Børnene selv besværlig, men den døver og hindrer Opmerksomheden. Kun den douce Sang kan være rørende, og hæve Sjælen til Andagt.»²⁵¹ Tilsvarende oppfatninger finner vi også hos Rist, som framhevet hvordan «bedøvende Raaben af Børnene» forstyrret inderligheten under andakten – og advarte mot at det å inkludere de minste elevene ville «fordærve» sangen med falske toner, og dermed bidra til å ødelegge det andektige skjæret som skulle prege de framførende.²⁵² Rist ivret også for at læreren under sangundervisningen skulle «omhyggelig rydde av Veien alt, der kan forstyrre Andagten.»²⁵³

---

²⁴⁷ Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 112.

²⁴⁸ Plum, 115.

²⁴⁹ Plum, 111.

²⁵⁰ Plum, 109–10.

²⁵¹ Plum, 113. Da Schulz bidro i artikkelen *Musik* til Allgemeine Theorie der schönen Künste i 1774, hadde han også betong at følelsesmessig investering under utøvelsen var helt sentralt: «Den som ikke synger med følelse [*Empfindung*], får heller ingen innvirkning fra sangen.» Schulz, Johann Abraham Peter og Kirnberger, 'Musik', 785. Tysk original: «Wer nicht mit Empfindung singt, auf den würket auch der Gesang nichts.»

²⁵² Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 278.

²⁵³ Rist, 278.

Målet om inderlighet og inngående forståelse ser ut til å hatt sammenheng med at det ble ansett som svært viktig at barna hadde et mest mulig oppriktig forhold til det som ble sunget. I 1788 hadde Henrich Ussing uttrykt sine bekymringer for at salmene i Guldberg og Harboes ti år eldre salmebok inneholdt passasjer som den syngende ikke kunne synge med full ærlighet, slik at de «maae lyve for Gud og hykle for sig selv, og tale mod bedre Overbeviisning.»²⁵⁴ Ussings uttalelse gjaldt riktignok ikke skolebarn spesifikt, men kan leses som nok et uttrykk for at den syngende måtte være fullstendig innforlivet med innholdet i det som ble sunget.²⁵⁵ Et lignende motiv gikk igjen hos Niels Schiørring, som framholdt at det å synge uten å forstå innholdet ville bli et «Spilfægterie med de allerhelligste Ting.»²⁵⁶ Sang var en praksis som krevde en form for investering og full oppriktighet av utøverne.

Skremmebildet var følgelig at skolesangen ble redusert til en en «maskinmæssig Øvelse.»²⁵⁷ I mange skoler var det vanlig å starte og avslutte undervisningen med bønner og sang. Det var viktig at dette ikke ble redusert til en tom rutine, påpekte Plum:

Sang og Bøn [skal] ikke bruges i Skolen af blot Sædvane, eller for at have noget at udfylde Skoletiden med, men [for] at disse Andagtsøvelser skal sigte til at opvække alvorlig Eftertanke og Lyst til det Gode hos Børnene, ligesom aabne deres Hjerter for Underviisningen, og giøre dem skikkede til at modtage gode Indtryk.²⁵⁸

Riktig bruk av sang forutsatte altså at man skapte et rom for oppmerksom inderlighet. Plum anbefalte at sang og bønn ble innledet av en «foregaaende almindelig Stilhed» for å «forkynde [sangens] [...] Vigtighed.»²⁵⁹ Han advarte mot å insistere på å synge dersom barna var slitne og ukonsentrerte etter fullført undervisning.²⁶⁰ Sangen skulle helst brukes når omstendighetene lå til rette for størst mulig grad av oppmerksomhet og innlevelse.

Det var ikke bare tidspunktet og omstendighetene rundt sangen som skulle fremme konsentrasjon og inderlighet. Også selve utøvelsen skulle tilpasses. Sangene skulle helst ha korte og konsise tekster, og sangtempoet måtte «holde Middelveien imellem trættende

---

²⁵⁴ Ussing, *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater*, 4:517.

²⁵⁵ Oppriktighet gjennom alle henvendelser til Gud ble også poengtert overfor skolebarna gjennom biskop Balles katekisme, der det ble slått fast at «vi maae dyrke Gud opriktig saa at vi ei allene bede til ham, love og takke ham, men i Særdeleshed maa vi tillige indvortes i Sindet have sand Ærefrygt for Gud og Kierlighed til ham [...] thi ellers bliver vor Gudsdyrkelse til Hyklerie.» Se Balle, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion*, 64.

²⁵⁶ Schiørring måtte imidlertid fire noe på kravene når det kom til enkeltdele av liturgien: «Almuen sier endnu 'Kyrleleis': Men det er vel ikke at undre, de har jo ikke lært den græske Syntaxis!» Se Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 15–16.

²⁵⁷ Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 112.

²⁵⁸ Plum, 439.

²⁵⁹ Plum, 439.

²⁶⁰ Plum, 112.

Langsomhed, og tankeløs Hurtighed.»²⁶¹ Antifonal sang, der man vekslet mellom to eller flere delkor under de ulike strofene, kunne bidra til å forhindre ensformighet og dermed at barna mistet konsentrasjonen rundt budskapet. Helst skulle læreren også akkompagnere sangen på fiolin, slik at barnestemmene ble dannet «efter Instrumentets reene Klang» – falske toner kunne som kjent forstyrre andakten.²⁶²

De to læreranvisningene kan leses som forsøk på å gi en mest mulig pedagogisk undervisning der det gjaldt å nå fram til barnas forstandsnivå. Det handlet likevel om mer enn kun å formane barna til å forstå eller huske et bestemt budskap. Den stadige betoningen av at læreren måtte fremme elevenes følelsesmessige investering i sangen, viser at det ikke bare var barnas læringsutbytte, men også deres egen innlevelse som var objekt for pedagogenes interesse og kontroll. Barna må ikke «glemme at tænke og føle noget ved det, der synges», betonte eksempelvis Rist.²⁶³ Også dette kan leses som et ledd i subjektdannelsen. Barna skulle være fullstendig innforlivet med det de sang – både ved at det var et mål at de hadde et mest mulig oppriktig forhold til teksten, og i form av at de hadde en følelsesmessig tilknytning. Læreren skulle ikke bare nå fram til, men også regulere barnas inderlighet og ettertanke.

Stillstand og reform – fra skolelov til sangkomité

Å oppnå dette var naturligvis lettere sagt enn gjort. Sangprodusenter og representanter fra øvrigheten hadde ikke bare klaget over usedelig innhold i sangene. Også de musikalske ferdighetene ble beskrevet i foraktelige ordelag. Hoffkapellmester Schulz hadde i 1790 omtalt allmuens kirkesang som «et raat Skrig uden reen Intonation og Sammenstemming.»²⁶⁴ Musikerkollegaen Niels Schiørring uttrykte sin forferdelse over hvordan danske menigheter kunne redusere «den allerpureste Melodie» til «et vrælende Miskmask», mens konferensråd Immanuel Christian Ryge (1734-1821) framholdt at «selv i Hovedstaden skingre Templene af mislydende Sange.»²⁶⁵ Denne oppfatningen av musikalsk stillstand blant den danske allmuen ser ut til å ha holdt seg også etter at skolelovene ble vedtatt i 1814. I 1823 ble det fortsatt påpekt at det på tross av lovverket fantes mange skoler som manglet «ordentlig» sangundervisning – om det da ble sunget i det hele tatt.²⁶⁶ Så seint som i 1824 – ti år etter skolelovene fastslo at sang skulle være skolefag – klaget Johannes Boye over at Schulz' estetiske og musikkpedagogiske

---

²⁶¹ Tanken om kortfattede sangtekster var som kjent også et bærende prinsipp under utarbeidelsen av *Evangelisk-Christelig Psalmebog*. Se kapittel III.

²⁶² Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 114.

²⁶³ Rist, *Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler*, 279.

²⁶⁴ Schulz, *Tanker over Musikens Virkning*, sitert i Høgel, *Johann Abraham Peter Schulz*, 195.

²⁶⁵ Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 9; [Ryge], *Plan til et musikalsk Academie*, 4.

²⁶⁶ Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 2.

program ikke var blitt fulgt opp i tilstrekkelig grad.²⁶⁷

Dels hang dette sammen med institusjonelle forutsetninger. Arbeidet med å omsette 1814-lovene i praksis gikk trått. Danmark-Norges deltakelse i Napoleonskrigene 1807-1814 hadde ført til galopperende inflasjon og økonomisk krise. Situasjonen ble ikke bedre av at det mot begynnelsen av 1820-tallet oppstod enda en krise i landets største næring, landbruket. Danske Kanselli, som behandlet administrasjons- og skolesaker sentralt, måtte i flere omganger revurdere og tilpasse mange av lovbestemmelsene de neste årene – selv om de gjennom en kongelig resolusjon fra 1816 besluttet å holde fast på hovedinnholdet i skolereformen. Mange steder gav de vanskelige tidene likevel utslag i saktere utbygging av skolestuer og dårligere lønning av lærere, noe som gjorde det vanskelig for mange lokale skolekommisjoner å rekruttere kompetente seminarieutdannede lærere.²⁶⁸ Manglet lærerne seminarieutdanning, hadde de heller ikke fått noen form for organisert musikkundervisning – og hadde følgelig svakere forutsetninger for å følge opp lovbestemmelsene knyttet til skolesang.

Dette betød ikke at det ikke fantes krefter som presset på for videre pedagogisk reform. Sommeren 1820 initierte Jens Worm Bruun (1781-1836), lærer ved de mosaiske friskoler, stiftelsen av Det pædagogiske Selskab etter mønster fra det franske Société pour l'amélioration de l'enseignement élémentaire (Selskapet for forbedring av elementærundervisningen). Her skulle det utveksles erfaringer og idéer, samt arbeides for kvalitetsforbedring i de ulike skolefagene. Det ble til sammen nedsatt fire fagkomitéer – deriblant en Committe for Skolesangen. Medlemmene var enten musikere eller pedagoger med sterk musikkinteresse, og blant de viktigste medlemmene møter vi skikkelser som allerede hadde vært sentrale i å fremme skolesangen på tidligere stadier: Den på dette tidspunktet 76 år gamle Zinck, lærer og utgiver av *Sange for Ungdommen* J. A. Bramsen og selskapets egen leder, den ovennevnte Jens Worm Bruun. Allerede i sitt første virkeår hadde fagkomitéen for sang avvirket ikke mindre enn femti møter.²⁶⁹ De konkrete resultatene av arbeidet ble offentliggjort i Det pædagogiske Selskabs organ *Maanedsskrift for Skolelærere og Opdragere*, som utkom i treårsperioden 1821-1823.²⁷⁰

At man også flere år etter innføringen av sang som eget skolefag klaget over mangelfull sangundervisning, hang også sammen med at en heller ikke var tilfreds med det musikalske nivået. Da Schiørring forfattet sin flengende kritikk av dansk menighetssang i 1785, var det på grunnlag av det han oppfattet som altfor stor grad av variasjon i kirkesangen. Det var altfor

---

²⁶⁷ Boye, *Musikens og Sangens Bidrag til Menneskets Forædling*, 63.

²⁶⁸ Larsen, Nørr, and Sonne, *Da skolen tog form*, 2:151–52. Enkelte skoler hadde ikke seminarieutdannede lærere før på 1880-tallet. Se også Ostenfeld, 'Psalmodikon i Danmark', 132.

²⁶⁹ Kyrre, *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar*, 63–64.

²⁷⁰ Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 5.

mange individuelle varianter «meere eller mindre afvigende fra Originalen (den eneste rette Maade)» – og de mange variasjonene gikk ut over konsentrasjonen, inderligheten og den religiøse andakten:

Hvor meget skulde da en andægtig Kristen for den almægtige og allestedsnærværende Guds Øine, i Samtale med Himmelens og Jordens høieste Herre om den allervigtigste Sag, sin Siels Salighed, torde fremkomme i Herrens Tempel med Halsen fuld af Triller og Musikens konstige manererer [...] – maatte det da ikke fordre saa megen musikalsk Opmærksomhed, at der ikke kunde blive mindste Plads for Andagten?²⁷¹

I likhet med Plum og Rist fastholdt Schiørring at sangen skulle være enkel, alvorsstemt og inderlig. Problemet var å sørge for at menigheten holdt seg til den korrekte standarden. Schiørrings eget løsningsforslag var å innføre sangøvelser og prøver i kirkene, der menigheten kunne komme og bli veiledet i den riktige syngemåten.²⁷² Ikke ulikt det som ble realiteten med skolelovene drøyt tjue år senere foreslo han også å etablere «Landsbye-Chor», der skoleelever kunne bidra til å veilede sangerne.²⁷³ Dessuten, argumenterte han, burde det utarbeides en veiledning til hvordan man skulle synge salmene riktig, og den skulle være «saa fattelig og tydelig, at enhver Skole-Discipel kunde forstaae den og veilede sig ved den til at synge en Psalm e nøiagtig.»²⁷⁴

Schiørrings bestrebelser angikk primært kirkesangen og stammer fra før skolekommisjonen ble satt ned. Lignende forventninger kan likevel spores i flere av lovene som ble utstedt i 1814. Både i loven for allmueskolen på landet så vel som i loven for skolene i kjøpstedene ble det fastsatt et minstekrav om at læreren skulle kunne synge «rigtigt og i en reen Tone.»²⁷⁵ Sangundervisningen måtte altså foregå etter visse standarder. Men i en utgivelse fra Det pædagogiske Selskabs fagkomité for sang fra 1823 – ni år etter skolelovene ble vedtatt – ble det slått fast at det forstas fantes store mangler ved sangundervisningen i den danske skolen:

Det kunde ikke vare længe, at en del af Hovedstadens Skolebestyrere og Folkelærere kom ugentligen sammen for at meddele hinanden deres Bemærkninger over deres fælles Fag, før der tydeligen yttredes de 3 ovennævnte Slags: der synges ikke, der synges uden Regl og Norm, der synges upassende Texter og Melodier.²⁷⁶

---

²⁷¹ Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 14. Oppfordringer til sterkere kontroll av kirkesangen hadde også kommet fra biskop Balle, som i 1785 argumenterte for at det burde «utstedes et Forbud mot at synge Psalmer paa ukendte Toner.» Se Balle, Betænkning, 13.02.1786, gjengitt i Nielsen, *Den evangelisk-kristelige Psalmebogs historie*, 23.

²⁷² Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 29.

²⁷³ Schiørring, 32.

²⁷⁴ Schiørring, 23.

²⁷⁵ Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 427.

²⁷⁶ Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 5.

Målsetningene om at det skulle synges etter visse normative standarder var altså ennå ikke nådd – ei heller var sang utbredt som fag i alle skoler. Det siste kan til dels tilskrives de økonomiske krisene Danmark gjennomgikk etter Napoleonskrigene. Men også i de skolene det ble sunget, ble det påpekt store mangler. Sangkomitéen antydet at hverken ambisjonen om å gi allmuen passende sanger eller målet om å fremme inderlig og andektig sang, slik blant annet Plum og Rist hadde framhevet, var blitt oppnådd. Den fastholdt at det var viktig å bekjempe skadelige elementer som «Forkert Smag og Egensind» under sangen. Formålet var klart: «I danske Kirker og danske Skoler bør læres nøie efter den der befalede Norm.»²⁷⁷

Sifferskrift og salmodikon – nye musikkpedagogiske teknologier

Spørsmålet var med hvilke midler man skulle oppnå dette. Allerede etter ett virkeår foreslo komitémedlemmene to midler den mente ville føre til stor forbedring av undervisningen. Det første var siffernoter, en form for musikalsk notasjon med tall de mente ville gjøre undervisningen enklere og mer effektiv. Det andre var intet mindre enn et helt nytt instrument beregnet på samspill og akkompagnement i klasserommet, nemlig salmodikonet.

Da sangkomitéen foreslo innføring av siffernotasjon i danske skoler, hadde systemet vært kjent i Danmark i flere tiår. Systemet hadde opprinnelse hos Rousseau, som i 1743 hadde publisert et forslag om en ny metode for å notere musikk med siffer.²⁷⁸ I 1789 hadde Schulz introdusert sin versjon av siffernotasjonen for et dansk publikum i Carl Friedrich Cramers kortlevde tidsskrift *Musik*.²⁷⁹ Også sanglærer Zinck hadde presentert samme system i sitt eget tidsskrift *Die nördliche Harfe* tolv år senere, og kort tid etter hadde siffersang blitt tatt i bruk ved brødrene Reventlows reformskoler og ved amtsprost Ejler Hammonds (1758-1822) prestegårdsseminarium i Brøndbyvester like utenfor København.²⁸⁰ Nå gikk Det pædagogiske Selskabs sangkomité inn for å prøve det ut i stor skala. En ny versjon av siffernoteskriften, utarbeidet av syngemester og musikk lærer Zincks tidligere elev Frederik Kretschmer stod på trykk i selskapets tidsskrift *Maanedsskrift for Skolelærere og Opdragere* i 1823. Worm Bruun presenterte også metoden i et separat skrift med 14 salmer som eksempler samme år.

Notasjonssystemet var enkelt. Foran melodien ble det spesifisert hvilken tone- og taktart melodien skulle synges etter. Tallene 1-7 angav tonehøyde i forhold til grunntonen, mens tallet

---

²⁷⁷ Bruun, 3.

²⁷⁸ Se Rousseau, Jean-Jacques, 'Letter to the "Mercure" on a New System of Musical Notation'. Rousseau, Jean-Jacques, 'Plan Regarding New Signs for Music'.

²⁷⁹ Schulz, 'Verbesserte Entwurf einer Musiktablatuur'.

²⁸⁰ Zinck, *Die nördliche Harfe*, 51–55; Bruun, *Anvisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder*, 2. Bruun nevnte det ikke i sin anvisning, men siffernotasjon var også blitt tatt i bruk i kretsen rundt pedagogen J. H. Pestalozzi i Sveits. Se Gruhn, *Geschichte der Musikerziehung*, 50.

0 indikerte en pause på to slag. Ikke helt ulikt vanlig noteskrift ble hevede halvtonetrinn angitt med et kors (†) mens senkede trinn ble angitt med tegnet b. Mulighetene for nøyaktig notasjon av rytme var mer begrensede. Et komma markerte midten av takten, og deretter måtte de syngende regne seg fram til om antallet stavelser på hver side indikerte halvnoter, åttendeler eller andre rytmeverdier.

Da Schiørring kritiserte salmesangen i 1785, hadde han fastholdt at det ikke under noen omstendigheter skulle spilles eller synges utenat, «thi dette forleder til Skiødesløshed og Afvigelser, altså til Skurren og Feil.»²⁸¹ Heller ikke sangkomitéen var i tvil om verdien av noter under sangundervisningen i skolen.²⁸² I et anonymt skrift utgitt som tillegg til *Maanedstidende for skolelærere og Opdragere* fra 1823 (forfatteren var etter alt å dømme Worm Bruun), ble det klaget over hvordan variasjon, ukyndighet og «Egensind» bidro til å forstyrre skolesangen. Med sifferskriften skulle det bli mye enklere å lære bort sang på en standardisert måte – og det effektivt.²⁸³ Forfatteren mente den var «12 Gange lettere end sædvanlig Nodeskrift.»²⁸⁴ I tillegg til å være billigere å trykke enn ordinær notasjon, trengte man sjelden mer enn en side for å an vise hvordan man skulle lese notasjonen. Da Worm Bruun samme år utgav en anvisning til hvordan man kunne bruke siffersang, viste han til hvordan lærerkollegaer hadde effektivisert og forbedret sangundervisningen gjennom å erstatte den tradisjonelle notasjonen: Frederik Kretschmer brukte nå «Maaneder, [på] hvad der før behøvedes Aar til» ved Det søsterlige Velgjørenheds Selskabs Skole i København, mens J. A. Bramsen hadde berettet om lignende erfaringer da han skulle lære sine elever ved St. Petri Pigeskole å synge trestemt.²⁸⁵ Foruten skoleringer i bruk av sifferskrift, ble sangkomitéens initiativ starten på en hektisk trykkevirksomhet. I løpet av det neste tiåret utkom det ikke mindre enn 17 sangbøker i siffernotasjon, hvorav langt på vei de fleste var utarbeidet av Worm Bruun selv. I 1825 utgav han en bearbeidelse av Zincks melodier til *Evangelisk-christelig Psalmebog* i en trestemmig

---

²⁸¹ Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 25.

²⁸² Dette var også tilfelle for Plum, som mente det var en selvfølge at Læreren «undervise Børnene i Noder, hvis han kan det.» Se Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 114.

²⁸³ Worm Bruun gav ikke eksplisitt uttrykk for det, men prisen var også fordelaktig. I de fleste tidligere sangbøker for skolen hadde man ikke trykket melodiene til sangtekstene, men heller angitt hvilken melodi teksten skulle synges etter. Konvensjonell notasjon var, framhevet kapellmester Schulz, komplisert å trykke og bidro til høye produksjonskostnader og stive priser. Som et resultat ble ofte melodier og tekster utgitt i to omganger. Dette var tilfelle både for Lütken og Bramsens visebøker, noe de aktivt kommenterte i forord til bøkene sine. Sifferskriften, framholdt Schulz, ville være trykketeknisk enklere og billigere – og det er ikke utenkelig at det samme hensynet også var tilstedeværende da Det pædagogiske Selskab brakte sifferskrift på banen på 1820-tallet. Se Schulz, 'Verbesserter Entwurf einer Musiktablatuur', 112–17.; Bramsen (red.), *Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler*, iv.; Andersen, *Melodier til O. D. Lütken's Huus- og Skole-Sangbog*, iii; Lütken, *Huus- og Skole-Sangbog*, ii.

²⁸⁴ Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 4.

²⁸⁵ Bruun, *Anviisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder*, 19.

utgave, og året etter kom også Bramsen med en utgave av sin skolesangbok.²⁸⁶

Et medium for overlevering av musikalsk materiale garanterte imidlertid ikke inderlig sang. Som vi så i det foregående, hadde representanter fra øvrigheten klaget over allmuens intonasjon under kirkesangen i mange år. Schiørring hadde omtalt viktigheten av et instrument som kunne «anføre andre til at synge riktig.»²⁸⁷ Også Worm Bruun fastslo at instrumentalt akkompagnement ville bidra til å hjelpe barna med «at synge Choralerne rigtig og reent.»²⁸⁸ Plum hadde vektlagt at skoleelevene måtte akkompagneres på fiolin når de sang.²⁸⁹ Men fiolin var hverken billig eller lett å lære. Da den norske musikeren Lars Roverud (1776-1850) foreslo å opprette et musikk institutt i Christiania i 1815, anslo han at det ville koste åtte riksbankdaler per fiolin, ti for en fløyte og 16 for en klarinett.²⁹⁰ Det praktiske problemet med å bruke instrumenter i undervisningen ble drøftet i 1802, hertug Frederik Christian av Augustenborg hadde kritisert skolekommisjonens forslag om at lærere kunne undervise barn i instrumentalmusikk, og pekte på manglende kompetanse og midler.²⁹¹ Selv om det var instrumentalundervisning og ikke akkompagnement hertugen diskuterte, var mange av problemene beslektede: Knappe ressurser og utilstrekkelige kunnskaper representerte et problem i sangundervisningen.

Salmodikonet representerte en praktisk løsning på mange av disse problemene. Instrumentet var blitt til i regi av «[Sang]Comitteens Sammenkomster», og ble lansert i et tilleggsskrift til *Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere* i 1823. Det bestod av en eller flere strenger spent over en resonnanskasse av tre, og skulle være «saa simpelt at forfærdige, at hver Snedker kan gjøre det efter.» Prisen for å lage det skulle heller ikke overskride en riksbankdaler.²⁹² «Dette sande Skoleinstrument», som det ble omtalt som i lanseringsskriftet, kunne både klimpres og spilles med bue.²⁹³ I motsetning til fiolinen, der det ville ta måneder eller år før man lærte å spille med god intonasjon, var instrumentet konstruert for å være lett å betjene, slik at man «neppe behøver Øvelse for at spille godt.»²⁹⁴ Hemmeligheten lå i et gripebrett som markerte avstanden mellom hver halvtone i en gitt skala. Dette gjorde det lett å

---

²⁸⁶ En fullstendig oversikt over alle utgivelser i siffernotasjon 1822-1837 er å finne i Ostenfeld, 'Psalmmodikon i Danmark', 155-56.

²⁸⁷ Schiørring, *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring*, 28.

²⁸⁸ Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 8.

²⁸⁹ Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 14.

²⁹⁰ Roverud, *Et Blik paa Musikens Tilstand i Norge*, 28.

²⁹¹ Friedrich Christian av Augustenborg, Betænkning til skolekommisjonen, 1802, gjengitt i Larsen, *Skolelovene af 1814*, 206.

²⁹² Bruun, *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814*, 8. Prisen for å lage et salmodikon kom altså på kun 1/8 av prisen Roverud noen år tidligere estimerte for innkjøp av en fiolin.

²⁹³ Bruun, 12.

²⁹⁴ Bruun, 10.

trykke riktig sted på strengen (ikke ulikt båndene på en moderne gitar), slik at en traff riktig tone. Hadde man behov for å synge sanger med en annen tonerekke, kunne det settes på ulike «Transpositionsstokke» som gjorde det mulig å finne riktige proposjoner raskt, selv om strengens opprinnelige grunntone ble stemt om, slik at det opprinnelige gripebrettet viste feil. Dermed skulle det være enkelt å tilpasse instrumentet hver enkelt sangs toneradius.²⁹⁵

Salmodikonet var altså billig å produsere, lett å betjene og enkelt å vedlikeholde. Og det kunne brukes på flere måter: Læreren kunne demonstrere vanskelige melodier og intervaller før skolebarna skulle synge, og la man til en ekstra streng, kunne man også få en fast harmonerende over- eller understemme som fulgte melodien slik at framføringen fikk et harmonisk grunnlag. Alternativt kunne man bruke flere salmodikon for å understøtte hver sin stemme under sangen.²⁹⁶ Ettersom instrumentet var enkelt å bruke og billig å produsere, kunne salmodikonet også gjøre det mulig å gi barna en grunnleggende form for instrumentalundervisning. Ved *Det Kongelige Opfostringshus* i København, der Worm Bruun selv var lærer, lot en elevene konstruere sine egne salmodikon og fikk dem til å spille koraler flerstemt.²⁹⁷ Worm Bruun og komitéen for sangens utbredelse arbeidet aktivt med å spre de nye metodene blant andre pedagoger. I 1824 ble det tilbudt gratis veiledning i bruk av salmodikon og siffernotasjon for lærere i København, der de deltakende i løpet av ni timer blant annet skulle lære å betjene salmodikonet med trestemt spill og kanon, samt å anrette en «Skolesangprotocol», der læreren kunne registrere elevenes musikalske framgang.²⁹⁸

Den danske musikkviteren Kirsten Ostenfeld har tolket innføringen av salmodikonet og sifferskriften som forsøk på å formalisere undervisningen, blant annet gjennom å snevre inn rommet for individuell fortolkning. Hun leser de to nyvinningene som uttrykk for «en mekanisk form for musikudøvelse, hvor det udelukkende drejer sig om at trykke fingeren ned udfor det ciffer på gripebrættet, som er angivet i ‘noderne’, og som ikke tolererer en friere rytmisk-melodisk udfoldelsesmåde.»²⁹⁹ Lissa Nicolajsen reproducerer denne påstanden ukritisk når hun skriver om «den mekaniske musikopfattelse, der ligger til grund for indførelse af psalmodikon i skolen.»³⁰⁰ Begge har rett i at det er naturlig å lese arbeidet for å innføre ny notasjon og et akkompagnerende instrument som et forsøk på å tilrettelegge og regulere musikkutøvelsen i skolestuene. Sifferskriften kunne formidle sanger skriftlig på en billig og effektiv måte, mens

---

²⁹⁵ Bruun, 22.

²⁹⁶ Bruun, 11.

²⁹⁷ Ostenfeld, ‘Psalmodikon i Danmark’, 138.

²⁹⁸ Bruun, Jens Worm. «Psalmodicon. Choralang.» I *Kjøbenhavns Skilderie*, 25.10.1824, gjengitt i Ostenfeld, 139–40.

²⁹⁹ Ostenfeld, 150.

³⁰⁰ Nicolajsen, *Sang i Landsbyskolen i 1800-Tallet*, 96.

akkompagnement på salmodikon med standardiserte gripebrett kunne understøtte en mer standardisert intonasjon. Ostenfeld og Nicolajsens fortolkning taper likevel forklaringskraft idet de impliserer at sangundervisningen som ble fremmet gjennom de to oppfinnelsene var for å fremme en pedantisk og regelstyrt «mekanisk» sangundervisning. Det var nettopp en slik form for musikkundervisning skolekomitéen og andre pedagogiske og musikalske aktører forsøkte å unngå. Både Rist og Plum hadde vært klare på at man måtte fremme en inderlig sangform og unngå at barna sang «med LigeGYldighed, og paa en maskinmæssig Maade.»³⁰¹ Ostenfelds «mekanisk[e] form for musikudøvelse» var ikke målet, men noe en aktivt forsøkte å unngå. Komitémedlem Zinck hadde tidligere betont betydningen av sang «udført af lidenskabelige Stemmer, med aandfulde Ord og i oplivende Udtryk.»³⁰² Sangkomitéen selv utstedte sågar et rundskriv der de advarte mot det de anså for å være kunstig sang i skolen.³⁰³ Snarere enn å tenke på sifferskriften og salmodikonet som tomme formalstrukturer som la bånd på sangen, er det mer nærliggende å lese de musikkpedagogiske eksperimentene som forsøk på å legge til rette for økt inderlighet og konsentrasjon. Sangen skulle fremme en andektig følelse hos elevene, og da ble uregulert ansett for å være ødeleggende. Sifferskriften skulle gjøre det lettere å gi en effektiv sangundervisning med gode resultater, mens salmodikonet skulle bidra til å ivareta den musikalske kvaliteten.

Hverken siffernotasjonen eller salmodikonet endte opp med å få langvarig utbredelse i danske skoler. Da Worm Bruun flyttet fra København til Aarhus i 1827, døde også virksomheten i sangkomitéen ut – og med det de musikkpedagogiske reformbestrebelsene som utgikk fra Det pædagogiske Selskab.³⁰⁴ Eksperimentene har likevel betydning, ikke bare fordi de viser oss hvordan det ble eksperimentert for å sikre en best mulig sangundervisning – men fordi den illustrerer hvordan en bestemt form for musikalsk praksis ble framdyrket og regulert i klasserommet. Ikke minst fikk salmodikon utbredelse annensteds: I Norge og Sverige fikk det en sentral plass i skoleundervisningen helt inn på 1870-tallet.³⁰⁵

Oversyn og kontroll – den innbyrdes undervisningsmetoden

Et av initiativene sangkomitéen var med på å drive fram, kom imidlertid til å leve videre i mange år etter den opphørte sin virksomhet. Sangkomitéen hadde nemlig også arbeidet for å fremme den såkalte innbyrdes undervisningsmetoden, som var blitt introdusert av

---

³⁰¹ Plum, *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne*, 110.

³⁰² Zinck, 'Over de Midlers Værd, ved hvilke Tonekunsten kan blive almeennyttig', 254.

³⁰³ Kyrre, *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar*, 65.

³⁰⁴ Ostenfeld, 'Psalmmodikon i Danmark', 141–44.

³⁰⁵ Ostenfeld, 150.

myndighetene i Danmark i 1819 etter inspirasjon fra britene Andrew Bell (1753-1832) og Joseph Lancaster (1778-1838). Metoden bygget på en idé om at undervisningen kunne effektiviseres gjennom at framskredne elever under lærerens overoppsyn kunne undervise andre. På denne måten kunne en lærer lede an undervisningen for mange andre – godt støttet opp av et sinnrikt system av plansjer, tabeller og nøyaktige tids- og metodeanvisninger til hvordan undervisningen skulle organiseres i klasserommet. Metoden var generell, men ble også forsøkt overført til sangfaget – og fra 1824 til 1841 var innbyrdes sangundervisning et fag på lærerseminariene.³⁰⁶ De mest nøyaktige metodeanvisningene stammer imidlertid ikke fra sangkomitéen selv, men en *Anviisning til Sang efter indbyrdes Underviisning*, som ble utgitt anonymt i 1831. Forfatteren – underveis antydes det at teksten var ført i pennen av komponisten Rudolph Bay (1791-1856) – angir hvordan sangundervisningen skulle planlegges ned til minste detalj.³⁰⁷ Læreren ble oppfordret til å føre liste over toneradiusen på barnas sangstemmer, samt hvor sterkt og svakt, falskt eller rent hver enkelt elev var i stand til å synge.³⁰⁸ Deretter skulle læreren velge ut et sett «Bihjælpere» – altså de læreren anså for å være «de af Naturen best begavede Børn» – som igjen skulle lede grupper på fire til seks elever.³⁰⁹ Undervisningen skulle foregå ved hjelp av 48 tabeller, der barna gruppevis skulle lære musikkteoretiske prinsipper gjennom praktiske øvelser. Undervisningen ble nøye regulert gjennom lærerens signaler, og et utkast til en timeplan viser ikke bare hvordan alt i sangtimen skulle være planlagt ned på minuttnivå, men også detaljerte anvisninger for skolebarnas fysiske plassering og atferd i klasserommet underveis i timen. De første fire minuttene skulle barna synge en salme stående, før de gikk til de oppstilte tabellene syngende. Deretter skulle de ulike gruppene bruke tjue minutter på undervisning oppstilt rundt hver sin tabell, før de på tre minutter atter skulle gå syngende tilbake til pulten. Her skulle det skrives noter etter bihjelperen og lærerens diktat i 22 minutter, før man etter fire minutters «Echosang» (der elevene gjentok det læreren sang) gikk syngende opp mot veggen, der timen ble avsluttet og klassen oppløst.³¹⁰

Tatt i betraktning at det ble lagt så stor vekt på registrering og detaljregulering er det ikke overraskende at metoden tradisjonelt er blitt fortolket som et paradeeksempel på disiplinering. Foucault framhever den som et eksempel på tiltagende overvåkning og kontroll i *Overvåkning og straff* (1975), og denne fortolkningen har senere blitt reproduisert i danske

---

³⁰⁶ Nicolajsen, *Sang i Landsbyskolen i 1800-Tallet*, 100.

³⁰⁷ Det opplyses blant annet om at Bay hadde blitt sendt på studiereise til Paris året i forveien. Også Lissa Nicolajsen omtaler Bay som forfatter.

³⁰⁸ [Bay], *Anviisning til Sang efter indbyrdes Underviisning, for Almue- og Borger-Skolerne i Danmark*, 7.

³⁰⁹ [Bay], 8–9.

³¹⁰ [Bay], 43–44.

skolehistoriske analyser av Claus Munch Drejer, Jesper Eckhardt Larsen og Niels Reeh.³¹¹ Men om dette var en metode som vektla regulering og disiplin, var det også en form for kontroll som skulle appellere til barnas subjektive innlevelse. I Bays metodeanvisning var det et uttalt mål at undervisningen skulle «vække hellig Andagt eller uskyldig Glæde.»³¹² Den ytre kontrollen skulle kombineres med følelsesmessig investering. At den innbyrdes undervisningsmetoden representerte en enda sterkere regulering av barnas tilegnelsesprosess, betyr heller ikke at den stod på kant med idealet om inderlighet under sangen.

Delkonklusjon

I dette kapitlet har jeg undersøkt hvilke normer og idealer som ble tilskrevet den musikalske utøvelsen i klasserommet. Med utgangspunkt i lærermanualer har jeg vist at det fantes en forventning om at det måtte skapes et rom for inderlighet når det ble sunget i skolestuene. Læreren måtte sørge for at allmuebarna var fullstendig innforlivet med det de sang – både i form av at de måtte forstå det tekstlige budskapet, men også ved at de måtte være følelsesmessig investert. Dette er nærliggende å lese som ledd i en subjektiveringsprosess, der læreren var ment å etterstrebe en kontroll med barnas egen innlevelse og ettertanke, slik at budskapet ble ettertrykkelig internalisert. Å oppnå målet om sang med inderlighet og høyspent konsentrasjon var imidlertid lettere sagt enn gjort. Det hadde blitt klaget på uregelmessigheter og stygg sang i mange år – særlig i forbindelse med gudstjenestene i kirken – og dette ble ansett for å forstyrre andakten.

For å utjevne uregelmessigheter og sikre en sterkere standard forsøkte sangkomitéen i Det pædagogiske Selskab å innføre to musikkpedagogiske teknologier. Sifferskriften skulle bidra til å gi en billigere og mer effektiv overlevering av musikalsk materiale, mens salmodikonet var ment å bidra til at det ble sunget etter en sterkere standard. På samme tid begynte man også å eksperimentere med den innbyrdes undervisningsmetoden. Her viser metodeanvisninger at sangtimene ble regulert og kontrollert ned til minste detalj. At det ble lagt stor vekt på standarder og disiplin betyr imidlertid ikke at man gikk bort fra idealene om følelsesmessig investering. Snarere er det naturlig å lese de musikkpedagogiske eksperimentene – og da særlig sifferskrift og salmodikon – som forsøk på å understøtte de ytre rammene for sangen, og her forble inderlighet og konsentrasjon sentrale mål.

---

³¹¹ Foucault, Michel, *Overvåkning og straff*, 134–35; Drejer, Reeh, and Larsen, 'Indførelsen af den indbyrdes undervisningsmetode'.

³¹² [Bay], *Anviisning til Sang efter indbyrdes Underviisning, for Almue- og Borger-Skolerne i Danmark*, 4.

Konklusjon

Sangkomitéen hadde arbeidet etter lignende estetiske og moraldidaktiske idealer som Schulz hadde argumentert for over tredve år tidligere. Den bakenforliggende tanken hadde vært at sang kunne bidra til å kultivere allmuen moralsk, samtidig som den kunne formidle og innprente visse tanke- og handlingsmønstre. Sangene var blitt skrevet i en enkel strofisk form, med vekt på entydig og lettfattelig innhold. Kort etter at sangkomitéens virksomhet opphørte mot slutten av 1820-tallet, kom de første tegnene til at den rådende tankegangen rundt sangens estetiske og moraldidaktiske funksjoner var i ferd med å bli erstattet av et mer nasjonalromantisk tankemønster. Som Kirsten Byberg har påpekt i en analyse av dansk sangkultur 1840-1910, foregikk ikke dette skiftet fra en opplysningsestetikk til en nasjonalromantisk sangtradisjon i brudd, men som en gradvis overgang.³¹³ Da komponisten Andreas Peter Berggreen (1801-1880) gav ut *Sange til Skolebrug* for tre stemmer i 14 hefter mellom 1834 og 1876 ble innslaget av romantiske diktere stadig sterkere, med mer vekt på mytologisk innhold, og mindre vekt på dyd og lykkسالighet.³¹⁴ Opplysningsdikterne forsvant riktignok ikke helt – og Berggreen gav aldri slipp på sangbare melodier med en enkel og oversiktlig stemmeføring. Men et skifte fra opplysningstidas estetiske idealer om tekstlig klarhet og entydighet var skjedd. Tekstene hadde et mer høystemt preg, og var mindre entydig moraliserende og belærende. Nå fikk også folkesangen, i betydningen traderte melodier og tekster, større innpass. I 1847 utgav N. F. S. Grundtvig *Danske Kæmbe-Viser til Skole-Brug*, med 72 innsamlede og bearbejdede folkeviser.

Hvorvidt man også tenkte likt om sangens iboende følelsesmessige og moraldidaktiske funksjoner, er mer usikkert. Da Berggreen skrev forordet til sitt første hefte med skolesanger i 1834, pekte han fortsatt på sangen som «et kraftigt Middel til at virke paa Børnenes Gemyt» med henvisninger til Schulz og Zinck, og i forordet til sine tonesettinger av et sett *Fædrelandshistoriske Digte* i 1840 pekte han på «dannende Indflydelse paa dets [folkets]

---

³¹³ Byberg, 'Højskolen og den folkelige sangtradition ca. 1840- 1910', 22.

³¹⁴ Clausen, *Dansk folkesang gennem 150 år*, 108.

sædelige Tilstand.»³¹⁵ Grundtvigs forord til *Danske Kæmbe-Viser* inneholdt derimot ingen referanser til sangens moraldidaktiske egenskaper. I stedet ble det vektlagt hvordan skolesangen burde «vække og nære det Folkelige hos den opvoxende Slægt.»³¹⁶ Det samme var tilfelle da dikteren Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) utgav et sett med sju *Gadeviser* i 1849. Formålserklæringene om sangens moralske eller følelsesmessige innvirkning var falt bort til fordel for en nasjonalromantisk målsetning om å framstille «noget, der svarer til National-Charakteren.»³¹⁷ Om sangen fremdeles til en viss grad ble tilskrevet den samme moralske og følelsesmessige betydningen den hadde hatt i tiårene rundt 1800, var det nå med andre fortegn. Den skulle ikke lenger bare oppdra og kultivere folket moralsk, men uttrykke dets karakter og egenart, riktignok i en idealisert form.

Da Grundtvig og Heiberg utgav sine viser, var det allerede gått nærmere seksti år fra skolekommisjonen hadde blitt satt ned for å forberede en større reform av det danske skolevesenet. Like lang tid var gått siden Schulz først publiserte sine *Tanker over Musikens Virkning*. I denne perioden hadde sang vokst fram som en sentral del av undervisningen i den danske allmueskolen. Selv om det også var blitt sunget salmer i skole- og konfirmasjonsundervisningen tidligere, vitner estetiske og politiske diskusjoner om at sangen nå hadde fått en mye bredere og viktigere rolle. Bakgrunnen var at det var oppstått en interesse for hvordan den kunne brukes til å subjektivere allmuen. Sangen skulle bidra til å forme folket.

Det er dette – hvordan skolesang kunne brukes til å subjektivere den danske allmuen – som har vært tema for denne oppgaven. I kapittel I undersøkte jeg de estetiske diskursene og idealene tilknyttet sangen. Her viste jeg at sang ble forbundet med følelser, og derigjennom også moralsk karakterdannelse. Men, som jeg viste med eksemplene Schulz og Sulzer, tok ikke dette kun form av en oppfordring til individuell dannelse. Det oppstod et politisk krav om at de skjønne kunster – og da i særlig grad sangen skulle spres for å bidra til moralsk foredling. Oppfordringene til at staten skulle ta affære ble gjentatt en rekke ganger i tidsskriftsinnlegg, bøker og andre trykksaker i tiårene rundt 1800. Samtidig hadde sangprodusenter begynt å skrive viser med moraldidaktisk innhold som skulle bidra til å erstatte de angivelig usedelige skillingsvisene som ble solgt og sunget i gatene. Allmuens sangvaner var i ferd med å bli gjenstand for myndighetenes og sangprodusentenes interesse.

---

³¹⁵ Berggreen, *Sange til Skolebrug, udsatte for tre Stemmer*, 1:vi; Berggreen, *Melodier til de af 'Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug' udgivne fædrelandshistoriske Digte*, 1840, v.

³¹⁶ Grundtvig, *Danske Kæmpeviser til Skole-Brug*, viii.

³¹⁷ Heiberg, *Gadeviser*, 1:iii.

Myndighetenes egen rolle var tema i kapittel II, der jeg undersøkte sangens institusjonelle og pedagogiske rolle under skolereformene. Her argumenterte jeg for at sangen var sentral, ikke bare i form av at de vordende lærerne skulle få musikkundervisning på de nyanlagte lærerseminariene eller at faget ble fastsatt ved lov i 1814, men også fordi den hadde enkelte pedagogiske fortrinn: Sang bidro til å forsterke inntrykket av det sungne i sangtekstene. Nettopp sangtekstene ble tema i de to påfølgende kapitlene, der jeg drøftet hvordan de skulle bidra til å understøtte og implementere henholdsvis en moral- og religionsforståelse og en politisk identitet. Salmeboka var den eneste sangboka det var fastsatt ved lov at man skulle bruke i allmueskolen på landet, og i 1798 gav myndighetene ut en ny *Evangelisk-christelig Psalmebog*. Her ble det lagt vekt på størst mulig grad av entydighet, slik at allmuen ble opplært i den riktige tro og ikke endte i religiøs villfarelse og overtro. Andre, mer verdslige sanger formidlet moral i en narrativ eksempelform. En rekke arbeidssanger viser også at det var tenkt at allmuebarna skulle internalisere en form for arbeidsetikk som tjente den dansk-norske økonomien. I kapittel IV var det det bredere samfunnsperspektivet som var tema, nærmere bestemt hvordan sangene skulle fremme en helstatspatriotisk identitetsforståelse hos barna. Skolesangene skulle virke politisk integrerende ved at den understøttet et fellesskap av borgere i den dansk-norske staten, men også sosialt stratifiserende og konserverende i form av at de fremmet identiteter knyttet til hver enkelt stand.

Pedagoger og skolereformatorer tok heller ikke den musikalske utøvelsen i klasserommet for gitt. Dette var tema for siste kapittel, der jeg undersøkte hvilke pedagogiske og estetiske normer som ble knyttet til sangundervisningen. Her demonstrerte jeg både at det ble lagt vekt på følelsesmessig inderlighet og konsentrasjon mens barna sang og at disse idealene ble knyttet opp mot bestemte idealer til den musikalske framførelsen. For å fremme sangundervisningen og for å realisere de musikalske idealene arbeidet sangkomitéen i Det pædagogiske Selskab på første halvdel av 1820-tallet med nye musikkpedagogiske teknologier, som sifferskrift og salmodikon. At det ble lagt vekt på å regulere undervisningen, kommer også klart fram av eksemplet med den innbyrdes undervisningsmetoden, der selv barnas fysiske posisjon under sangundervisningen i skolestua ble kontrollert ned til minste detalj.

Gjennom hele oppgaven har det vært et underliggende argument om at skolesangene representerte en form for subjektivering. De skulle bidra til å forme allmuebarnas selvforståelse og handlemønster. Dette kunne skje gjennom flere midler, men først og fremst gjennom følelsene. «At regiere over Hierterne, hvilket Herredømme er saa skiønt som dette?», skrev

Laurits Engelstoft i 1808.³¹⁸ I likhet med mange andre vektla han sangenes følelsmessige potensial. Sang ble ansett for å ha iboende følellesframkallende egenskaper, og disse kunne igjen gi grobunn for styrket moral. Men følsomheten ble ikke bare diskutert på et overordnet estetisk nivå. Skolesangtekstene inneholdt en rekke følelsesuttrykk som indikerte at allmuebarna skulle oppleve en følelsmessig identifikasjon i møte med det de sang om – ofte i en førstepersonsform der det ble framhevet hvilken glede man fant i å følge tekstenes moraldidaktiske, politiske eller religiøse budskap. Sangprodusenter og myndighetene var også opptatt av at budskapet skulle nå fram i en mest mulig enkel og utvetydig form. Sangtekstene bærer preg av et enkelt, klart språk. Klarest kommer dette til uttrykk i diskusjonene rundt utarbeidelsen av *Evangelisk-christelig Psalmebog*, der det ble framhevet hvordan salmene måtte være rensket for alt som kunne føre til misforståelser. Ikke minst gjaldt dette for utøvelsen, der det ble lagt vekt på at det skulle synges med høyspent konsentrasjon og inderlig innlevelse i det som ble sunget.

Samlet sett er det nærliggende å forstå skolesangen både som et middel til opplysning og moralsk kultivering, men på samme tid også en form for kontroll. Aktører med mer eller mindre nær forbindelse til et ekspanderende statsapparat forsøkte ikke bare å regulere allmuens handlemønster gjennom direkte maktbruk, men indirekte, ved å subjektivere og forme deres egenrefleksjon og selvforståelse. De syngende elevene skulle ikke bare arbeide hardt, men selv være drevet av virketrang. Allmuebarna skulle heller ikke bare handle som lydige borgere, men selv ha en internalisert samfunnsforståelse i tråd med myndighetenes og sangprodusentenes eget samfunns- og verdisyn.

Med dette har jeg også demonstrert betydningen funksjonsetetikk – eller brukskunst, for å bruke en annen betegnelse – har som forskningsobjekt. Skolesangene var ikke høyverdige kunstprodukt. Likevel var de fundert på et sett gjennomtenkte estetiske og ideologiske premisser, som igjen hang sammen med at de skulle nå ut til og påvirke en stor samfunnsgruppe. Ettersom sangene var sterkt tilknyttet sin samfunnsfunksjon som verktøy for subjektivering og disiplin, reflekterer de også bredere ideologiske, sosiale og kulturelle forhold. Dette gjør bruksetetiske kilder, og da især moraldidaktiske kunstuttrykk, særlig interessante som objekt for videre studier og forskning.

---

³¹⁸ Engelstoft, *Tanker om Nationalopdragelsen*, 115.

Bibliografi

Primærkilder

- Abrahamson, Werner Hans Frederik. *Aarsagen, Hensigten og Virkningen*. København: Johan Rudolph Thiele, 1790.
- Andersen, Rasmus. *Melodier til O. D. Lütken's Huus- og Skole-Sangbog udsatte trestemmigt for sang*. København: C. C. Loses Forlag, 1819.
- Balle, Nicolai Edinger. *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler*. Første oplag. København: Hofbogtrykker Johan Frederik Schultz, 1791.
- Balle, Nicolai Edinger, Hans Frederik Werner Abrahamson, Ove Malling, Knud Lyhne Rahbek, Edward Storm, og Hans Vilhelm Riber, red. *Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*. Christiania: Opfostringshusets Forlag, 1818.
- [Bay, Rudolph]. *Anviisning til Sang efter indbyrdes Underviisning, for Almue- og Borger Skolerne i Danmark*. København: Andreas Seidelin, 1831.
- Berggreen, Andreas Peter. *Melodier til de af 'Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug' udgivne fædrelandshistoriske Digte*. København: C. C. Lose & Olsens Forlag, 1840.
- , red. *Melodier til de af 'Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug' udgivne fædrelandshistoriske Digte*. København: C. C. Lose & Olsens Forlag, 1840.
- . *Sange til Skolebrug, udsatte for tre Stemmer*. Vol. 1. Sange til Skolebrug. København: C.A. Reitzel, 1834.
- Bobé, Louis, red. *Grev Johan Ludvig Reventlows Breve i Udvalg*. Vol. 2. Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds i Tidsrummet 1770-1827. København: Lehmann & Stages Forlag, 1896.
- Boye, Johannes. *Musikens og Sangens Bidrag til Menneskets Forædling*. København: Cancellie-Assessor P. S. Martin, 1824.

- Bramsen, Jens Andreas, red. *Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler*. København: Johan Frederik Schulz, 1815.
- Bruun, Jens Worm. *Anviisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder*. Andet forbedrede Oplag. København: Wahlske Boglade, 1823.
- . *Skolesang, befalet ved Forordningen af 1814, vil finde Befordringsmidler ved Ziffernodeskrivt og ved det musikalske Instrument, Psalmodicon*. København: Musikhandler Loses Forlag, 1823.
- Bunkeflod, Hans Christian. *Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland*. Første oplag. København: Brødrene Berlings Skrifter, 1783.
- . *Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sielland*. 4. og forøgede Oplag. København: Brødrene Berlings Skrifter, 1801.
- Cramer, Carl Friedrich. '19. Freytag'. *Musik*, 1788.
- Eilschow, Frederik Christian. *Philosophiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting indeholdende Betragtninger*. København: Cristoph Georg Glasing, 1748.
- Engelstoft, Laurits. *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskiærlighed*. København: Gyldendal, 1808.
- Fedderson, Jakob Friderich. *Jacob Friderich Feddersens christelige Sædelære for Borgeren og Landmanden*. Oversatt av Friderich Christian von Haven. København: Peder Horrebøw, 1784.
- Friedel. 'Fragmenter: Af Skuespiller Friedel. Oversatte af det Tyske'. *Bibliothek for Skuespiller- og Musikelskere*, 1784.
- Frimann, Claus. *Almuens Sanger*. København: Gyldendals Forlag, 1790.
- Funke, Carl Phillip. *Læsebog for Borgerskoler*. Oversatt av Johan Werfel. Vol. 1. København: C. L. Buchs Forlag, 1797.
- Grundtvig, Nikolai Frederik Severin. *Danske Kæmpeviser til Skole-Brug*. København: C.A. Reitzel, 1847.
- . 'Hr. Sandsiger!' *Sandsigeren*, 1811.

- Hansen, Peder. 'Musikkens Indflydelse paa den unge Statsborger til hans heldige Dannelse'. I *Noticer for Musiklibhavere*, redigert av Johan Hendrich Bärens, 110–23. København: L. Thiesens Forlag, 1811.
- Heiberg, Johan Ludvig. *Gadeviser*. Vol. 1. København: C. A. Reitzels Forlag, 1849.
- Heiberg, Ludvig. *Grækernes og Romernes Musik betragtet som et Dannelses-Middel i Opdragelsen, der fortæner at benyttes ogsaa i vore offentlige lærde Skoler*. Odense: S. Hempel, 1812.
- Hjort, Victor Christian. *Sange for unge Piger, især med hensyn til offentlige Arbejdsskoler*. København: Hofboghandler S. Poulsens Forlag, 1799.
- Hjort, Viktor Kristian. *Sangbog for Haandværksstanden til Brug i Søndagsskolerne*. København: Johan Frederik Schulz, 1809.
- Jensen, Jens. *Historiske efterretninger om Det Blaagaard-Jonstrupske seminarium fra dets stiftelse indtil denne tid: meddeelte, i anledning af dets jubelfest den 15de marts 1841*. København: Reitzel, 1841.
- Kofod, Børge Poscholan. *Musikens Indflydelse paa Mennesket. Bidrag til et filosofisk historisk Forsøg*. København: Gyldendal, 1804.
- Kunzen, Friederich Ludwig Aemilius. *Viser og lyriske Sange satte i Musik*. København: August Friderich Stein, 1786.
- Larsen, Joakim. *Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssig fremstillet*. København: J. H. Schulz' Forlagsboghandel, 1914.
- Lütken, Otto Diderik, red. *Huus- og Skole-Sangbog eller 266 lystige og alvorlige Viser og Sange, samlede for Venner af uskyldig Munterhed og ægte Dyd og især for brave Skolelærere og flinke Skolebørn*. København: Th. E. Rangel, 1818.
- Münter, Fredrik. *Forsøg til en Anvisning for Lærerne ved Skoleholder-Seminarierne*. København: E. Møller, 1804.
- Niemeyer, August Hermann. *Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning. For Forældre, Huuslærere og Skolemænd*. Oversatt av Frederik Høegh Guldberg. Tredje forbedrede og meget forøgede Udgave. Vol. 1. København: Prosts og Storchs Forlag, 1800.

- Plum, Frederik. *Haandbog for Lærere og Opsynsmænd ved Borger- og Almue-Skolerne: en frie Omarbejdelse af Riemanns Beschreibung der Reckanschen Schule*. Odense: S. Hempel, 1802.
- Rist, Johann Cristoph Friedrich. *J. C. F. Rists, Pastor i Niendorf, i Herskabet Pinneberg, Anviisning for Skolemestere i de lavere Skoler til deres Embeds rette Førelse. Oversat, efter Befaling af den kongelige Kommission for det almindelige Skolevæsen i Danmark*. Oversatt av Lauritz Hasse. København: Johan Friederich Schulz, 1794.
- Rothe, Tyge. *Tanker om Kiærlighed til Fædrenelandet*. København: Nicolaus Møller, 1759.
- Rousseau, Jean-Jacques. 'Letter to the "Mercure" on a New System of Musical Notation'. I *Essay on the Origin of Languages and Writings Related to Music*, oversatt av Scott, John, 7:21–26. The Collected Writings of Rousseau. Hanover; London: University Press of New England, 1998.
- . 'Plan Regarding New Signs for Music'. I *Essay on the Origin of Languages and Writings Related to Music*, oversatt av John Scott, 7:1–20. The Collected Writings of Rousseau. Hanover; London: University Press of New England, 1998.
- Roverud, Lars. *Et Blik paa Musikens Tilstand i Norge: med Forslag til dens almindelige Udbredelse i Landet, ved et Instituts Anlæg i Christiania. Musikk*. Christiania: Trykt paa Forfatterens Forlag hos Chr. Grøndahl, 1815.
- [Ryge, Immanuel Christian]. *Plan til et musikalsk Academie i Kiøbenhavn*. København: Johan Frederik Schulz, 1786.
- Schiørring, Niels. *Forslag til Kirke-Sangens Forbedring saavel i Kiøbstæder som Landsbyer, med indstrøede Bemærkninger om Bede- og Sørge-Sanges Ælde, og om Kirke-Musikens nærværende Indretning*. København: P. Horrebow, 1785.
- Schulz, Johann Abraham Peter. *Gedanken über den Einfluss der Musik auf die Bildung eines Volkes, und über deren Einführung in den Schulen der königl. dänischen Staaten*. København: Christian Gottlob Prost, 1790.
- . *Lieder im Volkston, bey dem Claviere zu singen. Erster Theil, zweyte verbesserte Auflage*. Berlin: George Jakob Decker, 1785.

- _____. 'Singen'. I *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, redigert av Sulzer, Johann Georg, 2:1075–78. Leipzig: M. G. Weidemanns Erben und Reich, 1774. URL: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771/A/Singen>. Lest 08.06.2021.
- _____, Johann Abraham Peter. 'Verbesserter Entwurf einer Musiktablatuur, zum Gebrauch in musikalischen Schriften, und zur Beförderung der Bekanntmachung vollständiger Partituren.' Redigert av Carl Friedrich Cramer. *Musik* 1, no. 1 (1789): 111–28.
- Schulz, Johann Abraham Peter og Kirnberger. 'Musik'. I *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, Redigert av Sulzer, Johann Georg, 2:780–91. Leipzig: M. G. Weidemanns Erben und Reich, 1774. URL: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771/A/Musik?hl=musik>. Lest 08.06.2021.
- Sulzer, Johann Georg, ed. 'Empfindung (Schöne Künste)'. I *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, 1:311–16. Leipzig: M. G. Weidemanns Erben und Reich, 1771. URL: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771/A/Empfindung?hl=empfindung>. Lest 08.06.2021.
- _____, ed. 'Instrumentalmusik'. I *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, 1:558–60. Leipzig: M. G. Weidemanns Erben und Reich, 1771. URL: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771/A/Instrumentalmusik>. Lest 08.06.2021.
- _____, ed. 'Künste; Schöne Künste'. I *Allgemeine Theorie der Schönen Künste*, 2:609–25. Leipzig: M. G. Weidemanns Erben und Reich, 1774. URL: <http://www.zeno.org/Sulzer-1771/A/K%C3%BCnste;+Sch%C3%B6ne+K%C3%BCnste?hl=schone+kunste>. Lest 08.06.2021.
- Tauber, Johan Henrik. 'Sang og Tegning som Forædlelses Midler for unge Mennesker i Almindelighed, og for den studerende Ungdom i særdeleshed'. *Maanedskriftet Iris*, oktober 1792.
- Ussing, Henrich. *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater, med dens vigtigste Fordele og Mangler samt muelige Forbedringer*. Vol. 4. Sorø: Paa forfatterens forlag trykt hos J. L. Lindgrens Enke, 1788.
- Zetlitz, Jens. *Psalmer*. København: Matthias Seest, 1795.
- Zinck, Hardenack Otto Conrad. 'Bidrag til Tonekonstens Fremme og pædagogiske Anvendelse'. *Minerva*, 1804.

- . *Die nördliche Harfe: ein Versuch in Fragmenten und Skizzen über Musik und ihre Anwendung im Norden, mit Noten.* København: N. Möller & Søn, 1801.
- . *Koral-Melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog.* København: Det kongelige Vajsenhuses Forlag, 1801.
- . *Ledetraad til Forelæsninger over den praktiske Musik.* København: N. Möller & Søn, 1805.
- . ‘Over de Midlers Værd, ved hvilke Tonekunsten kan blive almeennyttig. Helliget alle dem, der forestaae Skolerne, Opdragelses-Indretningerne og Musikvæsnet i Dannemark.’ *For Sandhed. Et Fierdingaarsskrift*, 1798.
- . ‘Subskriptions-Indbydelse til af fremme et dansk musikalsk-litterairt Tidsskrift, under Titel: Den nordlige Harpe; under Professor Zincks Opsyn, som Udgiver og Redaktör.

Forskningslitteratur

- Aarsbo, Jens. *Dansk Skolesang i det 16.-18. Aarhundrede: Bidrag til dansk Provinsmusiks Historie*. Vor Ungdom. København: Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag, 1906.
- Andersen, Anette Storli. 'Deus ex machina? Henrik Ibsen og teatret i norsk offentlighet, 1780 1864'. PhD-avhandling, Universitetet i Oslo, 2010.
- Arnfred, Knud. 'Sang bliver et skolefag. Træk af skolesangens historie i I. halvdel af det 19. århundrede'. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 5 (1971): 22.
- Berg, Sigurd. *Træk af dansk musikpædagogiks historie. Festskrift i anledning af musikpædagogisk forenings 50 aars jubileum*. København: Musikpædagogisk Forening, 1948.
- Blom, Ådel Gjøstein. *Folkeviser i arbeidslivet. En analyse av visenes funksjon*. Oslo: Universitetsforlaget, 1977.
- Bregnsbo, Michael. 'Samfundsorden og Statsmagt set fra Prædikestolen'. PhD-avhandling, Københavns Universitet, 1993.
- Byberg, Kirsten. 'Højskolen og den folkelige sangtradition ca. 1840- 1910'. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 6 (1973): 34.
- Clausen, Karl. *Dansk folkesang gennem 150 år*. Statsradiofoniens grundbøger. København: Fremad, 1958.
- Dag Thorkildsen. 'Skandinavisk strid om katekisme, salmebok og lesebok i det 19. århundre med hovedvekt på Norge'. *Teologisk tidsskrift* 9, no. 1 (2020): 6–19.
- Dahlhaus, Carl. *Die Idee der absoluten Musik*. Kassel: Bärenreiter, 1978.
- Damsholt, Tine. *Fædrelandskærlighed og borgerdyd: patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del av 1700-tallet*. København: Museum Tusulanum, 2000.
- Drejer, Claus Munch, Niels Reeh, og Jesper Eckhardt Larsen. 'Indførelsen af den indbyrdes undervisningsmetode i Danmark, dens konkrete udformning som disciplinær teknik i klasselokalet og dens internationale variationer'. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 48 (2014): 25.

- Efland, Arthur. 'Pestalozzi and 19th Century Music Education'. *International Journal of Music Education* 3, no. 1 (1984): 21–25.
- Eliassen, Knut Ove. 'Sanselighetens århundre - en innledning'. I *Frihetens århundre*, redigert av Knut Ove Eliassen og Svein Eirik Fauskevåg, 4:7–25. Frihetens århundre. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2001.
- Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab: de patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusulanum, 2010.
- Eriksen, Anne. *Livets læremester: historiske kunnskapstradisjoner 1650-1840*. Oslo: Pax forlag, 2020.
- Eriksen, Anne, Anne Birgitte Rønning, og Ellen Krefting. 'Eksemplets makt'. I *Eksemplets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, redigert av Anne Birgitte Rønning, Eriksen, Anne, and Krefting, Ellen. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2012.
- Feldbæk, Ole. 'Kærlighed til fædrelandet. 1700-tallets nationale selvforståelse'. *Fortid og Nutid* 31, no. 1 (1984).
- . 'Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og Lærebøger'. I *Et yndigt land*, 2:253–325. Dansk identitetshistorie. København: C. A. Reitzels Forlag, 1991.
- Feldbæk, Ole og Vibeke Winge. 'Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation'. I *Et yndigt land*, redigert av Ole Feldbæk, 2:9–109. Dansk identitetshistorie. København: C. A. Reitzels Forlag, 1991.
- Fjord Jensen, Johan. *Patriotismens tid 1746-1807*. Vol. 4. Dansk litteraturhistorie. København: Gyldendal, 1983.
- Foucault, Michel. *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*. Oversatt av Dag Østerberg. Tredje utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1999.
- . 'The Subject and Power'. *Critical Inquiry* 8, no. 4 (1982): 777–95.
- Gelbart, Matthew. *The Invention of 'Folk Music' and 'Art Music': Emerging Categories from Ossian to Wagner*. New Perspectives in Music History and Criticism. Cambridge: University Press, 2007.

- Glenthøj, Rasmus. 'Portal Til Den Nationale Skole i Danmark. Laurits Engelstoft Om Opdragelse Til "Almeenaand Og Fædrelandskjærlighed"'. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 39 (2005): 15.
- . *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og efter 1814*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2012.
- Gramit, David. *Cultivating Music. The Aspirations, Interests, and Limits of German Music Culture, 1770-1848*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2002.
- Gross, Steffen. 'The Neglected Programme of Aesthetics'. *British Journal of Aesthetics* 42, no. 4 (2002): 403–14.
- Gruhn, Wilfried. *Geschichte der Musikerziehung. Eine Kultur- und Sozialgeschichte vom Gesangunterricht der Aufklärungspädagogik zu ästhetisch-kultureller Bildung*. Hofheim: Wolke Verlag, 1993.
- Henningsen, Peter. *I sansernes vold: bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*. Vol. 2. Auning: Landbohistorisk Selskab, 2006.
- . *I sansernes vold: bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*. Vol. 1. Auning: Landbohistorisk Selskab, 2006.
- Høgel, Sten. *Johann Abraham Peter Schulz. Den folkelige fællessangs far*. København: Forlaget Multivers, 2020.
- Johnson, James H. *Listening in Paris: A Cultural History*. Studies on the History of Society and Culture 21. Berkeley: University of California Press, 1995.
- Johnsson, Bengt. *Den danske skolemusiks historie indtil 1739*. København: G. E. C. Gads forlag, 1973.
- Julian von Pulikowski. *Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum. Ein Stück deutscher Geistesgeschichte*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1933.
- Kim, Mi-Young. *Das Ideal der Einfachheit im Lied von der Berliner Liederschule bis zu Brahms*. Vol. 192. Kölner Beiträge zur Musikforschung. Kassel: Gustav Bosse Verlag, 1995.

- Kjærgaard, Jørgen og Peter Weincke. *Danske salme- og koralbøger. En introduktion*. København: Forlaget Anis, 2013.
- Kornerup, Bjørn. 'Oplysningstiden 1746-1799'. I *Den danske kirkes historie*, redigert av Bjørn Kornerup og Hal Koch, 5:237–505. Den danske kirkes historie. København: Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag, 1951.
- Korsgaard, Ove. *Kampen om folket: et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal, 2004.
- Korsgaard, Ove, Jens Erik Kristensen og Hans Siggard Jensen. *Pædagogikens idéhistorie*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2017.
- Koudal, Jens Henrik. "Folkemelodiernes særegne tonefald". Om skabelsen af en dansk nationalmusik'. I *Musik og danskhed. Fem faglige bidrag til debatten om nationalitet*, redigert av Koudal, Jens Henrik, 6:11–38. Folkemindesamlingens kulturstudier. København: C. A. Reitzels Forlag, 2005.
- Krefting, Ellen. 'Doble standarder: Kjønn og eksempelretorikk i 1700-tallets tidsskrifter'. I *Eksemplets makt: Kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, redigert av Eriksen, Anne, Krefting, Ellen og Anne Birgitte Rønning. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2012.
- . 'Følsomhet og opplysning. Omkring sensibilitetsbegrepet "Encyclopedien"'. *Tidsskrift for kulturforskning* 2, no. 4 (2003): 5–19.
- . 'Forestillinger om lidelse. Medmenneskelighet og sympati på 1700-tallet'. *Arr idéhistorisk tidsskrift* 15, no. 3–4 (2003): 19–31.
- Krefting, Ellen. *Modernitetens fødsel: 1600-1800. Vestens idéhistorie*. Vol. 3. Vestens idéhistorie. Kristiansand: Cappelen Damm Akademisk, 2012.
- Kyrre, Hans. *Det pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar*. København; Kristiania: Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag, 1920.
- Larsen, Christian. 'Good and Righteous People and Useful Citizens of the State: The Danish 1814 School Acts and the Rise of Mass Schooling in Denmark'. I *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*, redigert av Johannes Westberg, Lukas Boser og Ingrid Brühwiler, 119–44. Cham: Springer International Publishing, 2019.

- Larsen, Christian, Erik Nørr og Pernille Sonne. *Da skolen tog form. 1780-1850*. Vol. 2. Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 aar. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2013.
- Larsen, Joakim. *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie*. København: V. Thaning & Appel, 1893.
- Lund, Ragnhild Elisabeth, and Johan Laurits Tønnesson. 'Patriotism, Discipline and Joy in Early Nordic School Songbooks'. I *Exploring Textbooks and Cultural Change in Nordic Education 1536-2020*, redigert av Merethe Roos, Kjell Lars Berge, Henrik Edgren og Christina Matthiesen, 174–90. Leiden; Boston: Brill Sense, 2021.
- Lunden, Kåre. *Norsk grålysning. Norsk nasjonalisme 1770-1814 på allmenn bakgrunn*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1992.
- Lyngby, Thomas. *Den sentimentale patriotisme*. København: Museum Tusulanums Forlag, 2001.
- Maegaard, Jan. 'At give hensigtsvarende Underviisning i Musiken. Tanker omkring Skolelovene af 1814'. In *Festskrift Gunnar Heerup*. Egtvedt: Danmarks Lærerhøjskole, 1973.
- Mai, Anne-Marie. 'Efterskrift'. In *Moralske fortællinger 1761-1805*, redigert av Esther Kielberg, 231–57. Danske Klassikere. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1994.
- Malling, Anders. *Salmebøgerne*. Vol. 8. Dansk salmehistorie. København: J. H. Schultz Forlag, 1978.
- Markussen, Ingrid. 'Læreruddannelsens første tid. 1791 til ca. 1830'. I *For at blive en god lærer. Seminarier i to århundreder*, redigert av Vagn Skovgaard-Petersen og Erik Nørr, 1:15–130. Dansk Læreruddannelse. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005.
- . *Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte: pietistiske og kameralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet*. København: Institut for Dansk Skolehistorie, Danmarks Lærerhøjskole, 1991.
- . *Visdommens lænker: studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov*. Odense: Landbohistorisk Selskab, 1988.

- Mulvad, Johannes. 'Musiklivet På Jonstrup Seminarium 1811-1851. En Redegørelse Med Udgangspunkt i Fundet Af et Hidtil Upåagtet Musikalsk Materiale'. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 15 (1982).
- Nicolajsen, Lissa. *Sang i Landsbyskolen i 1800-Tallet. Ej Blot Til Lyst Fik Mennesket Syngeevner*. Folkeskolens Musiklærerforening, 2006.
- Nielsen, Fredrik. *Bidrag til den evangelisk-kristelige Psalmebogs Historie*. København: Karl Schönbergs Forlag, 1895.
- Nielsen, Helge. *Folkebibliotekernes forgængere: oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834*. København: Dansk bibliografisk kontor, 1960.
- Ostenfeld, Kirsten. 'Psalmodikon - et dansk musikpædagogisk eksperiment'. *Musik & Forskning* 4, no. 1 (1978): 128–57.
- Pedersen, Jarle. 'Følelsesmakt. Emosjonshegemonisk strid i den norske eliten, 1660-1850.' Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2018. URL: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/63087/1/Foelelsesmakt.pdf>. Lest 08.06.2021.
- Piø, Iørn. *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren*. København: Institut for Folkemindevidenskab, 1969.
- Rasmussen, Henning Bro. *Kirkesanger og landsbyorganist. Om den seminariedannede lærer som kirkemusikalsk medarbejder gennem 200 år. Om dansk salmesang. Om sanginspektionen 1859-1970*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1998.
- Reddy, William M. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: University Press, 2001.
- Rian, Øystein. *Sensuren i Danmark-Norge. Vilårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Riley, Matthew. 'Civilizing the Savage: Johann Georg Sulzer and the "Aesthetic Force" of Music'. *Journal of the Royal Musical Association* 127, no. 1 (2002): 1–22.
- . *Musical Listening in the German Enlightenment*. Aldershot: Ashgate, 2004.
- Roos, Merethe. 'Kulturendring og kirkesang. Magnus B. Landstad og opplysningstiden'. *Teologisk tidsskrift* 2, no. 3 (2013): 227–40.

- . ‘Post Struensee: en undersøkelse av praxis pietatis i St. Petri menighet i København 1772-1793, med utgangspunkt i Balthasar Münters forfatterskap’. *Norbok*. PhD avhandling, Det teologiske menighetsfakultet, 2009.
- Rosendal, Bent. ‘Skabermagt, Faderkiærlighed, Dyd. Hovedtræk i Oplysningstidens salmedigtning - med udblik til nutidens’. *Hymnologi. Nordisk Tidsskrift* 42, no. 1–2 (2013): 57–82.
- Schwab, Heinrich W. *Sangbarkeit, Popularität und Kunstlied. Studien zu Lied und Liedästhetik der mittleren Goethezeit 1770-1814*. Regensburg: Gustav Bosse Verlag, 1965.
- Seip, Jens Arup. *Teorien om det opinionsstyrte enevælde*. Oslo: Universitetsforlaget, 1958.
- Skinner, Quentin. ‘Meaning and Understanding in the History of Ideas’. *History and Theory* 8, no. 1 (1969): 3–53.
- Staffensen, Karoline Baden. ‘Rochows mange børnevenner – en undersøgelse af de danske Rochow-versioners tilblivelse, udformning og udbredelse’. *Årbog for Dansk Skolehistorie* 52 (2018): 20.
- Storsveen, Odd Arvid. *Norsk patriotisme før 1814*. Vol. 88. KULTs skriftserie. Oslo: Norges forskningsråd, 1997.
- Sumser, Robert. “‘Erziehung’, the Family, and the Regulation of Sexuality in the Late German Enlightenment”. *German Studies Review* 15, no. 3 (1992): 455–74.
- Varkøy, Øivind. ‘Legitimering av musikk i oppdragelse og undervisning: en idéhistorisk skisse og idéenes nedslag i norsk skole’. Universitetet i Oslo, 1984.
- Viken, Øystein Lydik Idsø. ‘Frygte Gud og ære Kongen. Preikestolen som politisk instrument i Noreg 1720-1814.’ PhD-avhandling, Universitetet i Oslo, 2014.
- Vincent-Buffault, Anne. *The History of Tears: Sensibility and Sentimentality in France*. Houndmills: Macmillan, 1991.
- Wiora, Walter. ‘Zur Fundierung allgemeiner Thesen über das “Volkslied” durch historische Untersuchungen’. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 14 (1969): 1–10.
- Zande, Johan van der. ‘Orpheus in Berlin: A Reappraisal of Johann Georg Sulzer’s Theory of the Polite Arts’. *Central European History* 28, no. 2 (1995): 175–208.

Vedlegg

Oversikt over utgivelser med sanger til bruk i skolen, 1777-1830

Medvirkende	Tittel	Årstall	Antall sanger	Merknad
von Rochow, Eberhard Friedrich (forf.)/Pingel, Jacob Christian (overs. og bearbeidelse)	<i>Børne-Vennen, en Læse-Bog til Brug for Skolerne paa Landet</i>	1777	12	Sangene er av ukjent opphav, og stammer ikke fra von Rochows original. De er i stor grad religiøse, og blir ikke brukt i senere skolesangbøker.
Christian Felix Weiße/Birch (overs.)	<i>Sange for Børn med Hillers og Hungers Musik</i>	1778	68	Notebok, 64 sanger trykt opp som tekster i Wolfs oversettelse av von Rochows <i>Børnevennen</i> , seks trykt i Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> , én i Lützens <i>Huus- og Skole-Sangbog</i> .
Hans Christian Bunkeflod (forf.)	<i>Forsøg til Viser for Spindeskolerne i Sieland</i>	1783	8	Spinneviser til bruk i arbeidsskoler. Fem trykt opp i Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> , to i Lützens <i>Huus- og Skole-Sangbog</i> .
von Rochow, Friedrich Eberhard (forf.)/Wolf, Jakob (overs. & red.)	<i>Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler</i>	1784	64	Lesebok med Weißes sanger som tillegg.
Feddersen, Jacob Friedrich (forf.)/von Haven, Friedrich Christian (overs.)	<i>Jacob Friedrich Feddersens christelige Sædelære for Borgeren og Landmanden</i>	1784	10	Lesebok med skolesanger.
Funke, Cark Phillip (forf.)/Werfel, Johan (overs.)	<i>Læsebog for Borgerskoler</i>	1797	12	Lesebok. Alle trykket opp igjen som del av Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> .
Balle et al. (red.) †	<i>Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt</i>	1798	560	Autorisert som salmebok fra 1798. Også Thomas Kingos tradisjonelle <i>Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog</i> (1699) forble i bruk i mange menigheter, særlig på Jylland.
Hjort, Victor Christian (forf.)	<i>Sange for unge Piger, især med hensyn til offentlige Arbejdsskoler</i>	1799	20	Spinneviser til bruk i arbeidsskoler, alle unntatt en

				(nr. 18) tatt opp i Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> .
Zinck, Hardenack Otto Conrad (mus.)	<i>Koral-Melodier til den evangelisk-christelige Psalmebog</i>	1801	127	Koralbearbeidelser av salmene i <i>Evangelisk-christelig Psalmebog</i> skrevet ut for to eller flere stemmer.
Bunkeflod, Hans Christian (forf.)	<i>Forsøg til Viser for Spindeskolerne. Fjerde og forøgede Oplag</i>	1801	20	Fjerde og utvidede opplag av Bunkeflods spinneviser, med tolv nye viser i tillegg til de opprinnelige. Sju av disse nye ble trykket opp i Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> , fem trykket opp i Lütkens <i>Huus- og Skole-Sangbog</i> .
von Rochow, Friedrich Eberhard (forf.)/Slottwed-Palmer, Jens Peter (overs.)	<i>Dansk Børnevev – efter Rochow</i>	1809	15	Sanger oversatt fra von Rochows originale <i>Der Kinderfreund</i> . De to sangene <i>Nøisomhed</i> og <i>Nutid</i> ble trykket opp i Bramsens <i>Sange for Ungdommen</i> , men da i en annen oversettelse.
Hjort, Victor Christian (forf.)	<i>Sangbog for Haandværksstanden til Brug i Søndagsskolerne</i>	1809	72	Inneholder en mengde arbeidssanger og patriotiske viser.
Bramsen, Jens Andreas (red.)	<i>Sange for Ungdommen af begge Kjøen til Brug i Kjøbsted- og Landsbyskoler</i>	1815	226	Utgitt på oppfordring av skoledireksjonen. Inkluderer mange tidligere utgitte sangtekster.
Bramsen, Jens Andreas (red.)	<i>Lieder für die Jugend beyderley Geschlechts zum Gebrauch in deutschen Schulen</i>	1815	33	I likhet med <i>Sange for Ungdommen</i> utgitt på <i>Opmuntring-Selskabets Forlag</i> . Tekstene har også beslektet funksjon og innhold, men det er ikke snakk om direkte oversettelser.
Lütken, Otto Diderik (red.)	<i>Huus- og Skole-Sangbog eller 266 lystige og alvorlige Viser og Sange, samlede for Venner af uskyldig Munterhed og ægte Dyd og især for brave Skolelærere og flinke Skolebørn</i>	1818	266	I stor grad inspirert av Rudolph Zackarias Beckers <i>Mildheimisches Liederbuch</i> (1799).
Lütken, Otto Diderik (red.), Andersen, Rasmus (arr.)	<i>Melodier til O. D. Lütkens Huus- og Skole-Sangbog udsatte trestemmigt for Sang</i>	1819	266	Melodiene til sangtekstene i <i>Huus- og Skole-Sangbog</i> , arrangert trestemmig av Rasmus Andersen med bistand fra Hardenack Otto Conrad Zinck.

Bramsen, Jens Andreas & Bruun, Jens Worm (red.)	<i>Danske og tyske Sange med Melodier i Ziffre, bestemt for Ungdommen af begge Kjøen</i>	1822	38	Utgitt i sifferskrift med sanger både på dansk og tysk. Inkluderer en anvisning for siffersang.
Bruun, Jens Worm (red.)	<i>Skole-Psalmer. 1. Hefte, 16 Melodier i Ziffre</i>	1822	16	Et utvalg av Zincks koralbearbeidelser til <i>Evangelisk-christelig Psalmebog</i> , omarbeidet i sifferskrift.
Bruun, Jens Worm (red.)	<i>Skole-Psalmer. 19 Melodier i Ziffre / 2. Hefte</i>	1824	19	Et utvalg av Zincks koralbearbeidelser til <i>Evangelisk-christelig Psalmebog</i> , omarbeidet i sifferskrift.
Bruun, Jens Worm (red.), Zinck, Hardenack Otto Conrad (mus.)	<i>Choralmelodier til den evangelisk-christelige Psalmebog. En Zifferoversættelse af H.O.C. Zincks for alle danske Kirker befalede, Choralbog af 1801</i>	1825	130	Komplett utgave av Zincks koraler i sifferskrift.
Bramsen, Jens Andreas (red.)	<i>Sange for Ungdommen af begge Kjøen, med Melodier i Ziffersyngetegn. 1. Samling</i>	1826	85	Inneholder mange av sangene fra <i>Sange for Ungdommen</i> i sifferskrift, samt enkelte syngøvelser.
Bruun, Jens Worm (red.)	<i>Mosaisk Melodibog</i>	1826	11	Skrevet for det lovpålagte konfirmasjonsritualet for jødisk ungdom.
Bramsen, Jens Andreas (red.), Heger, August Daniel (mus.)	<i>Choräle und Chöre zum Gebrauche bei Schulfeierlichkeiten</i>	1828	Ukjent	<i>Utilgjengelig på grunn av Covid-19-situasjonen.</i>
Bramsen, Jens Andreas (red.)	<i>Choral-Melodierne til Evangelisk-Christelig Psalmebog</i>	1828	142	Zincks koral satt i siffernotasjon av Bramsen, med formål om å spres til en rimelig pris, slik at alle elever kunne bruke hvert sitt eksemplar.
Bramsen, Jens Andreas (red.)	<i>Otte Skole-Psalmer med Choralmelodier, overførte i Ziffersyngetegn</i>	1830	8	<i>Utilgjengelig på grunn av Covid-19-situasjonen.</i>

* Ettersom de fleste sangutgivelsene har en rekke ulike melodier med ulikt innhold, har jeg ikke markert komponister der det heller ikke har deltatt musikere eller komponister under utarbeidelsen.

† Komitéen som utarbeidet *Evangelisk-christelig Psalmebog* bestod foruten Sjællands biskop Nicolai Edinger Balle av historikeren Ove Malling, forfatteren og offiseren Werner Hans Frederik Abrahamson, dikteren Edvard Storm, dikteren og redaktøren Knud Lyne Rahbek og lærer ved Blaagaard seminarium, Hans Vilhelm Riber.